

Geoffrey Hill

Mercijski himni

VI

Mercijski prinčevi bijahu jazavac i gavran. Zatočenik njihove slobode, kopao sam i sakupljaо. Voćnjaci su zorili nad rasjeklinama. Pio sam iz saća svježega pješčanika.

‘Dječak u sukobu kod kuće, osamljen među braćom’. Ali ja, koji ih nisam imao, uzgajah čudnovatost; dадоh se nedostižnim igračkama.

Svijeće od čvornate smole, grane jabuka, ljepljiva imela. ‘Gledaj,’ rekoše i opet ‘Gledaj.’ Ali polako sam trčao; krajolik je otjecao, natrag svojemu izvoru.

U školskom dvorištu, u garderobama, djeca su se hvalila svojim ožiljcima od osušenih bala; zapešća i koljena ukrašena impetigom.

VIII

Ludi su grabežljivci. Prečesto, odskora, snuju protiv nas. Nova hereza oslobađa od krivnje sve obogaljene duše. Odreci je se! Ja sam kralj Mercije, ja znam.

Ugrožen ponoćnim telefonskim pozivima, otrovnim pismima, unaprijed upozoren, osujetio sam njihove neposredne spletke.

Danas ih imenujem, sutra ћu izreći novi zakon. Svoje buđenje posvećujem toj stvari.

PREVEO: Nenad Ivić

Geoffrey Hill,
engleski pjesnik,
esejist i prevodilac
(1932). Objavio
petnaestak zbirki
pjesama i četiri
knjige ogleda. Od
2010. profesor
pjesništva na
Oksfordskom
sveučilištu.
Riječima Harolda
Blooma: “najjači
danас aktivni
britanski pjesnik”.

INTERVIEW: Lovorka Kušan

Mnogi životi bi mogli biti spašeni kada bi ljudi bili slijepi na boje

Evropski sud za ljudska prava je u ožujku 2010. presudio da Hrvatska provodi rasnu diskriminaciju svojih romskih građana – Hrvatska je platila kaznu, ali nastavlja s diskriminacijom

Branko Matan

- **BRANKO MATAN:** U ožujku prošle godine Evropski sud za ljudska prava u Strasbourg-u donio je presudu kojom se Hrvatska osuđuje zbog rasne segregacije Roma u medimurskim školama.⁰¹ Tom presudom priveden je kraju postupak koji se od 2002. vodio na ukupno – ako ne grijesim – pet sudske instancije: na Općinskom i Županijskom sudu u Čakovcu, na Ustavnom sudu Hrvatske, pred redovnim vijećem Evropskoga suda za ljudska prava te napokon pred Velikim vijećem istoga suda. S time se došlo do najviše razine, na presudu Velikoga vijeća daljnje žalbe nisu više moguće. Može li za naše čitatelje uvodno iznijeti osnovne činjenice o Evropskome sudu za ljudska prava?

LOVORKA KUŠAN: Evropski sud za ljudska prava osnovan je u okviru Vijeća Europe kako bi se osiguralo da Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava ne bi ostala mrtvo slovo na papiru. Vijeće Europe ima 47 država članica koje su, potpisavši Europsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, prihvatile mogućnost da građani koji smatraju da im je u državi članici Vijeća Europe povrijeđeno neko pravo zaštićeno Konvencijom, zatraže od Europskog suda zaštitu tog prava. Taj mehanizam zaštite ljudskih prava pokazao se najefikasnijim od svih postojećih. Usprkos golemom broju potencijalnih tužitelja – svaki stanovnik europskog kontinenta potencijalni je tužitelj, golemom broju stvarnih tužitelja – trenutno je u tijeku 152 000 postupaka, i malom broju sudaca – po jedan iz svake zemlje članici

ce, dakle 47 sudaca, Sud u relativno kratkom roku donosi odluku i utvrđuje da li je u konkretnom slučaju određena zemlja povrijedila neko pravo iz Konvencije ili ne. Nakon što Sud donese presudu ona se dostavlja Odboru ministara Vijeća Europe koji nadzire provedbu odluka Suda i kojem država mora podnijeti izvještaj što je poduzela kako se takva povreda ne bi mogla ponoviti u budućnosti. Osim isplate naknade štete osobbi za koju je utvrdio da joj je neko pravo povrijeđeno, Sud svojom odlukom ne određuje što država mora poduzeti, već prepusta državama članicama da same odluče kakva mjera je potrebna. Najčešće se radi o izmjenama zakona, uvođenju nekih posebnih instituta ili pravnih lijekova ili pak promjeni sudske prakse. Osim toga, s obzirom da Sud svojim odlukama tumači Konvenciju, njegove presude obvezuju i druge zemlje članice i postaju, kao što je to Konvencija, dijelom prava svih država članica. Cijeli sistem ima dva velika problema za koja se pokušavaju pronaći nova rješenja: stalni rast broja tužbi koje svakodnevno stižu na Sud i koje on sve teže procesira te nedovoljno poštivanje tih odluka u državama članicama.

Tako je u Hrvatskoj Konvencija na snazi od 1997. godine, ali je na redovnim sudovima ona i dalje prilično nepoznata, a pozvanje na Konvenciju i presude Europskog suda i dalje se smatra neobičnim. Kao što mi je neki dan na jednoj raspravi jedan sudac rekao, kada sam ga podsjetila na jednu presudu Europskog suda: može taj sud pričati štogod hoće.

01 Presuda je donesena 16. ožujka 2010. Informacija sudskega ureda za tisak dostupna je na adresi URL: <http://www.codex-online.com/codex/contents.nsf/WPrintArticles/F33CF259300F0789C22576EA0033B361>. Za cijeloviti tekst presude vidi URL: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=864619&portal=hbkm&source=externalbydocnumbert&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>. Vidi također tekst na engleskoj Wikipediji, URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Or%C5%A1u%C5%A1_and_Others_v._Croatia.

Branko Matan

- **U prvome broju Gordogana razgovarali smo o ovome slučaju, o tužbi koju si – poslije dvije negativne presude – podnijela Ustavnomu sudu.⁰² Što se sve događalo od 2002. do danas?**

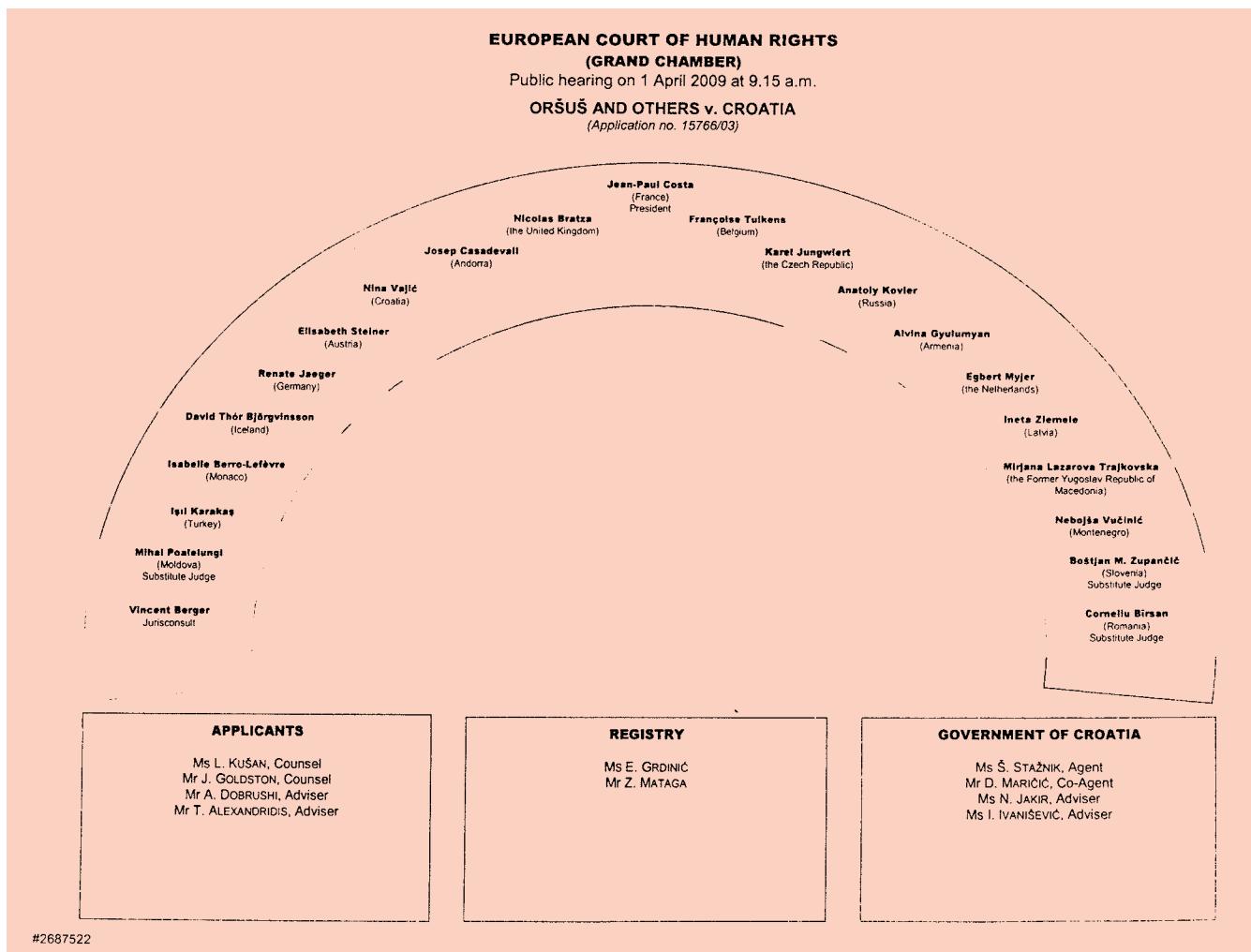
U ovome predmetu radilo se o tome da je u mnogim međimurskim školama većina romskih učenika bila raspoređena u tzv. posebne romske razrede (i u dokumentima se nazivaju "romski razredi") u kojima se provodio značajno smanjeni nastavni program, romska djeca rano su prekidala školovanje, a tek vrlo rijetka nastavljala su školovanje nakon osnovne škole. Ustavni sud smatrao je da raspoređivanje romskih učenika u posebne razrede ne predstavlja diskriminaciju, već da je to posljedica nepoznavanja hrvatskog jezika zbog čega romska djeca ne mogu pratiti nastavu zajedno i jednakim tempom kao neromska djeца. Sličan stav zauzeo je i Europski sud za ljudska prava u svojoj prvoj odluci. Međutim, u vrlo rijetkim slučajevima, kada se radi o nekom važnom pitanju tumačenja Konvencije i o pitanju koje je važno i za druge zemlje članice, moguće je tražiti da o predmetu raspravlja i Veliko Vijeće Europskog suda tj. vijeće od 17 su-

daca. Tu mogućnost smo i mi iskoristili te je na kraju, tijesnom većinom i uz oštro suprotstavljenje mišljenje dijela sudaca, Veliko vijeće utvrdilo da se radi o diskriminaciji te da se problem nepoznavanja jezika mogao riješiti na drugi način a ne razdvajanjem djece.

- **Kako i kada si ti osobno ušla u slučaj?**

O problemu posebnih romskih razreda počeli su još prije petnaestak godina govoriti romski aktivisti iz Međimurja te su se obratili Pučkom pravobranitelju. Tijekom 2000. zamjenica Pučkog pravobranitelja, gospođa Marta Vidaković Mukić, počela je istraživati taj problem te zaključila isto što i Veliko vijeće Europskog suda deset godina kasnije. Tako je u izvještaju Pučkog pravobranitelja za 2000. godinu, koji je bio podnesen Saboru, pisalo i u pogledu činjenica i u pogledu pravnih zaključaka i u pogledu preporuka, isto što i sada u presudi Europskog suda. Ali je u međuvremenu mnogo djece ostalo bez školovanja, a gospođa Vidaković Mukić bez posla.

⁰² Branko Matan: *Hrvatski apartheid (razgovor s Lovorkom Kušan)*, Gordogan, 1/2003, br. 1, jesen 2003, str. 254-256.

Raspored sjedenja na javnoj raspravi pred Velikim vijećem Evropskoga suda za ljudska prava održanoj 1. travnja 2009.

Romski roditelji obratili su se za pomoć Hrvatskom helsinkiškom odboru, Europskom centru za prava Roma te meni kao odvjetnici. Proveli smo pedagoško i psihološko istraživanje, prijavili statističke i sve druge potrebne podatke te krenuli dokazivati da se radi o diskriminaciji u obrazovanju.

Europski centar za prava Roma (ERRC) međunarodna je nevladina organizacija koja se bavi pravima Roma u svim zemljama u kojima oni žive. Osim istraživanjima i zagovaranjem prava Roma bave se i tzv. strateškom litigacijom tj. promjenom zakona ili pravne prakse kroz sudske postupke. Tako je ERRC vodio i postupak protiv Češke zbog toga što su tamo pak romska djeca, zbog nepoznavanja češkog jezika, bila smještana u specijalne škole za djecu s posebnim potrebama. I takvo postupanje utvrđeno je diskriminacijom, također tek pred Velikim vijećem Europskog suda.

nosu od 4500 eura. Kako si se osjećala kada si čula presudu?

I dobro i loše. Kao aktivistica za ljudska prava osjećala sam se dobro, jer sam vjerovala da će to jednog dana pomoći svakom budućem romskom učeniku u bilo kojoj europskoj zemlji da se školuje na bolji način i tako si osigura bolji život. Kao odvjetnica četrnaestero romske djece koji su bili tužitelji u tom postupku osjećala sam se loše, jer u trenutku donošenja presude nitko od njih više nije išao u školu. Kad sam ih upoznala bili su prvašići ili tek nešto stariji od toga, kad smo dočekali presudu bilo je već jasno da nitko od njih nikada neće redovno završiti osnovnu školu.

- **Stavljanje Roma u odvojene, rasno čiste razrede, slučaj je "indirektne diskriminacije". Možeš li protumačiti taj pojam?**

Indirektna diskriminacija postoji kad neka neutralna odredba ili praksa ima za određenu grupu nepovoljne posljedice. Primjerice, pravilo o pismenom polaganju ispita naizgled nije pro-

- **Presudom od 16. ožujka 2010. ustanovljeno je da je Hrvatska, stvaranjem odvojenih razreda za romsku djecu, provodila diskriminaciju te kršila ljudska prava svojih građana. Određeno je da svaki od tužitelja dobije odštetu u iz-**

blematično, ali može predstavljati indirektnu diskriminaciju studenata koji ne vide. U ovom slučaju, koji se tiče obrazovanja Roma, naizgled neutralno testiranje djece prije upisa u školu kojim se utvrđuje da li je dijete psihički i fizički zrelo za školu može imati nepovoljne posljedice za djecu koja ne vladaju dobro hrvatskim jezikom. Tako se za romske učenike često zaključilo da ne shvaćaju pojам brojeva, boja ili članova obitelji samo zato što se o tome nisu mogli dobro izraziti na hrvatskom jeziku. To što ne znaju brojati do deset na hrvatskom ne znači da ne znaju brojati do deset. U Hrvatskoj ih se zato stavljalio u posebne razrede, a u nekim drugim zemljama u škole za djecu s mentalnim poteshoćama. Istovremeno nije poduzimano ništa da im se olakša i ubrza učenje hrvatskog jezika niti bi bili integrirani u miješane razrede nakon što bi dobro naučili hrvatski jezik.

- **Slučaj *Oršuš and Others v. Croatia* (tj. *Oršuš i ostali protiv Hrvatske, prema prvome od tužitelja, Stjepanu Oršušu, rođenome 1991. iz Orehovice) ima obilježja pravnoga presedana. Presuda se, koliko sam razabrao, s velikim zanimanjem iščekivala i izvan Hrvatske?***

Da, zato što mnoge zemlje imaju slične probleme i organiziraju obrazovanje Roma na sličan način. Veliki broj Roma nije uopće uključen u obrazovni sustav ili se pak školuje odvojeno od neroma.

- **Presuda zapravo ulazi u tradiciju pravne borbe za ljudska prava koja započinje glasovitom presudom američkoga Vrhovnoga suda u slučaju *Brown v. Board of Education* godine 1954. Tada je presuđeno da su zakoni o posebnim školama za Crnce (odnosno Afroamerikance) u pojedinim saveznim državama suprotni američkome Ustavu. To je bio jedan od temelja pokreta za građanska prava iz druge polovice pedesetih i osobito šezdesetih godina.**

Da, ishod nije jedina sličnost između naših europskih predmeta i tog američkog. Susretali smo se s mnogim problemima s kojima su se susretali i američki aktivisti prije pedeset godina. I mi smo se bojali za sigurnost romskih učenika i njihovih obitelji, atmosfera je znala biti vrlo napeta, od novinskih članaka s porukom da Rome treba staviti u vlak bez povratka do blokiranja ulaza u škole od strane neromskega roditelja. Ili pak, kao što su veliki otpor desegregaciji pružali afroamerički učitelji koji su se bojali da će nakon ukidanja segregacije oni prvi ostati bez posla, i kod nas su takav strah osjećali Romi koji su prije nekoliko godina počeli raditi kao pomagači u nastavi.

- **Tužba je, kako si već spomenula, pred redovnim vijećem godine 2008., dakle na prvoj strasburškoj instanciji, jednoglasno odbačena. Sada je većinom glasova prihvaćena. Kako to tumačiš? Jesi li pred Velikim vijećem istupila s drukčijom argumentacijom? Upada u oči da je presuda donesena uz veoma tjesnu razliku u broju glasova, za**

presudu je glasalo devet sudaca, protiv nje osam. Osim toga, tih je osam sudaca u sklopu presude iznijelo svoje "izdvojeno mišljenje". Što je posrijedi?

Ne, Veliko vijeće je pred sobom imalo potpuno iste činjenice i argumente kao i redovno vijeće prije njega. Zašto je tako teško bilo izboriti se za takvu odluku? U nekim odlukama bio je jasno vidljiv stav da bi neromski učenici trpjeli ako bi išli u razred s romskim učenicima koji ne vladaju dobro hrvatskim jezikom, jer bi nastava bila sporija, a njihovo ukupno školovanje nekvalitetnije.

U izdvojenom mišljenju suci su bili prilično oštiri i smatrali da je većina sudaca svojom odlukom stavila države u tešku situaciju jer da nije jasno što treba učiniti s učenicima, pripadnicima manjina, koji ne znaju jezik na kojem se odvija nastava; da su romska djeca, iako u posebnim razredima, ipak imala pravo na školovanje u redovnim školama te da bi sporiji napredak romske djece doveo i do lošijih rezultata neromske djece kad bi bili u istom razredu.

- **U jednom dijelu presude nije bilo nikakvih razlika u mišljenjima sudaca: jednoglasno je presuđeno da je Ustavni sud Hrvatske kršio ljudska prava Roma. Taj dio presude nije, čini mi se, imao osobit odjek u našoj javnosti.**

Tu se radilo o dugotrajnosti postupka pred Ustavnim sudom, a to doista nije nikakva novost. Presude Europskog suda protiv Hrvatske koje se tiču povrede prava na pravično suđenje nisu rijetkost.

- **U postupku je, u ulozi "treće strane", sudjelovalo nekoliko institucija: Grčki helsinski monitor, Vlada Republike Slovačke i organizacija Interights. Zašto je do toga došlo?**

Grčki helsinski monitor i Interights sudjelovali su na strani tužitelja. Radi se o organizacijama za zaštitu ljudskih prava koje se posebno bave i pravima Roma i pravu na obrazovanje, a Grčki helsinski odbor vodio je sličan postupak protiv Grčke. Slovačka je sudjelovala na strani Hrvatske zato što u školama na područjima s romskom manjinom također ima posebne romske razrede.

- **U vrijeme kada je slučaj započeo, godine 2002., zastupala si 57-ero malih tužitelja. Završila si s njih 15 (ili čak 14). Kako to?**

S obzirom na sve moguće pritiske kojima su bili izloženi, velika je hrabrost trebala tim obiteljima da ustraju tolike godine. Posjećivali su ih djelatnici centra za socijalnu skrb s raznim idejama, djeca su im išla u školu koju su tužili, došlo je do velike podjele među samim Romima oko pitanja da li je taj postupak trebalo pokrenuti. Jedni su smatrali da su posebni razredi dobra ideja, drugi su pak mislili da nije dobra ali da će tužba pogoršati ionako težak položaj Roma. Nakon četiri negativne odluke tre-

balo je doista hrabrosti i upornosti tražiti i petu, pogotovo ako živite u uvjetima u kojima žive ti "mali tužitelji" i njihovi roditelji.

- **Kako su tvoje stranke – na početku djeca, danas odrasli ljudi – doživjeli cijeli taj sudski postupak? Kako ih tretiraju sunarodnjaci, kako hrvatska populacija? Jesu li u svojem socijalnom kontekstu postali "tvrdoglavci", ljudi koji "tjeraju inat", ili pak svojevrsni junaci? Koji osjećaji prevladavaju kod njih samih: ponos, zadovoljstvo, razočarenje, rezignacija?**

Teško je to reći. Čini mi se da je za njih ta konačna presuda bila moralna zadovoljština, dokaz da su bili u pravu. Ali što se tiče njihovog obrazovanja, a cijeli postupak je bio pokrenut jer je bilo povrijedeno njihovo pravo na obrazovanje, ono je tada već bilo zauvijek i nepovratno izgubljeno. Naknada od 4 500 EUR teško da može tu bilo što popraviti ili ispraviti.

- **Kakvi su bili odjeci u inozemstvu?**

Kao i u Hrvatskoj kad je bila donesena presuda D.H. protiv Češke. BBC je napravio dvadesetominutnu reportažu, tri pravnika napisala su stručni članak o tom predmetu, a nekolicina činovnika po ministarstvima obrazovanja dobila je dodatnog posla. A škole s malim Romima po cijeloj Europi i dalje rade kao i prije.

- **Kakve je posljedice presuda imala u međimurskim školama? Kakve je posljedice imala drugdje? Jesu li hrvatske školske vlasti prekinule s rasnom segregacijom Roma?**

Broj posebnih romskih razreda veći je nego ikada. Ali aktivnosti u vezi tog predmeta nisu završile donošenjem presude. Pred Odborom ministara Vijeće Europe, koje nadzire provođenje presude Europskog suda, i dalje tražimo stvarnu provedbu te presude: trenutnu zabranu smještanja djece u posebne razrede na

temelju navodnih problema s hrvatskim jezikom, promjenu postupka testiranja djece prije upisa u školu i detaljnije reguliranje tog postupka, uvođenje mjera pomoći i posebnog kurikuluma za djecu koja ne govore dobro hrvatski jezik te uvođenje mjera koje bi smanjile veliki broj romske djece koja ne završe osnovnu školu.

- **Jesu li barem isplaćene novčane odštete?**

Da, to je obveza koju Hrvatska uvjek uredno ispunjava u skladu s presudom Europskog suda. Ali se istovremeno obiteljima tužitelja javio i centar za socijalnu skrb te ih obavijestio da, s obzirom da sada imaju neki novac na računu, više nemaju pravo na socijalnu pomoć.

- **Kako ocjenjuješ posljednjih desetak godina s obzirom na položaj Roma? Idemo li naprijed? Jesu li te godine u Hrvatskoj – računajući i ovaj postupak – ipak označile početak romskoga izlaska iz geta? Kakva je evropska situacija? Posebno s obzirom na nevjerojatne stvari koje se zbivaju u Madžarskoj?**

Kad su Romi u pitanju situacija je u gotovo svim europskim zemljama ista. U Madžarskoj je presudu poput ove donio već doći sud, ali zato ima drugih problema. Ali svugdje je situacija mnogo bolja nego prije desetak godina, neusporedivo bolja. Pa tko je govorio o Romima prije desetak godina, tko je mogao sanjati o romskom parlamentarnom zastupniku, o posebnim činovnicima u ministarstvima koji će se baviti romskim pitanjima? Samo se nama, koji kad govorimo o Romima mislimo na određenu djecu, određene žene, ljude s imenom i prezimenom i životnom pričom, čini da je to sve jako sporo i da bi mnogi životi mogli biti spašeni kad bi ljudi bili slijepi na boje.

Lovorka Kušan je odvjetnica koja se bavi ljudskim pravima. Razgovor je vođen u proljeće 2011.

Christopher Hitchens

Katastrofičar

Opsjednuta znanstvena fantastika J. G. Ballarda

U povodu izdanja:
The Complete Stories of J. G. Ballard
 W. W. Norton, 2009, 1216 str.

Njemu je potpuno razumljiva, čak i dobrodošla mogućnost bilo kakve mutacije ili preobrazbe, pa i takve nepredviđenosti u kojoj bi se spremno mogla zamisliti zemaljska kugla nakon našeg odlaska, s mrtvim Suncem ili bez njega.

U proljeće 2006., na *Hye-on-Wye book festivalu*, za večerom sam upoznao Sir Martina Reesa, profesora kozmologije i astrofizike na Sveučilištu Cambridge, nositelja arhaična naslova kraljevskoga astronoma (*Astronomer Royal*). Trebao je u čast pokojnog profesora Josepha Rotblata održati predavanje koje je kasnije objavljeno pod naslovom *Dark Materials*. U uzbudljivom razgovoru izrekao je sljedeću misao:

Većina obrazovanih ljudi svjesna je da smo posljedica gotovo četiri milijarde godina duge darvinističke selekcije, ali su mnogi skloni povjerovati da su ljudi nekakva kulminacija tog razvoja. Međutim, naše Sunce je tek na manje od pola puta svoga postojanja. Oni koji će za šest milijardi godina gledati nestanak Sunca, neće biti ljudi. Bilo koje biće koje će tada postojati, od nas će se razlikovati baš kao što se mi razlikujemo od bakterije ili amebe.

Među mnogim pitanjima koja su mi smjesta pala na pamet, bilo je i ovo: postoji li proza koja bi se mogla uzdići na razinu tako zapanjujuće realnosti? (Samo je jedan romanopisac, Julian Barnes, bio dovoljno pogoden da Reesov odlomak uvrsti u knjigu, ali bilo je to u njegovoj proširenoj, nefikcionalnoj knjizi sjećanja na smrt, *Nothing to Be Frightened Of*). Ipak, ubrzo sam dočučio da zapravo postoji pisac koji bi te riječi mogao čuti ili pročitati sa staloženošću, čak i zadovoljstvom, a to je J. G. Ballard.

Kao jedan od onih koji nikada nisu bili skloni, nego su čak bili i podozrivi prema takozvanoj znanstvenoj fantastici (sljedbenici toga kulta uzaludno se prepričuju da nazivati "SF" ili "sci-fi"), nisam bio spreman ni da me se dojmi pohvala Kingsleyja Amisa da je Ballard "najimaginativniji naslijednik H. G. Wellesa". Prirodni svemir već je i sam po sebi isuviše složen, zastrašujući i impresivan, a da bi mu trebali još i neki djetinjasti dodaci u obliku svemiraca i super-oružja: u međuplanetarnom žanru čak je i C. S. Lewis pisao lažnije no što je to inače normalno činio. Slušajući me kako o tome uzaludno mrndam već 30 godina, Amis sin (koji je ovu zbirku obogatio izuzetno lucidnim predgovorom), bez riječi mi je pružio *Potopljeni svijet* (*The Drowned World*), *Dan vječnosti* (*The Day of Forever*) i, malo za promjenu, *Sudar* (*Crash*). Svaka od tih knjiga bi postigla željeni cilj.

Usprkos tome, Ballard je širokoj publici nesumnjivo najpoznatiji po svom relativno "normalnom" romanu *Carstvo sunca* (*Empire of the Sun*), i po njemu snimljenom filmu Stevena Spielberga. Neke od njegovih privrženika je utukla prozaičnost tog uratka, dakle kvazi-autobiografskog izvještaja o 13-godišnjaku, zatočeniku japanskog internacijskog logora u Šangaju. Međutim, čitajući tu knjigu, nije moguće ne uočiti kakve je klice to i-kustvo usadilo u odraslog Ballarda. Vidjeti kako se nekoč bogati grad sveo na prosjaštvo i prazninu, biti danomice u potrazi za hranom i lijekovima, gledati kako se stari europski poredak bru-

talno i djelotvorno urušava, uočiti da se ljudski život može savim obično ugasiti i gledati ratne strojeve kako kruže i poniru po prenapučenom nebu: kakve li naobrazbe! A ne treba zaboraviti ni da je mladi Ballard bio oduševljen vijestima o atomskom zatiranju Hiroshime i Nagasakija, pa ga taj osjećaj čini sigurno jedinstvenim među poslijeratnim piscima. U ovu je zbirku uvrštena i izuzetno snažna priča iz 1977. *Vrijeme mrtvih* (*The Dead Time*), svojevrsna predigra *Carstvu* – Ballard više voli tako nazivati tu knjigu – u kojoj mladić, pušten iz japanskog zarobljeništva, opustošenim krajolikom vozi kamion pun leševa i završava dajući komadić vlastitog razderanog mesa izglađnjelom djetetu.

Čitatelji Ballardovih memoara *Čuda života* (*Miracles of Life*) – knjige tek malo, no ne sasvim obmanjujućeg naslova – ubrzo će razabratи da je svoje ratne šangajske traume razgradio u tri povezana kraka. Kao mladić u poslijeratnoj Engleskoj prvo je naleatio na Freuda, potom na nadrealiste. Ta je dva susreta opisao kao razorna, jer su ga podučila onomu što je već znao: vjera je prezira vrijedna glupost, ljudska bića nedvojbeno uživaju biti okrunta, a naša vrsta je sklona, i kadra egzistirati s najgrotešknijim absurdima. I onda nije nimalo neprirodno da je Ballard kao student gorljivo pohađao predavanja iz anatomije, provodeći dragocjeno vrijeme s leševima, od kojih su neki, za života, bili požrtvovni profesori te katedre. Začuđujući broj njegovih kraćih djela na tragu je inspiracije *Sudara* (*Crash*), također ekrанизiranog – redatelj je ovaj put David Cronenberg – s morbidnim i gotovo nježnim opisima “obrisa rana”, rasjekotina, lomova i drugih nevolja mesa i kostiju. Fasciniran mogućnošću pogibije u prometu i gotovo zatravljen ubojstvom Johna Kennedyja, Ballard je stvorio tematski niz pod nazivom *Izložba grozota* (*Atrocity Exhibition*), koji je djelomice i ovdje prikupljen, u kojem su sudari, ejakulacije i slavne osobe okupljeni u žestokoj mješavini Erosa i Tanatosa. Zbog čudačke upotrebe te formule koja nikad nije zakazala, a koju je Ballard proglašio “pornografskom znanstvenom fantastikom”, nakratko ga se odrekao njegov američki nakladnik, no ako ćete *Ubojstvo Johna Fitzgeralda Kennedyja razmotreno kao motorni spust* (*The Assassination of John Fitzgerald Kennedy Considered As a Downhill Motor Race*) ili *Zašto želim pojebati Ronald Reagana* (*Why I Want to Fuck Ronald Reagan*) čitati u potrazi za seksualnim zadovoljenjem, mora da ste iznurenii poremećajima o kojima ovaj recenzent ne može ni sanjati. Obje priče su, međutim, uspjele biti smrtno smiješne.

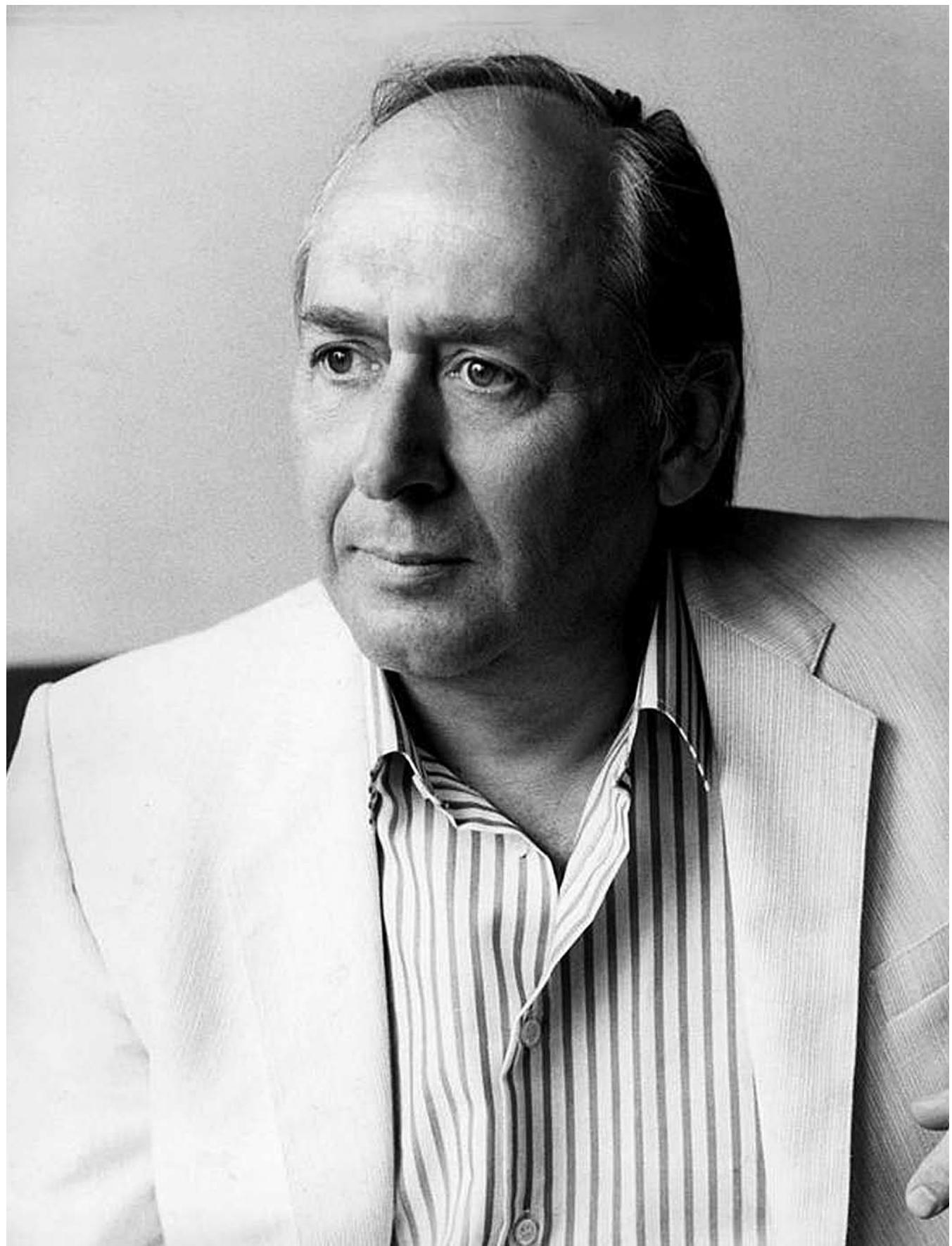
Plan za ubojstvo Jacqueline Kennedy (*Plan for the Assassination of Jacqueline Kennedy*), druga je rana priča (ovdje nije objavljen: tvrdnja da je ovo izdanje “sabrano” donekle vara), koja otprilike istim stilom izaziva smiješnu zbrku samim novinskim isječcima, čije je lešinarsko praćenje njezina života Ballard namjeravao izvrći ruglu. Napad je poveo Randolph Churchill, zahtijevajući kažnjavanje malog časopisa koji je to objavio. Taj “skromni prijedlog” pruža jedan od mnogih ključeva otkrivanja izvora Ballardova nadahnuća, a to je, u ovom slučaju, sasvim jasno, Jonathan Swift. God. 1964. je čak napisao i ultramakabrističku priču *Uto-*

pljeni div (*The Drowned Giant*), o tome što se zbiva kad se na plaži “pet milja sjeverozapadno od grada” pojavi lešina lijepog, ali divovskog čovjeka. Lokalni Liliputanci smisle jeftine, ali i maštvite načine kako će oskvrnuti i unakaziti tijelo prije no što ga počnu sjeckati za suvenire i na kraju otapati u velikim bačvama. Moglo bi se to okarakterizirati kao mikrokozmički ideal Ballardove fantazije, u kojoj sudjeluje nadnaravno – “Guliver” je prijazan kao golemi mesnat kip utemeljen na Praksitelovu opusu – baš kao i frojdovsko: “kao da je sakaćenje tog beživotnog diva oslobođilo iznenadnu navalu potisnute zlobe.” Po obrascu mnogih drugih priča, pripovjedač poprima ton patologa koji diktira hladni izvještaj sirove anatomije. Samo jedan izričaj, “divovska naplavina” (*colossal wreck*), posuđen je od Shelleyeva *Ozymandiasa*, što je možda najbliže čime se Ballard ikada približio romantičarima.

Još jedan, bliži literarni izvor priskrbljen je imenom – *Triven* – osamljenog lika u *Završnoj plaži* (*The Terminal Beach*). To je prva od dvije priče – druga je *Popodne na plaži Utah* (*One Afternoon at Utah Beach*) – u kojima Ballard stvara imaginarij od urušenih prizora Drugog svjetskog rata. Poput suvremenih, ali praznih gradova s brojnim sablasnim blokovima s tornjevima (opsjednut je tornjevima svih vrsta) i narušenim bazenima, tako su pacifičke i atlantske plaže i dalje prekrivene betonskim blokovima i bunkerima, predstavljajući idealni ambijent balardske puštiši. Plaža u prvoj priči ima i dodatnu prednost kao mjesto uništavajućeg nuklearnog pokusa. Sablasni oblici davno već mrtvih Japanaca i Nijemaca mogu načas bezdušno zatreperiti prije uništenja.

Ballard ne spada među najcitanije autore, jer mu treba doista vremena da postavi scenu, a i zbog toga što je najdjelovniji u korištenju dijaloga. No, kadar je proizvesti pažnje vrijedne izričaje i slike. Osobito pomno promatra oči. Na stranicama priče *Kipari oblaka s Koralja D* (*The Cloud-Sculptors of Coral D*) saznaјemo da “sjećanja, karavele bez jedara, prelaze sjenovitu pustinju njenih iscrpljenih očiju”, a da patuljak, Petit Manuel, tu istuženu promatra “očima nalik na zgaženo cvijeće”. Cijela ta priča je natopljena jezovitom ljepotom dok krila jedriličara oblikuju čuda iz kumulusa, a neki pilot-estet “lebdeći oko oblaka, odsjeća njegovo tkivo. Mekano runo pada po nama na hladnoj kiši.” Okrutna, kapriciozna ljepotica, koja postaje bogata pokroviteljica te umjetnosti, ne obazire se na možebitne ljudske žrtve: “Na njenom je licu dijagram kostiju otkriva geometriju ubojstva.”

Ballard se preraspisao, osobito nakon što mu je iznenadnom smrću voljene žene valjalo zbrinuti troje djece, premda ne volim baš reći da je pisao previše. (Ova knjiga ima gotovo 1 200 stranica.) Ipak, nekim bi pričama dobro došlo dotjerivanje i zgotavljanje. U *Posljednjem svijetu gosp. Godarda* (*The Last World of Mr. Goddard*), nadglednik u robnoj kući drži u kućnom sefu kutiju s mikrokozmom svoga grada, zajedno sa živim i aktivnim ljudskim likovima. Svake večeri može promatrati što svi oni rade i idućeg

dana koristiti to saznanje. Isprva sam bio iznenađen da tu prednost nikada nije iskoristio za praćenje seksualnih odnosa, ali sam onda zamijetio da je Ballard na čudan način onemogućio da nje-gove pomno praćene minijature budu prisluškivane, pa tako gosp. Goddard zapravo nije imao pojma što se zbiva. Kao u nekom samo djelomice govornom filmu, tom je scenariju isprana njegova inicijalna snaga. Ali to nadoknađuje nekoliko priča, koje su čista *jeu d'esprit*, i u kojima šarm dosjetke ne dopušta ni najmanju naznaku nečeg zloslutnog ili zlosudnog. Usprkos prijetećem naslovu *Prima Belladonna*, prve priče u zbirci, čitatelja će smjesta općiniti i sama ideja cvjećarnice u kojoj blistavo različiti cvjetovi predstavljaju žive dublere glazbenika i opernih pjevača (primjerice "tankoćutna sopran-mimoza") i gdje se vlasnik te teško-održive "kloroflorističke" ustanove na kraju suočava s "audio-vegetativnim Sudnjim danom".

Ako tako bezazlena sredina nije mogla otkloniti Ballarda od inzistiranja na apokalipsi u bliskim okruženjima, nije nimalo začudnomu se preposljednja priča zove *Tajna autobiografija J. G. B-a* (*The Secret Autobiography of J. G. B.*). Većinu svog života naš je veliki stručnjak za katastrofe proveo u svom domu u gotovo smješno mirnom londonskom predgrađu Shepperton, zaklonjenom utočištu britanskih filmskih studija. Očito je uživao u pomicli da će se jednoga dana probuditi, ustanoviti da je jedino ljudsko biće na planeti, istražiti napušteni London, preći pustu Temzu, opljačkati benzinske crpke i samoposluživanja, a onda se zadovoljno odvesti kući. "B je bio spremjan posvetiti se svom pravom poslu".

PREVEO: Ivan Ott

Izvornik – Christopher Hitchens: *The Catastrophist; The haunting science fiction of J.G. Ballard, The Atlantic*, siječanj–veljača 2010.
URL: <http://www.theatlantic.com/doc/201001/ballard>

J. G. Ballard

Tajna autobiografija J. G. B.-a

Probudivši se jednog jutra, B se iznenadio vidjevši da je Shepperton pust. U devet sati je ušao u kuhinju i ozlovoljen ustanovio da mu nisu dostavljeni ni pošta ni novine, te da zbog nestanka struje ne može pripraviti doručak. Sat vremena je zurio u led koji se otapao i kapao iz hladnjaka, a onda se krenuo požaliti susjedu.

Začudo, susjedova kuća bila je prazna. Auto mu je stajao na prilaznom putu, ali cijela obitelj – muž, žena, djeca, pas – je iščezla. Još čudnije, cesta je bila ispunjena nepomućenom tišinom. Nikakav promet nije tekao obližnjom auto-cestom, a ni jedan zrakoplov nije preletao prema londonskoj zračnoj luci. B je prešao cestu i pokucao na nekoliko vrata. Kroz prozore je mogao vidjeti samo prazne unutrašnjosti. Sve je u tom mirnom predgrađu bilo na svom mjestu, osim odsutnih stanovnika.

Pomislivši da se možda zbila neka strašna nesreća – nuklearna katastrofa ili nagla epidemija nakon nezgode u istraživačkom laboratoriju – pa da zbog nekog nesretnog nesporazuma jedino on nije bio upozoren, B se vratio kući i uključio tranzistor-ski radio. Aparat je radio, ali sve su postaje šutjele, one na Kontinentu, baš kao i u Ujedinjenom Kraljevstvu. Smeten, B se vratio na ulicu i pogledao prazno nebo. Dan je bio miran, sunčan, s miroljubivim oblacima koji nisu davali naslutiti neku prirodnu nepogodu. B je sjeo u auto i odvezao se u središte Sheppertona. Grad je bio pust i ni jedna prodavaonica nije bila otvorena. Vlak je stajao na kolodvoru, prazan, bez i jednog putnika koji bi obično putovali za London. Napuštajući Shepperton, B je prešao Temzu i stigao u obližnji grad Walton. I tu je zatekao potpuno tihe ulice. Zastao je ispred kuće svoje prijateljice P, čiji je auto bio par-

kiran na ulazu. Upotrijebivši rezervni ključ koji je imao sa sobom, otključao je ulazna vrata i ušao u kuću. Viknuo je njeno ime, ali je bilo jasno da mladoj ženi nema ni traga. Nije bila spavalna u krevetu. Na kuhinjskom se podu, od otopljenja leda iz hladnjaka, stvorila velika mlaka. Nije bilo struje, a telefon je bio mrtav.

Nastavivši putovanje, B je sustavno istražio obližnje gradeve, obišavši ih sve, dok se približavao središnjem Londonu. Nije se iznenadio zatekavši golemu metropoli potpuno pustu. Provezao se praznim Piccadillyjem, prešao u tišini Trafalgar Square i parkirao ispred nečuvane Buckinghamske palače. Počeo je padati sumrak, pa se odlučio vratiti u Shepperton. Gotovo je bio ostao bez goriva, pa je bio prisiljen provaliti u benzinsku crpu. Policajaca ionako nije bilo ni u patroli ni u postajama. Ostavio je iza sebe golemi grad uronjen u tamu, a jedina su svjetla bili odrizi njegovih farova.

B je proveo nemirnu noć, s gluhim radijem pored kreveta. No kad se probudio idućeg svijetlog jutra, vratilo mu se samopouzdanje. Nakon početne nevjericice, s olakšanjem je ustanovio da je Shepperton i dalje pust. Hrana je u hladnjaku počela truliti; trebao je svježe namirnice i nešto na čemu će kuhati. Odvezao se u Shepperton, razbio izlog supermarketa i pokupio nekoliko kutija konzerviranog mesa i povrća, riže i šećera. U željeznariji je pronašao peć na petrolej i ponio je kući zajedno s kantom goriva. Voda više nije tekla u cijevima, ali je ocijenio da će mu sadržaj cisterne na krovu dostajati za tjeđan dana ili više. S daljnijim provalama u lokalne prodavaonice opskrbio se zalihom svića, baterijskih svjetiljki i baterija.

Idućeg tjedna B je poduzeo nekoliko pohoda u London. Obišao je kuće i stanove prijatelja i ustanovio da su prazni. Upao je u Scotland Yard i u novinske uredske na Fleet Streetu u nadi da će pronaći neko objašnjenje za iščeznuće cijelokupnog pučanstva. Napokon, ušao je i u Parliament i zastao u utihloj dvorani za rasprave Donjeg doma, udišući ustajali zrak. Međutim, nigdje nije bilo ni najmanjeg objašnjenja za to što se zabilo. Na gradskim ulicama nije zapazio ni jednog psa ili mačku. Tek je za posjetu londonskom Zoološkom vrtu ustanovio da su ptice i dalje ostale u kavezima. Činilo se da im je dragو što vide B-a, ali su odletjele uz izglađnjelu kriku kad je otključao kaveze.

Tako je barem imao neku vrst društva. Tijekom idućeg mjeseca i čitavog ljeta, B je nastavio pripreme za opstanak. Odvezao se na sjever sve do Birminghma a da nije bio žive duše, zatim se provezao južnom obalom, slijedeći cestu od Brightonu do Dovera. Stojeci na klifovima, zagledao se u udaljenu francusku obalu. U marini je odabrao motorni čamac s punim rezervoarom, pa je zaplovio mirnim morem na kojem sada nije bilo uobičajenih manjih plovila, tankera za naftu i trajekata koji prometuju pre-

ko Kanala. U Calaisu je sat vremena lutao pustim ulicama i u utihlim prodavaonicama uzalud osluškivao telefone koji nisu zvonili. Potom se vratio istim putem u luku i u Englesku.

Nakon što je iza ljeta došla blaga jesen, B je uspostavio uvjete za ugodan i udoban život. Stvorio je goleme zalihe konzervirane hrane, goriva i vode s kojima je mogao preživjeti zimu. U blizini je tekla rijeka, bistra i lišena svakog zagađenja, benzin se lako mogao nabaviti u neograničenim količinama na benzinskim crpkama ili iz parkiranih automobila. Iz lokalne policijske postaje prikupio je mali arsenal pištolja i karabina da se obračuna s neočekivanom prijetnjom koja bi mogla iskrasnuti.

No jedini su mu posjetitelji bile ptice, pa je bacao pregršte riže i sjemenki po svom travnjaku i tratinama nekadašnjih susjeda. Njih je već počeo zaboravljati, a Shepperton se ubrzo pretvorio u izuzetno stanište svih vrsta ptica.

Tako je ta godina završila spokojno, pa se B bio spreman posvetiti svom pravom poslu.*

* Priča je prevedena prema tekstu iz tjednika *New Yorker*, broj od 11. svibnja 2009., tamo je izašla pod naslovom *The Autobiography of J.G.B.*. U knjizi *The Complete Stories of J.G. Ballard*, Norton, 2009., naslov glasi *The Secret Autobiography of J.G.B.*, dakle dodan je pridjev *Secret* (*Tajna*). Mi smo u naslovu pridjev preuzeли. (op. ur.)

J. G. Ballard

Smrtonosni pad

Tri su godine prošle od pada tornja u Pisi, ali tek sam sada kadar prihvati da sam odigrao ključnu ulogu u uništenju tog jedinstvenog zdanja. Više od dvadeset turista je poginulo kad je na tisuće tona mramora izgubilo oslonac i strovalilo se na tlo. Među njima je bila i moja žena Elaine, koja se bila popela na najviši kat i odande me promatrala kad se prva vidljiva pukotina pojavila u podnožju tornja. Nikad se tako prisno nisu sjedinili trijumf i tragedija kao kad su Elainein ponos zbog prkošenja izlizanim i klizavim stubama kaznile nevidljive sile koje su tolika stoljeća podržavale tu neravnotežnu sazidanu masu.

Sada shvaćam da je tog dana tu bio nazočan i još jedan moment – farsa. Igram slučaja, jedan je turist, sa stuba katedrale snimio toranj baš kada je pukotina stigla do trećeg kata, a izdajnički se dio vijenca počeo rušiti. Beskrajno objavljuvana po cijelome svijetu, fotografija je jasno pokazivala četiri zapanjena turista na najvišoj platformi. Troje ih se na petama nagnulo unatrag, rukama grabeći nebo, svjesni da im se drevni zvonik pomaknuo pod nogama.

Samo se Elaine uhvatila za ogradu, zureći u travu koja je čekašezdesetak metara ispod nje. Uz pomoć povećala može se vidjeti da, u skladu sa svojim hirovitim i posprdnim karakterom, ne pokazuje ni trunke straha. Zamijetila je pad vijenca, pa sam sklon zamisliti kako već planira tužiti gradsku upravu Pise zbog nebrige za sigurnost turista i skuplja dokaze koje će, kada bude trebalo, predočiti svojim odvjetnicima.

Desetak ili nešto više turista, vidljivih na nižim katovima, i dalje kruže nakošenim galerijama, tapkajući pored uskih stupova dok se penju uz tih 300 stuba do vrha. Otac i mlada kći mašu turistima ispod njih, dvojica talijanskih mornara ludiraju se pred djevojkama, glumeći napad vrtoglavice, a postariji par je zastao da se odmori nakon što je dospio do prvog kata, odlučan da se popne do kraja. Nitko od njih ne vidi padajući vijenac i fini slap pršnjave žbuke.

Jedini lik na tlu koji je svjestan neminovne katastrofe je čovjek u bijelom sakou i panama-šeširu koji стоји u podnožju tornja s obje ruke podignute na mramorni rub. Lice mu je skriveno, no ruke su mu uprte o nepouzdani kamen, leđa pogrbljena iznad napetih nogu. Vidimo da nekako očajnički pokušava održati uspravnim padajući toranj koji će ga poklopiti.

Ili barem svi tako misle. Autori novinskih tekstova ispod slike, komentatori u TV izvještajima, svi su isticali hrabrost tog usamljenog lika. Začudo, nikad ga nisu identificirali, niti je njegov sako i panama-šešir pronađen u gomili krša koji je kasnije, kamen po kamen, odnesen s tog nesretnog mjesta.

No je li pokušavao pridržavati toranj ili, vjerojatnije, pomoći mu na svoj način? Naravno, ja na to pitanje mogu odgovoriti, budući da sam ja taj čovjek u panama-šeširu, suprug u kojega Elaine, u posljednjim trenucima svoga života tako trijumfalno zuri.

Ne treba ni reći da sam pobjegao na sigurno, trčeći kroz prašinu između kričećih turista, dok je tlo podrhtavalo, a vodopad zidarije padao s neba. Golemi je oblak prašinastog mramora poklopio trg, a sjećam se kako sam proteturao pored zaprepaštenih konobara i taksista koji su buljili u to polje uništenja – ne samo da je nestao toranj, nego je sa sobom odnio i njihovu zaradu. Da su znali da sam ja za to odgovoran, linčovali bi me na licu mesta, pa sam sve do danas o tome šutio i dalje opterećen krivnjom zbog tolikih potpuno nevinih smrти – osim jedne.

Na neki je način propast tornja bila već upisana danima ranije na našem nesretnom putu po Toskani. Problematičan od početka, naš se brak prethodne godine sve više opterećivao. Elaine se za mene udala iz kaprica, iz osvete nevjernom ljubavniku i vrlo brzo zaključila da je njezin muž, predavač klasičnih jezika na minornom sveučilištu, minoran u svakom pogledu. U komešavim promjenama životnih poziva gubio sam studente, što je postupno vodilo ukidanju latinskoga i grčkoga, u korist kulturoloških i medijskih studija. A kad sam odbio tužiti Sveučilište, Elai-

J. G. Ballard

Bio je zgodan, ljubazan, fin i nemetljiv čovjek, usprkos žestini u imaginiranju neumornih "izložaba" raznih čudovitosti i nakaznosti. Živio je u mirnom londonskom predgrađu Sheppertonu, vozio neupadljivog Ford-Escorta i bio, kako ga je opisao Martin Amis, "pravi primjer Flaubertova načela" da pisci moraju živjeti uredno i predvidivo da bi u svome djelu mogli biti žestoki i opaki. I nepredvidivi.

James G(raham) Ballard rodio se 15. XI. 1930. u Šangaju (u četvrti za strance), a umro u Londonu 19. IV. 2009. Čitav život mu je obilježio upravo šangajski period, osobito boravak u japanskom zarobljeništvu (1941-45). Odrastao u okolnostima u kojima ljudski život nije imao osobitu cijenu, a sјim će zrelim godinama i djelima neprekidno ponavljati da njegovi suvremenici ne-

maju pojma o divljaštvu i nakaznosti skrivenoj u ljudskom biću. Premda je počeo kao "hardcore" SF pisac, sve više je zanemarivao kataklizme i strahote u nekim imaginarnim vanjskim svjetovima i situacijama, baveći se sve više katastrofama ovdašnjim, okrećući se strašnoj fantastici u nama samima.

U vrlo različitom i plodnom opusu, Ballard je zrelio od priježnog mladog suradnika populističkih SF sveski 1950-ih do apokaliptičkih romana 1960-ih (*The Wind from Nowhere*, *The Drowned World*, *The Drought*, *The Crystal World*). Potom se 1970-ih i 1980-ih "brutalizirao" izlažući strahote (*The Atrocity Exhibition*), baveći se ranama, ožiljcima, otkinutim udovima, krvavim čelikom i betonom, uzbudujućim nesrećama (*Crash*). Slavu mu je (i novac) donio poluautobiografski roman i Spielbergov film *Empire of the Sun*, a zatim

se 1990-ih smirio u čudesnim zbivanjima koja nas čekaju u skoroj budućnosti (*Myths of the Near Future*). Tako raznolikim, originalnim i imaginativnim opusom, Ballard je, uz H. G. Wellsa, zauzeo najznačajnije mjesto, ne toliko u znanstvenoj koliko u distopiskoj fantastici.

U hrvatskim prijevodima Ballard se pojavi prilično brzo, isprva u *Vjesnikovom Sireusu* (desetak dobro odabralih priča preveli su Božidar Stančić, Jasenka Planinc, Ingrid Jurela i Žarko Vodinelić). Romane su mu preveli Mario Suško (*Carstvo sunca*, 1987., *Pokolj*, 1992), Predrag Raos (*Sudar*, 1988), Danijel Međan (*Kokainske noći*, 2002), Andreja Meić (*Milenijski ljudi*, 2003) i Sandra Mlađenović (*Potopljeni svijet*, 2010).

Ivan Ott

ne je u tome vidjela znak moje prirođene slabosti, nemuževnosti koja se uskoro proširila i na bračnu postelju.

Tvrdeći da naša veza nije konzumirana, posavjetovala se s odvjetnikom u vezi s rastavom, ali se priklonila savjetu da još jednom pokuša spasiti našu vezu. Brak nam se pretvorio u niz pregovaračkih primirja, u kojima bih ja ustupao sve više i više teritorija. U nadi da bi se nešto moglo spasiti i povratiti onih nekoliko sretnih tjedana nakon vjenčanja, predložio sam putovanje po Italiji. Sredio sam da održim tri predavanja na Sveučilištu u Firenzi, čime bismo platili avionske karte, a nakon toga bismo mogli slobodno uživati u toskanskim predjelima.

Elaine se složila, ali ne bez gundanja – prvi joj je muž bio modernistički arhitekt, pa je uvijek naglašavala da ne voli prošlost – to je bio moj teritorij – i pretvarala se da su joj draži Kalifornija i Texas. No čim smo sletili na aerodrom u Pisi i vlakom stigli u Firenzu, oživjelo joj je zanimanje za talijansku renesansu i to na, za mene, gotovo misteriozan način. Nakon što sam održao predavanja, ubacila nas je u grozničavo kolo turističkih aktivnosti. Neumorno je insistirala na posjetu svakoj crkvi i krstionici, svakom muzeju i katedrali. Zbunila me je ta strast prema prošlosti, dok nisam shvatio da su naše posjete tim povijesnim mjestima razotkrile još jednu od mojih slabosti.

Vozeći se škripavim dizalom do kupole firentinske katedrale, Elaine je otkrila da se bojim visina, što ja dotad kod sebe nisam primijetio, no što je ona krenula smjesta iskoristiti. Uznenim prijetećim prostorom ispod kupole, jedva sam se prisilio izaći iz dizala. Oči mi se nisu htjele usredotočiti na vijugave zdove, pa sam osjetio kako mi otkucaji srca slabe, ostavljujući me na rubu nesvjestice.

Gestama sam pokazao Elainei da je ne želim slijediti okolo uskom galerijom. Jedva dolazeći do daha, čekao sam dok je ona ponosno okružila kupolu, dozivajući me upornim glasom koji me je dovodio u nepriliku pred ostalim turistima. Ali kad smo napustili katedralu postala je čudno zabrinuta, uhvativši me brižno i umirujuće područku. Ni najmanje me ne ismijavajući, dje-lovala je iskreno uplašena mojim trenutkom panike.

Usprkos tom iskazu ljubavi, ubrzo sam uočio da se naš obilazak Toskane pretvorio u niz okomitih uspona. Nije bilo tog bedema na koji se nismo popeli, niti izlizanih stuba kojima se nismo uspeli. Pod izgovorom da će mi pokazati fantastičan pogled na grad, prisilila me je da se u Palazzo Vecchio nagnem kroz svaki prozor o koji je Lorenzo de Medici dao objesiti već zadavljene urotnike protiv svoje vlasti. Katedralu u Sieni sam pregledao od dna do krova, gotovo izdahnuvši u sabitom zvoniku. A Elaine me je čitavo to vrijeme motrila s privrženim i čeznutljivim osmijehom, poput starije sestre koja promatra bojažljivog brata. Je li me pokušavala izlječiti od straha od visine, ili mi utuviti osjećaj vlastite manjkavosti?

Vrhunac toga se zbio u San Gimignanu, nadrealnoj zajednici načičkanih tornjeva koje su u 14. st. podigle suparničke obitelji tog nezavisnog grada-države. Dok se Elaine neumorno kretala od jednog do drugog tornja, ja sam se blizu katedrale povukao u kafić sa sablasnim prizorima pakla. Čitavo poslijepodne zuriла je u tornjeve, diveći se tim simbolima uzdignute muževnosti kojoj njezin muž nije bio dorastao, a onda je sjela i osmjejhivala mi se dok nas je turistički vodič vozio u Firenzu.

Tri dana kasnije, kad smo stigli u Pisu zbogleta za London, bio sam već dotučen Elaineinom kampanjom. Oboje smo se jedva čekali vratiti u Englesku – ja u sigurnost svog sveučilišnog

ureda, a ona odvjetniku. U tišini smo se spakirali i stigli u pizansku zračnu luku dva sata prije leta. Neizbjegno, uzeli smo taxi do grada. Čitajući iz vodiča, Elaine se oduševljeno izražavala o katedrali i krstionici, ali sam znao da je naš pravi cilj obližnji zvonik, taj mramorni falus koji ju je, činilo se, uzbudio čak i više od tornjeva San Gimignana.

Izašao sam iz taksija i zagledao se u vrtoglavu zdanju s opasno nakošenim katovima. Elaine se bez riječi mimo mene zaputila prema tornju. Platila je ulaznicu i počela se penjati stubama iza dva uniformirana mornara i oca s kćerkom. Na svakom bi odmorištu pogledala prema meni s onim privrženim, ali znalačkim smijuhanjem, dok joj je prezir rastao sa svakim idućim katom.

Stajao sam na stubama katedrale, i dalje iznenađen oštrom kosinom tornja, nekih pet metara od okomice. Protiv svoje volje, poželio sam da se to zdanje, koje se svake godine naginjalo za dodatnih par milimetara, ovoga časa odluci na taj dugoodlagani pad.

I tada sam, kad je Elaine dosegla pretposljednju platformu, osjetio potrebu da dodirnem toranj, da mu na koži osjetim taj postojani mramor. Napustio sam katedralu i prešao preko izgazene trave po kojoj su turisti sjedili na suncu, mašući prijateljima visoko iznad njih. Ne obazirući se na prodavača ulaznica krenuo sam oko kamenih stuba koje su okruživale toranj. Položio sam ruke na drevni mramor čija je površina bila iznakažena stoljetnim grafitima, sa žilama okamenjenim poput fosiliziranog vremena. Toranj je bio i preuzdignut i prestari. Upro sam se o njegov masivni bok, nastojeći ga pomaknuti.

Osam katova iznad mene, Elaine je dosegla vrh i stajala pred uspuhanih mornara. Normalno dišući, uhvatila se za ogradi i nasmiješila mi se na onaj svoj najneumoljiviji način, lagano odmahujući glavom zbog moje slabosti.

Razlučen tim otvorenim prezirom, ponovo sam pritisnuo tvrdi mramor. Zid nije popuštao, ali kad sam odmaknuo ruku, zamijetio sam na površini malu pukotinu koja je krenula od izbljedjele kvrge zdrobljenog vapnenca. Iz znatiželje sam iznova pritisnuo i spazio da se pukotina proširila. Polako se uspinjala, jedva vidljivim tempom, a onda je sunula naprijed, penjući se zidom poput iznenadne raspukline u ledenoj plohi. Već metar dugačka, prešla je ukrasni vijenac i hitro se uzdigla prema kariši na prvom katu.

Nasmijao sam se i s obje ruke pritisnuo mramorni valjak. Pukotina je smjesta ubrzala, pa sam začuo udaljeni rumor, mračno stenjanje probuđenog bića duboko ispod tornja. Pukotina je sada već bila otvoreni rascjep kroz koji sam mogao vidjeti cipele zapanjenog starca koji se sa ženom odmarao prije no što će krenuti na drugi kat. Fina kišica praha i usitnjene žbuke posula mi je lice. Čitav se toranj počeo tresti pod mojim rukama, dio vijen-

ca je poletio zrakom, a slijedili su ga odlomljeni komadi, veći od moje šake.

Toranj u Pisi se spremao pasti. Još sam ga jednom pogurnuo s obje ispružene ruke i osjetio bolnu tutnjavu kad je negdje počela pucati kičma tog velikog zdanja. Ustuknuo sam, svjestan da će zgrada pasti na mene, a zatim pogledao prema vrhu, gdje se Elaine držala za željeznu ogradu.

Toranj se uleknuo, stupovi su se rasuli poput čunjeva na kučačkoj stazi. U zadnjim trenucima, kad je Elaine bila bačena preko ograde, video sam joj lice koje je padalo prema meni, i gnjevni izraz koji se nedvojbeno izmijenio kad je ispod sebe ugledala mene – onoga koji je trijumfirao.

Na mjestu prvoga sada se uzdiže drugi toranj u Pisi, izgrađen potporom cijelog svijeta ubrzo nakon tragedije. Zdanje je, ovaj put, podignuto na čvrstom betonskom temelju u visini od tri kata i već sada pokazuje lagani otklon u nacrtu. Taj toranj, podprt čvrstom čeličnom armaturom, nikada neće pasti, a za nekoliko decenija većina posjetitelja neće pamtitи da se radi o pukoj replici.

U meni, međutim, u mojim mislima, originalni toranj i dalje je vrlo prisutan. Često me bude strašni snovi u kojima se na mene svaljuju tone mramornog krša. Tada se prisjetim da je tog dana Elaine bila ta koja je poginula. Sjetim se izraza njenoga lica, užagrena pogleda od žestokog ponosa.

Je li osjećala da je napokon trijumfirala nada mnom, sretna što me vidi smravljenog pod slapom zakotrljanih stupova? Sjećam se da me je kamenje udaralo po ramenima dok sam se uza ludno pokušavao odmaknuti od tornja. U posljednjem trenutku, kao što otkriva jedna amaterska video-snimka, zdanje se nekako svinulo, okrenuvši se u očajničkom pokušaju da ostane uspravno. Zaokrenulo se od mene, pomevši Elaine, padajuću zidariju i prevrćuće stupove prema tlu pored katedralnih stuba.

Ja sam umakao, ali me taj izraz trijumfa na Elaineinom licu i dalje zbujuje. Je li me vidjela kako guram toranj i zaključila da sam odgovoran za njegov pad? Je li se ponosila sa mnom što sam je tako žestoko mrzio i osvetio se zadnjim trzajima svoje impotencije? Možda smo se tek u njenoj smrti istinski sjedinili, pa je toranj u Pisi poslužio svrsi na koju je čekao tolika stoljeća.

PREVEO: Ivan Ott

Josip Horvat

Izdajica, lopov Danica Josipović

*Portret Antuna Danijela Josipovića, turopoljskoga grofa, protivnika Narodnoga preporoda i jedne od najpoznatijih "negativnih pojava" hrvatske historiografije
– prema nedavno otkrivenome rukopisu Josipa Horvata*

Do u XX. st. hrvatska je historiografija znala, kao neka crkva, jedino za svece i prokletnike. U knjigama "znamenitih Hrvata" redali su se sami "rodoljubi", oni, koji su propali kod ocjenjivanja, strovaljeni su redovno u pakao šutnje, izbrisani iz "redova hrvatskog naroda". Dašto, zadatak povijesti nije izdavati svjedodžbe političkog moralja, nego ispitati uzroke prošlog zbivanja. U tom pak zbivanju u prošlosti Hrvatske često su upravo takve prešućene ličnosti odlučno utjecale na historijske procese. Ne poznavajući dovoljno takve ljude, često moramo zastati pred nekim pojavama kao pred zagonetkom. Do voljno je spomenuti jednog Josipa Žuvića, Josipa Franka ili Manka Gagliardija. Svi su oni za desetljeća djelovali na oblikovanje života naroda, a malo znamo, kako su mogli steći svoj negativni utjecaj. Jedna je među takvima neispitanim ličnostima prošlosti Hrvatske i Antun Danijel Josipović, turopoljski komeš, predvodnik otpora protiv ilirskog narodnog preporoda, čovjek, koji je nekoliko godina drmao političkom sudbinom Hrvatske.

Suvremenici su opisali Danijela Josipovića u najcrnijim bojama. Od reda su to zapisi i sudovi političkih protivnika. Nepoznata su mišljenja njegovih pristaša, jer protivnici ilirizma nisu bili prijatelji pera i knjiga. Sačuvane sudove historiografija je mehanički preuzela, pa je tako A. D. Josipović početkom XX. stoljeća ušao u povjesnice kao najveći lopov, izdajica što ga je rodila hrvatska zemlja, hrvatska vrsta Vuka Brankovića. Upravo u godinama, kad je tako fiksirana ličnost Josipovića, oglasio se A. G. Matoš oprečnim sudom. Matoš sa svojim istančanim osjećajem za psihološke vrednote, koje su i te kako važan faktor u historijskom zbivanju, pokušao je kritičnije ogledati pojavu Josipovića. On je za Matoša "nesumnjivo velika figura ... nepokolebiv kao Ri-

mljanin ... značajnik stvoren za vođu" (Matoš, *Campus nobilium, Obzor br. 147, 11. V. 1913*). Pravaš Matoš nazrijevao je u Josipoviću preteču Antuna Starčevića i njegove koncepcije hrvatskog nacionalizma. Arhivska građa u mnogom mijenja sliku Josipovića, kakvu su namrijeli njegovi suvremeni protivnici, ali tek donekle potvrđuje Matošev sud.

Rod Josipovića, koji je u XIX. st. dao Turopolju četiri komeša, a u nagodbenom razdoblju dva ministra za Hrvatsku, pojavio se u Turopolju tek potkraj XVIII. st. Uspon roda Josipovića zacijelo pridonosi poznavanju razvića tadašnjih društvenih prilika Hrvatske. Krajiški zastavnik iz Kostajnice Matej Josipović stekao je plemstvo 1756. Stvorena je time polazna točka za osvajanje položaja. Matejev sin Ivan već je veliki sudac zagrebačke županije i na neki način, vjerljivo ženidbom, primljen u bratstvo plemenite turopoljske općine. Za nekoliko desetljeća uspjelo je Josipovićima razbiti obrub odbojnog plemenskog prava Turopolja. Dotad su tek četiri "hiže" uživale izborno pravo na komešku čast, došljaci Josipovići postaju 20.-ih godina XIX. st. peta komeška "hiža". Naočiti su, stasiti muškarci, pa su svoju socijalnu i ekonomsku moć izgrađivali ženidbama. Unuk pučana-krajišnika, Stjepan Josipović, otac komeša Đure, pa Antuna-Danijela oženio se s Karolinom, kćeri dvorskog savjetnika Vojkovića, dobio u miraz imanje Jakovlje, Belu, Jalkovac, Rakitje, kuće u Zagrebu, te došao u rodbinstvo s velikaškim porodicama grofova Draškovića i Vojkffy. Sinovi njegovi nastavljaju u XIX. st. tu ženidbenu politiku, srođuju se s Pogledićima, Paravićima, Stolnikovićima, pa postaju prva kuća u Turopolju. Rodovske veze uz stečeni agrarni kapital bit će oruđe buduće političke moći A. D. Josipovića.

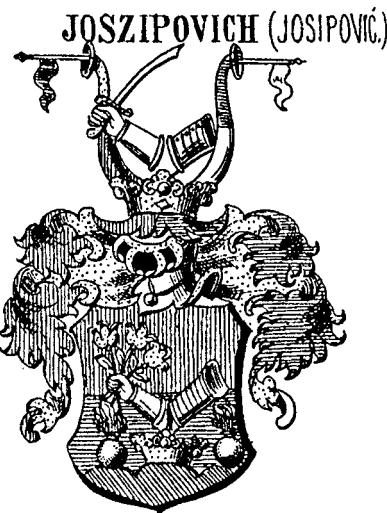
*Antonius Josipovich
Nobilium Campi Turopolja
ab anno 1838 usque 1848 Comes
Terrestris, Constitutionalis libertatis
strenuus intrepidusque defensor,
cui in tesseram venerationis et
gratitudinis hocce ab iisdem
Nobilibus positum est Monumentum.
mortuus 29. Decembris 1874.*

Portret Antuna Danijela Josipovića (Josip Franjo Mücke, 1866, Hrvatski povjesni muzej)

Slučaj je pripomogao A. D. Josipoviću do historijske uloge. Kad se nakon 1825. razmahao u Madžarskoj reformni pokret uperen protiv premoći birokratskog apsolutizma u Beču, smislila je austrijska vlast da suzbije predvodnike liberalnog reformnog pokreta na taj način, da ih onemoći u županijama popunivši protiv njih mase nižeg, neukog plemstva, dekretom mu potvrdiši običajno pravo osobnog glasovanja na županijskim skupštinama. Nekim slučajem, možda zabunom, ug. dvorska kancelarija izdala je 3. VI. 1831. takav dekret i Turopoljskoj plemenitoj općini. Preko noći je tako Turopolje sa svojih 520 glasača od 2400 postalo odlučan faktor u Zagrebačkoj županiji, pogotovu jer se nalazilo u neposrednoj blizini Zagreba.

Tad je već Turopolje bilo historijski socijalno-politički fosil. Smješteno između Save i Vukomeričkih gorica, njegovo se stonovištvo, donacionalno sitno plemstvo još iz XIII. st., našlo u XVI. st. kao između čekića i nakovnja između stalnih osmanlijskih provala i presizanja velikaša, pa se 1560. složilo u ekonomsko-političku obrambenu komunu; rodovi 24 općina zajednički su uživali svoj glavni kapital, šumu, a da suzbiju uplitanje velikaške vlasti u unutarnji život, zaključili su sami na svom području vršiti sudbenost, godišnje birati sebi komeša, svog prvog suca i upravnika, i predstavnika prema vlastima. Taj zaključak je Turopolju potvrdio 1702. kao privilegij Rudolf II. Kantonalna autonomija uzgojila je kod seljaka-plemića, koji imaju rodovske grbove, danas zaboravljene, osjećaj ponosa i nezavisnosti. Otako je jenjala osmanlijska opasnost život je dašto tekaš sve sporije, na primitivnoj razini, jednak životu turopoljskih malobrojnih kmetova. Poslednji put su Turopoljci borbeno istupili kad su se pridružili zrinsko-frankapanskoj uroti. Za vrijeme insurekcije za napoleonskih ratova turopoljska je četa, kako bilježi M. Vrhovac, slabo odrezala.

Josipovići preuzimaju vodstvo Turopolja u času, kad mu je bečka vlada svojim dekretom raskrčila put u novu dnevnu politiku. Tad još Turopoljci ni ne sanjaju o nekom bratimstvu s Madžarima. Naprotiv, upravo oni započinju s njima prva čarkanja. Komeš Đuro Josipović, stariji brat A. D. Josipovića, na požunskom saboru 1830. sukobljuje se s madžarskom opozicijom – zbog titulature. „Madžari vu dijetski sesiji, – piše on kući, – hoteli jesu da ja ne ve turopoljski grof (comes) nego ‘Ispán’ budem se zval, ja pako, kajti videlo se da to samo zato napervu donesli jesu kajti nas Horvate zbog luteranov netrpe ... kajti vu sesiji, kada spomenek je bil je li luterane imaju se vu horvatsku zemlju puščati ali ne, proti njihovi voli govoril jesem, sebe vu perveši moji titulaturi ‘Turopolej Grof’ zaderžati se vu orsačkom spravišču jesem napervopostavil, pri koji priliki gospón Bužan moju prošnju ne samo slavno branil, dapače našu slavnu občinu i naše plemen-

Grb obitelji Josipović

te lude kakti najbolje izvišil je, koja izvišenost vu diarium dietalski došla je ...” Turopoljci su tad “trdi Horvati”, osuđuju madžarofilstvo, jer D. Josipović piše usto: “Ja mislim da se on, jeden naš Horvat, kojega imenuvati neću i od kojega nigdar to mislit nebi, nas Horvate kakti najgorše, vu vseh oštarijah ogovarjal, to je vendor sreća, da taj isti nije ablegat dijetalski, nego mislim da se on samo zato ozdek zadržava, da bi on z naše domovine obšanostjum ljubav Madžarov zadobil.”

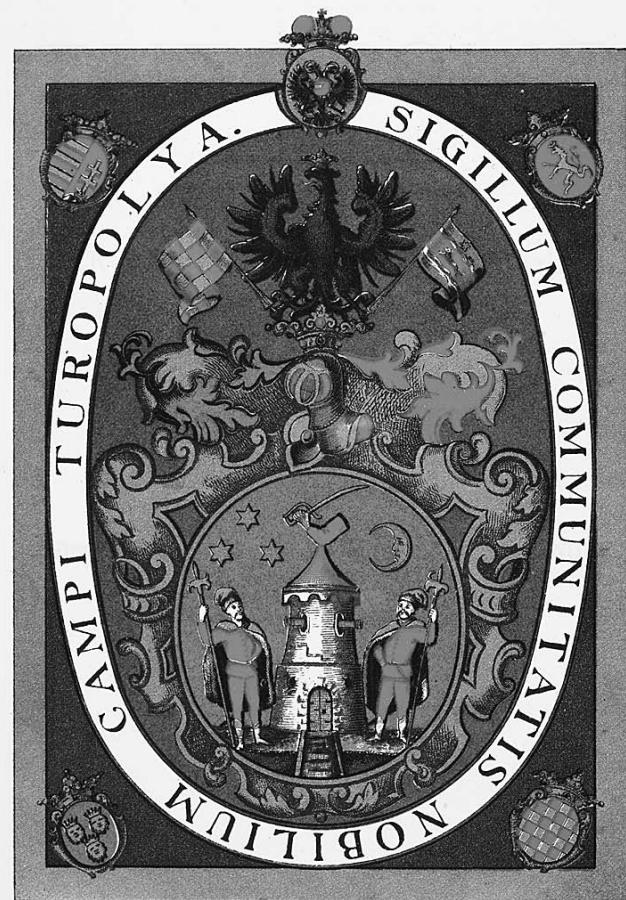
Kad je 1837. Đ. Josipović umro, naslijedio ga je u komeškoj časti mlađi brat mu A. D. Josipović (rođ. 1804). On je svršio 4 razreda gimnazije, možda u Zagrebu (gimnazijski katalozi tog razdoblja nisu svi

sačuvani). Kako mu nije prijala školska klupa, stupio je – kao kasnije Ivan Kukuljević i Mirko Bogović – koncem 1822. u vojsku, te služio kao “Privat-Cadet” kod 48. pješ. regimente baruna Radivojevića. U vojski je izdržao 5 godina, 3 mjeseca i 23 dana, pa je 17. X. 1828. u Cremoni otpušten na vlastitu molbu. Po otpusnom je listu bio visokog stasa, smeđe kose, sivih očiju, primjerena nosa, suhonjava lica. Matoša je oduševio Josipovićev portret u dvo-rani turopoljskog spravišča u Velikoj Gorici (danas u Povijesnom muzeju u Zagrebu), jer “sasvim odgovara junaku iz starih naših vremena: pravilno lice junačkog profila, umno i energično, zdravo i gospodsko u bijeloj bradi Nikole Zrinskoga i Lajoša Košuta”. Kao što nisu bila točna naklapanja da A. D. Josipović nije u vojsci dotjerao dalje od kaprala, neće biti točno ni ogovaranje da je bio neobrazovan, jer vojni otpusni list govori, da je vješt u govoru i pismu hrvatskom, latinskom, njemačkom, madžarskom i prilično talijanskom jeziku. Vrativši se kući A. D. Josipović oženio se 25. X. 1829. s Antonijom, kćeri turopoljske komeške porodice Pogledića, učvrstivši time preko Vojkovića dotad tanku rodbinsku vezu s Jankom Draškovićem.

Dok nije izabran za komeša, A. D. Josipović istaknut je u društvenom, slabije političkom životu. U razdoblju 1832-1842. bilježi A. Vakanović u svojem dnevniku Danicu Josipovića kao veseljaka, pjevača, nadasve gostoljubivog domaćina u Kurilovcu. U to vrijeme pretežno on druguje s ljudima iz preporodnog kruga. Gaj je od 1838. do 1842. stanar njegove kuće. Član je “kasina”, koji se već 1835. osnovao u Zagrebu kao sastajalište mlađih ljudi bez političkog obilježja, 1837. u rujnu poklonio mu novo pokućstvo. 1838, kad Janko Drašković osniva Narodnu čitaonicu Josipović je među osnivačima. Između “Iliraca” i A. D. Josipovića nema jaza, čak još 1839. kad u Sisku priređuju prvu izvedbu Kukuljevićeva *Jurana i Sofije*, Budimir Praunsperger, jedan od glavnih organizatora prve ilirske kazališne predstave uzima u kombinaciju A. D. Josipovića za ulogu Hasan-paše.

Na zasjedanju požunskog sabora 1839/40. A. D. Josipović po prvi put je sudjelovao kao turopoljski komeš. To je međaš u njegovom životu. Postaje političar. Godina je to preokreta u madžarskoj politici. Formalno se složio opozicionalni klub, koji doduše stoji za program Széchenyijevih reforma, ali mu značajku daje borbenost protiv Beča i nijemstva. Protubečka je borbenost prudila Josipovićevu temperamentu. Turopoljci su decenijima mrzili Beč, pogotovu otkako je Turopolje nakon francuske okupacije sve do 1824. bilo dio austrijske Ilirije, u poreznom pogledu podvrgnuto "K. K. Staats-Buchhaltungu" u Trstu. Službovanje u limijaškoj regimenti možda je, tko će znati s kojeg razloga, pojačalo Josipovićevo protubečko raspoloženje. U Požunu su ga madžarski prijatelji zacijelo ubrzo uvjerili da je ilirizam bečko maslo. Dok u Hrvatskoj velikaši, mada je s njima u rodbinstvu, mnogo ne zarezuju Josipovića, u Požunu opozicionalni madžarski aristokrati druguju s njim na ravnoj nozi, grof Ljudevit Batthyány^{o1} intiman mu je prijatelj. Josipović počinje oponašati način života madžarske aristokracije, sačuvani računi svjedoče kako je od 1840. počeo tjerati luksus. Drži četveroprege, godišnje mijenja livreje svojih kočijaša, husara, lakaja, u kući mu se lije šampanjac i tokajac. Madžarovilska stranka formalno je osnovana u Zagrebu 6. II. 1840. osnutkom "hrvatsko-madžarskog kasina". Vođa je stranke formalno bio Aleksandar Drašković, stvarno su je vodili Eduard Zerpak, Nikola Mikšić i Josip Brigljević. Josipovićevog imena nema među osnivačima kasina, nije on vidljiv ni na odlučnoj restauraciji zagrebačke županije 30. V. 1842. kad Turopoljce predvodi Aurel Kušević. Tek nakon poraza na toj izbornoj skupštini Josipović istupa kao vidljivi i strastveni prvoborac madžaronske stranke, pogotovu jer ilirska stranka sad diže kuku i motku na Turopoljce tražeći da im se oduzme lično pravo glasa. Odmah nakon svibanjskog poraza 1842, Josipović, rođen inadžija, objavljuje u ime Turopoljaca "da oni doduše žele sačuvati svoju hrvatsku narodnost, no ako bi došlo do toga, da se moraju s njom rastati, vole postati Madžari nego Iliri i Švabe". Ilirizam je razbio 700-godišnju panonsku orientaciju života Hrvatske, davši joj nov mediteransko-balkanski pravac. Josipović pokušava zaustaviti neminovni historijski proces.

Od 1842. Turopoljci slijepo slijede svog komeša. Po svemu je Josipović bio demagog velikog formata, energičan voda, dobar organizator. Narednih je mjeseci već gospodar madžaronske stranke; njezina inteligencija, fiškali, profesori, mali plemiči izvan Turopolja poslušni su njegovim klijentima, jer su većinom njegovi dužnici. Uskora postaje i predsjednik Kasina umjesto Aleksandra Draškovića. Sa svojim "hrvatovanjem" stvara zabunu i u Narodnoj stranci, konačno misao ilirske slove mlada je i shvatljiva tek mlađem pokoljenju. Laskavci posvećuju Josipoviću prigodnice, nazivajući ga "draguljem hrvatskog naroda", ali je imao i iskrenih, inteligentnih sljedbenika, zanešenih idejama liberalizma, pripravnih u dilemi: ideja ili narodnost, žrtvovati posljednju. Madžarsko je slobodarstvo privuklo i mnoge Srbe, pa je Sava Vuković postao ministar pravde u Kossuthovom republikan-

Grb Plemenite općine turopoljske

skom ministarstvu, a Ivan Damjanić stekao u Vojvodini pridjevak "srpskog krvnika". Josipović je uistinu jedini antagonist Gajev, pa otkako je Gaj, nakon zabrane ilirskog imena 1843. potisnut u pozadinu, Josipović vlada političkom scenom u Hrvatskoj, da je inicijativu događajima.

Kriza se približila vrhuncu 1845, kad je trebalo izvršiti nove izbore u zagrebačkoj županiji. Josipović uživa doduše potporu madžarske opozicije, ali vlast, u Ugarskoj palatin Josip, u Beču birokrati regentske Državne konferencije, zaziru i od Josipovića i od Gaja, obojica su im prerađikalni. Dvorski savjetnik Förstel ponavlja maksimum kako "Gaja treba učiniti nemogućim". Josipović je 27. III. ponudio protivnicima "desnicu mira". Pokušaj izmirenja nije uspio. 3. VI. stiglo mu je iz Požuna pismo nepoznatog prijatelja, koji ga upozorava da mu udruženi konzervativci i kler spremaju zator, da je nad njim "štap preolmljen", "jer vam zakonitim putem ne mogu ništa, pokušat će vas učiniti neškodljivim kriminalnom akcijom". Uz svirku Rákóczijevog marša, okićeni bijelo-zelenim rozetama došli su Turopoljci na izbore 28.-30. VII. 1845. Uz cijenu slučajnog krvoprolaća pobijedila je madžaronska stranka. Osvojivši vlast u županiji, po diktatu Josipovićevu zaključuje zatražiti da se vrati stari pravopis i kajkavština jer "horvatsko-slavonskog" jezika nema, Gaju oduzmu novine i štampa-

^{o1} Lajos Batthyány. (op. ur.)

rija, stvori nov red zastupanja u Požunu.^{o2} Uistinu su "srpanjske žrtve" preokret u političkom životu prije 1848. Zagrebačko je krvoproljeće uzbudilo svijet, naročito u Vojnoj krajini, za Beč je pak Vojna krajina jedina realnost na Jugu. Kako bi se stišalo uzbuđenje stvorena je odluka kojom je turopoljskom plemstvu oduzeto lično pravo glasa. Tim je madžarofilska stranka izgubila vojsku i brojčanu premoć u Hrvatskoj, a istodobno je time Beč konačno privukao narodnu stranku uz konzervativni pravac. Kad je u saboru ban Haller proglašio kraljevski reskript, Josipović je opovao "mater i dušu švapskom kralju, huncfutskoj^{o3} vlasti koja nas sve hoće učiniti Švabama".

Josipović je otad u Hrvatskoj izgrani. Izmanevrirano je da izgubi komešku čast, optužen je da je kao skrbnik zlorabio imetak sinovca Stjepana. Pogotovu od njega odmiču madžarofilski velikaši. Za madžarsku je opoziciju heroj, u Požunu nastupa još uvijek kao vođa. Uvjeren je da vodi pokret, sam je sve to više na ularu.

Revolucija 1848. zatekla je Josipovića u Požunu. Vratio se smjesta u Hrvatsku, uvjeren da je sad kucnuo njegov čas. Imenovanje Jelačića banom, "zahtijevanja" zagrebačke skupštine od 25. III. poučili su ga da će događaji, barem u prvo vrijeme, krenuti drugačije. Dok je "hrvatska deputacija" u Beču čekala audijenciju, Josipović je 30. III. prenio svoj imetak na ženu, znak da se odlučio. Novac i dragocjenosti je povjerio goričkom župniku Kosu, koji ih je sakrio u jednu crkvenu raku. Kasnije su ih pronašli Jelačićevi komesari. Madžarska je vlada 18. IV. imenovala Josipovića zagrebačkim velikim županom – u Zagrebu su se pronijeli glasovi da je imenovan banom – istog je dana umaknuo iz Kurilovca u Peštu. S njim je otišla u emigraciju grupa Turopoljaca. Madžaronski su se aristokrati sklonili u Graz. U Pešti je dočekan sa slavljem, priređena mu je podoknica s bakljadom.

Čim je u rujnu 1848. Jelačić prešao Dravu – Josipovićev je imetak međutim zaplijenjen, – on kao honvedski pukovnik organizirao je "leteći zbor" od nekoliko tisuća dobrovoljaca. Operirajući iz Kaniže nekoliko puta mu je uspjelo presjeći Jelačiću vezu s Hrvatskom. Kasnije je stalno uznemirivao kordon na Dravi, snjujući provaliti u Hrvatsku i prodrijeti do Bosne, gdje je htio dići ustanak. Kad se revolucija počela drobiti, raspao se i Josipo-

vićev korpus, a sam je postao "prisjednik kod milosti podjelujućeg sudišta" u Debrecinu. Nakon kapitulacije madžarske vojske prebjegao je u Erdelj, gdje je konačno uhapšen, te 5. IV. 1850. pod stražom doveden u Peštu. Vojni sud ga je 6. X. 1850. osudio na smrt. Kod čitanja osude, kako je izvijestio *Agramer Zeitung*, "sam nekadašnji župan Turopolja Damijel Josipović osta nepomičan u obrazu, osta kao klisura, kao živac-kamen, koji dugo prkositi vatri i neće da se umekša". Osuda je naknadno pretvorena u 10-godišnju robiju u okovima, koju je izdržavao u Kufsteinu. Povodom radosnog događaja u carskoj porodici 1856.^{o4} pomilovan je i Josipović. Tvrđavna komanda Kufsteina primila je 9. XII. nalog da ga smjesta pusti na slobodu i preko Salzburga stražarno otpremi u zavičaj. Josipović se tek silom dao izbaciti iz tamnice, izjavivši da ne treba milosti usurpatorove.

Otad, do smrti 20. XII. 1874. Josipović živi povučeno na imanju Jalkovcu nedaleko Varaždina. Doživio je slom apsolutizma, obnovu ustavnosti i madžarofilske unionističke stranke. U politiku se nije više pačao. Nekadanji njegovi sljedbenici dolaze na vlast, sklapaju 1868. hrvatsko-ugarsku nagodbu. On šuti. Možda ih je prezirao zbog kompromisa s dinastijom, oni su pako vjerojatno zazirali od bivšeg robijaša. Kao "trdi Horvat" možda bi se Josipović bio složio s A. Starčevićem, da i ovaj nije naglašavao dinastijaštvo. Vjerojatno je još osluškivao Kossuthove povjerljive poruke. Josipoviću se ne može oporeći dosljednost.

Priznao je tek jednu promjenu. Do smrti je ostao pravdaš. Vodio je brojne parnice. Tužbe i utoke pisao je sam – Gajevim pravopisom i štokavštinom. Kad je umro, novine su jedino kratko zabilježile njegovu smrt. Ni madžaroni mu nisu napisali nekrolog. Matos je uglavnom točno ocijenio Josipovića: "Kao Iliri što očekivahu odviše od Beča, Josipović i njegovi unionisti očekivahu odviše od Pešte, zaboravljajući, da je do njihovog vremena savez ugarsko-hrvatski mogao biti čvrst i lojalan, jer se ne osnivaše na narodnom i jezičnom načelu ... dok se primanjem načela narodnosti i narodnog jezika stubokom te prilike izmijenise". Konačno, ura historije ne može se pomaći natrag, to A. D. Josipović, velik politički temperament, ali slab talent, nikad nije shvatio. U prošlosti Hrvata po neukrotivosti i inatu ravan mu je jedino Hrvoje Vukčić i vječni puntar – hrvatski kmet.

^{o2} U rukopisu slijedi rečenica koju je Horvat naknadno prekrižio: Josipović je mislio da je moguće pomaći natrag kazalo historijske ure. (op. ur.) ^{o3} Tj. huncutskoj (hungarizam, izvorno od njemačkoga *Hundsftt*). (op. ur.) ^{o4} Rodenje Gizele, kćeri Franje Josipa i Elizabete, u srpnju 1856. (op. ur.)

Stjepan Ćosić

Horvat Horvatom

Uz Horvatov članak o Danijelu Josipoviću

I.

Tekst neobjavljenog eseja Josipa Horvata o Danici Josipoviću uočili smo u osobnom fondu arhivista, heraldičara i stručnjaka za pomoćne povijesne discipline Bartola Zmajića (1907-1984). Kako je strojopisni primjerak tamo dospio i kada je napisan, možemo samo pretpostavljati. Punih četrdeset godina Zmajić je radio kao arhivist u čitaonici Arhiva Hrvatske (danas Hrvatski državni arhiv), a zapamćen je po tome što je svojim znanjem i iskustvom pomagao generacijama korisnika. Vjerojatno mu je Horvat - kao poznaniku i znalu - članak ostavio "na čitanje". Po svemu sudeći, napisao ga je polovicom šezdesetih godina, kada je surađivao u biografskim emisijama Radio Zagreba te je tako ostao neobjavljen.

Josip Horvat (1896-1968) cijelog se života bavio hrvatskim devetnaestim stoljećem postavši specijalist za intelektualnu povijest i biografije. Pišući o razdoblju ilirizma, u knjigama 1848. (1934), *Politička povijest Hrvatske* (1936) i *Stranke kod Hrvata i njihove ideologije* (1939) fokusirao se na društvenu atmosferu preporoda te na kulturno i političko djelovanje iliraca i Narodne stranke. U tim je djelima znatno manje pisao o mađaronima, pristašama Horvatsko-vugerske stranke, no nije mogao zaobići ulogu Danijela Josipovića za kojega kaže da je bio "najtalentiraniji i najnačelniji među vođama madžarona". Genezi mađarske politike i njezinim sljedbenicima više je pažnje posvetio u opsežnoj studiji o Gaju i njegovu vremenu na kojoj je intenzivno radio tijekom pedesetih godina. Tako u monografiji *Ljudevit Gaj*, tiskanoj sedam godina nakon Horvatove smrti (1975), Josipović dobio je mjesto glavnog političkog protivnika iliraca i ilirizma. U njoj

nalazimo gotovo sve podatke o turopoljskom komešu što ih, drugačije raspoređene i dopunjene čitamo i u prepostavljenom radijskom eseju. U tom horvatovski prepoznatljivom tekstu iznova se osvjetljava povijesna uloga "čovjeka koji je nekoliko godina drmao političkom sudbinom Hrvatske".

Od polovice 19. stoljeća iz perspektive nacionalne historiografije uglavnom se ponavljaju negativna mišljenja o povijesnoj ulozi turopoljskog komeša Danice Josipovića - mađarona, izdajice i lopova - no ni u tim plošnim ocjenama nisu se mogle prešutjeti vrline koje su ga krasile: hrabrost, politička dosljednost i upravo aristokratsko dostojanstvo. Već samim naslovom svoga članka, Horvat aludira na prevladavajući stereotip i naglašava ironijski odmak u nijansiranju Josipovićeva lika. U širem kontekstu kasnofeudalnih previranja u Monarhiji, on nas upućuje na bitno kompleksnije sastavnice hrvatske političke povijesti i državnopravne tradicije. Portretirajući nepokolebljivog Horvata, Horvat u svom eseju dotiče slojevite kulturne i političke aspekte ilirizma u Hrvatskoj i reformskog pokreta u Mađarskoj, uzroke političkog uskrsnuća i instrumentalizacije turopoljskog sitnog plemstva, stranačku politogenезu i antagonizaciju hrvatskih elita, eskalaciju sukoba u predožujskim zbivanjima, Jelačićev uspon, četrdesetosmašku revoluciju, slom mađarskih nacionalista i osobnu žrtvu emigranta i uznika Danice Josipovića, najdosljednijeg Kossuthovog eksponenta i najradikalnijeg protivnika bečkog centralizma u Hrvatskoj.

Glavni izvor iz kojega je Horvat crpio biografske podatke o Josipoviću zacijelo je višesveščana *Povijest plemenite općine Turopolja* Emilia Laszowskog i suradnika. U toj nezaobilaznoj sinte-

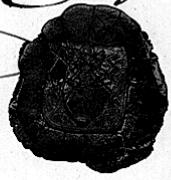
Dokument kojim Antun
Danijel Josipović
prepisuje sve posjede i
materijalna dobra svojoj
ženi Antoniji pl.
Pogledić Kurilovečkoj
(HDA 726, Obitelj
Josipović-Vojković)

E

Brotchollo discipularum Taffianum etiam affi-
cio Brthonotarii factarum -
Ceteris exquisitis

Anno Domini 1848 Die vero 30 Martii Goff-
mi sub Decurie Comitiorum Regni Hungariae
Parvissime Adclarum Spectabilis Dominus An-
tonius Daniel Josipovich Universitatis Cam-
pi Mobilium Thespolya Comes Secretarius Coram
me personaliter Constitutus oraculo vivo vo-
cio Universam suam ubi ubi habitam mobilem
et immobilem Substantiam cum onere solven-
tem suam Datinam antoniam matam Pogle-
dich Iure personali transluit nihil Iuris aut
Proprietatis pro se reservando. Signat Sr
pta Cofontia. Magister Nicolaus Ollrich
SCR et A CH Confessio et Regnum Croatiae
Dalmacie ac Slavonia Ecclesiique Danieis
Officii Brthonotarii

Liber et cum originali Brtchollo
Taffianum puer me de presenti
existente libracione casto per Ma-
gistrum Nicolauem Ollrich Regni
Brotchollo

zi turopoljske povijesti i tradicije Danijel Josipović zauzima posebno mjesto. Baveći se njegovim životom i političkim djelovanjem, Laszowski je proučio i naveo ključnu literaturu, suvremenu periodiku i arhivska vrela. Za dodatnim informacijama Horvat je također tragaо u arhivu, čini se s malim uspjehom. Štoviš, i naš recentni uvid u arhivske fondove u kojima bi se mogli očekivati "novi" podaci o Josipoviću potvrđio je oskudnost sačuvanih tragova u službenim, županijskim i saborskim dokumentima te u gradivu Plemenite općine Turopolje (HDA). Također, u obiteljskom fondu Josipović-Vojković (HDA) kao i u osobnom fondu Daniјelovog sina Imbre Josipovića (1834-1910) (Državni arhiv u Zagrebu) samo se malobrojni dokumenti odnose na najpoznatijeg Josipovića. Zapravo, za sad u Hrvatskoj nismo uspjeli "otkriti" službene izvore niti dokumente iz Josipovićeva kruga, a koji bi sadržavali bitno nove informacije o njegovom političkom djelovanju i svjetonazorskim stavovima. Poznato nam je da je Josipović vodio opsežnu korespondenciju s mađarskim liberalima, posebno s Lajosem Kossuthom, no tu je kompromitirajuću dokumentaciju vjerovatno uništio nakon sloma revolucije. Poznata je i epizoda kada je Josipović prije bijega u Mađarsku, početkom svibnja 1848., sve svoje dragocjenosti i spise, uz pomoć župnika Jakova Kosa, pohranio u raki Velikogoričke župne crkve. Doznavši za to, Jelačićeve pristaše izvršile su premetačinu crkve i župnog dvora zaplijenivši dragocjenosti, oružje i pisma koja je Josipović primio od Kossutha i Tome Matačića. Za ta se pisma u izvještaju kaže "da dovoljno izjasnu zlobno srce dopisatelja i opake namjere stranke madžarske". Na žalost daljnja sudbina ovih pisama nije nam poznata, a o njihovom delikatnom političkom sadržaju i Josipovićevu ugledu kod pristaša, dovoljno govori izjava župnika Kosa koji je nakon premetačine naglasio "da bi sada i svoju glavu dao, samo da može Josipovićeva pisma spaliti". Niti s drugim vrstama narativnih izvora o Josipoviću nismo bili bolje sreće, možda i zato jer, kako Horvat kaže, "protivnici ilirizma nisu bili prijatelji pera i knjiga".

II.

Ipak, kako je došlo do toga da je upravo turopoljski komeš, predstavnik "seljačkog" plemstva Antun Daniјel Josipović (1806-1874), postao korifej mađarona, aristokratske elite i visokih matričara te čelnici čovjek Horvatsko-vugerske stranke? Kako se razvio u vrhunskog demagoga i političkog vođu koji je kroz čitavo jedno desetljeće pokretao tisuće sljedbenika, uporno se suprotstavljavajući dominaciji iliraca? Postavljajući ta pitanja i odgovarajući na njih susrećemo se s kompleksnim odnosima u hrvatskom društvu i politici predčetredesetosmaškog razdoblja. Zapravo, riječ je o nizu paradoksalnih političkih situacija koje su, pre rastajući u fenomene dugog trajanja, usporavale modernizacijske procese u hrvatskom društvu. Ukratko, zbog nedostatka snažnijeg društvenog i gospodarskog oslonca u vlastitoj sredini, sve političke snage i grupacije u Trojednici - neovisno o ideološkom usmjerenju i etničkoj osnovici - pozicionirale su se u odnosu na

Beč i Peštu kao središta moći. U predmodernoj političkoj strukturi Monarhije okosnicu političke dinamike predstavljao je odnos centra i periferije, a glavni sadržaj svih sukoba svodio se na pitanje nacionalne emancipacije. U tom smislu, događaji iz 1848./9. predstavljali su prvu modernu prijelomnicu u hrvatskoj povijesti s dalekosežnim društvenim posljedicama.

Jačanje ugarskog etatizma i integralizma započelo je na Požunskom saboru 1790. i to kao zajednički mađarsko-hrvatski odgovor bečkom apsolutizmu. Na valu rastućeg liberalnog pokreta i s njim povezanog mađarskog nacionalizma, ta se strategija otpora Dvoru s vremenom sve agresivnije protezala na Hrvatsku i Slavoniju priječeći joj jezičnom i nacionalnom asimilacijom. Tijekom tridesetih godina, u sklopu *ilirskog pokreta*, u Zagrebu je započeo otvoreni otpor mađarizaciji. Politička polazišta iliraca pritom se nisu bitno razlikovala od nastupa budućih mađarona. Pripadnici obiju kasnijih stranaka insistirali su na legitimističkim načelima *iura municipalia* tj. na skupu zakonskih i običajnih prava u političkoj sferi. Te su *pravice*, unatoč svojem predmodernom, feudalnom karakteru, jamčile autonomiju Hrvatskog Kraljevstva. Za neku moderniju političku doktrinu s građanskim sadržajima još uvijek nije bilo mjesta. Ilirci na čelu s Gajem slave "konstituciju ugarsku, kraljevinu hrvatsku i narodnost ilirsku", a budući mađaroni na Hrvatskom saboru 1832. vatreno braću latinski jezik i hrvatska municipalna prava. Njihov kasniji vođa, od 1837. turopoljski komeš, Daniјel Josipović i sam je tih godina bio blizak ilircima.

Međutim, zbog jačanja liberalne oporbe u Mađarskoj i sve otvorenijih političkih ambicija iliraca, oko godine 1840. došlo je do oštih podjela. Pritom je politički raskol u Hrvatskoj u staničnom smislu odražavao obrnutu sliku od situacije u Mađarskoj. Naime, mađarski liberali - pripadnici obrazovanog srednjeg plemstva, pretežno protestanti - zalažu se već tridesetih godina za ukidanje feudalizma, za radikalne građanske reforme i autonomiju Ugarske, a sve u duhu nacionalne integracije "mađarskog političkog naroda" u ugarskom dijelu Monarhije. Stara elita, vladajući konzervativci, visoko plemstvo i katolički kler, zagovaraju postojeće privilegije, staleški sustav i kompromis s Dvorom u državnopravnim prijeporima. U Hrvatskoj pak ilirci na baštinskoj osnovi stvaraju novi tip hrvatskog kulturnog i jezičnog identiteta te zagovaraju sjedinjenje hrvatskih zemalja pod zajedničkom vladom, računajući i na šire integracijske mogućnosti među ostalim južnim Slavenima. Posve je jasno da je u toj koncepciji stara politička formula zajednice s Mađarima za njih imala samo privremenu utilitarnu svrhu. Osim toga, Ilirci se gotovo i ne bave društvenim i političkim zahtjevima i reformama na tragu građanske ideologije koja se naglo širi Europom. Dapače, jedino efikasno političko oružje za njih ostaju konzervativna *iura municipalia* i upravo ih to uporište na stanoviti način povezuje s mađarskim magnatima. S druge strane, usprkos domaćem konzervativizmu, mađaroni pružaju podršku radikalnoj mađarskoj oporbi s liberalnim predznakom. Riječ je o još jednom političkom

Magyaron in der Wiege (Madaron u kolijevci), vjerojatno najstarija politička karikatura u Hrvatskoj. Grafički je list (litografija) rad nepoznatog autora, tiskan 1846. Voda mađarskih nacionalista Lajos Kossuth, prikazan je djelomično u liku jelena, s rogovima na kojima vise maske. On drži na uzici bana Hallera, odpola psa, koji ga vjerno promatra. Obojica bržino paze na madarona (možda Turopoljca) koji je prikazan kao dijete s brčićima, odpola reptila, u kolijevci s mađarskim grbom. U perspektivi se vidi peštanski most s panoramom Budima. Poruka je jasna: Mađarski nacionalisti preko servilnog bana potiču i "odgajaju" mađaronsku oporbu koja bi trebala odigrati ključnu ulogu u madarizaciji Hrvatske. Jelen Kossuth je dvوليčni osvajač, a Haller je njegov poslušni pas. Mali madaron je dakako neki gmaz, pužava životinja vrijedna najvećeg prezira. Bilo je mišljenja da je mađaron u kolijevci zapravo sam Josipović, no vjerojatno je ipak riječ o općem simboličnom prikazu. Naime, Josipović je već početkom četrdesetih godina nosio bradu, a bio je poznat po svom dostojanstvenom držanju što nepoznatom satiričaru vjerojatno ne bi promaknulo. Mali madaron je pak stereotip Mađara, kicoša s brčićima i frizurom.

protuslovlju jer su mađaronsku struju u Hrvatskoj redom činili pripadnici zemljoposjedničke aristokracije iz obitelji Erdödy, Pejačević, Prandau, Oršić, Rauch, Drašković, Sermage i drugih, kao i brojni visoki činovnici, kotarski suci, župani, podžupani, županijski prisjednici i bilježnici. Unatoč ekonomskoj snazi mađaronska elita zemljoposjednika i magistrata nije mogla ostvariti većinu u županijskim tijelima i Saboru bez pomoći sitnog "seljačkog" plemstva (*gregaria nobilitas*). Tih "jednoselaca" dvojbenog političkog i predstavničkog statusa, bilo je u Sv. Ivanu Zeleni i Moravču ali su najbrojniji i najbolje organizirani bili u povjesnoj Turopoljskoj općini koja je sve više širila autonomne ovlasti te je o svrstavanju Turopoljaca ovisila i vlast u Zagrebačkoj županiji.

U tim okolnostima na političkoj sceni započinje uspon Antuna Danijela Josipovića. U prosincu 1840. bio je po drugi put izabran za turopoljskog komeša te je ubrzo fanatičnom energijom motivirao i organizirao brojne pristaše s ciljem osvajanja Zagrebačke županije. Potaknut protuilirskom propagandom, koja se razvila na Ugarskom saboru 1839., mađaronski krug u Zagrebu, okupljen u Kasinu "starih Horvata", trebao je upravo takvoga vođu. Horvatsko-vugerska stranka stvorena je 1841. prvenstveno kao oporba ilircima i njihovoj ideologiji. Mađaroni odbacuju ilirske simbole i štokavštinu, optužuju ilirce da u doslihu s Dvrom ruše stare pravice koje su neodvojive od krune Sv. Stjepana. Zbog svojih u biti feudalnih polazišta mađaroni se nikad nisu uspjeli oblikovati u ideološki i organizacijski koherentnu poli-

tičku snagu. Unatoč nekim liberalnim zahtjevima, metode moderne političke promidžbe ostale su im potpuno strane. Nikad nisu imali vlastito glasilo, pa im je stranački program, ako se tako može nazvati mješavina posve raznorodnih interesa i zahtjeva, bio tiskan 1847. u Novinama Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonskim, dakle u glasilu njihovih političkih protivnika. Osim toga, među turopoljskim sitnim plemstvom vladao je strah da će promjene koje najavljuju ilirci značiti i kraj njihovih povlastica. Naime, Turopoljska je općina u sklopu Zagrebačke županije uživala ekskluzivnu sudbenu i upravnu poziciju. Stav turopoljskih mađarona izvrsno ilustrira iskaz vice-asesora Turopoljske općine Arbanasa (HDA-49, *Plemenita općina Turopolje*, kut. 29):

“Znano je da vu Domovini naše Horvatske podignuli su se nekoji ljudi, koji pod zastorom narodnosti i branjenja municipalnih Pravic, ne samo Slobodnost i prerogative plemenitke pomenšati i oskruniti, nego kaj više je, kak iz činov njihoveh vidi se, istu Horvatsku našu Domovinu od Vugerske Korune, pod kojum vre tulika stoletja s Magjarskem narodom vu bratunskom savezu stala je, odrušiti nameraju ...”

Zahvaljujući političkom manevru velikog župana i ilirskog pristaše Nikole Zdenčaja (1775-1854), koji je i sam imao posjede u Turopolju, Josipovićevi su mađaroni pri izborima za dužnosnike u Zagrebačkoj županiji 31. svibnja 1842. bili onemogućeni u glasovanju te su mađaroni doživjeli težak poraz. Ogorčen neuspjehom, Josipović je započeo žestoku kampanju u Beču i Pešti prokazujući ilirce kao opasne rušitelje Monarhije, kao izdajice, rusofile i Vlahe. U varijanti za Peštu, oni će razvaline Hrvatskog Kraljevstva prepustiti Austrijskom Carstvu, a u varijanti za Beč, na ruševinama Hrvatske stvorit će neku nebuloznu ilirsku državu.

Josipovićeva stajališta jasno su iskazana u predstavci Plemenite općine turopoljske od 11. srpnja 1842., upućene caru (HDA-49, *Plemenita općina Turopolje*, kut. 28). Tu se nabrajaju sve političke aktivnosti iliraca koje Turopoljci, na čelu sa svojim komesom, osuđuju. Pobjeda iliraca smatra se “nečuvenim izgredom” i uspoređuje se s “barbarstvom srednjega vijeka u kojem je pravo snažnijeg vladalo”. Od cara se traži pomoć i provođenje istrage, a opasnost od ilirske ideologije na zanimljiv se način tumači prokazivanjem ilirske promidžbe, *leljiwa* i drugih obilježja. Naime, Gaj je bio posve svjestan velike važnosti simbola u dizajniranju nacionalnog pokreta. Oživljavajući drevno heraldičko znakovlje, zvijezdu Danicu i mladi mjesec (*leljiwa*), pretvorio ih je u snažno političko-povijesno oruđe. Taj “stari”, a zapravo novi grb Ilirije na ilirskim odorama osobito je pogodao mađarone:

“Već je prošlo sedam godina kako je preblagim dopuštenjem Vašeg presvjetlog Veličanstva, u slobodnom i kraljevskom gradu Zagrebu zaživjelo Društvo narodne čitaonice. Gotovo svaki Hrvat poštuje napore članova ovoga Društva u okviru njegove zadaće... Ali u njima se skriva i nešto drugo; da-

pače skriva se na čelu mnogih članova toga Društva nepodnjošljiva zvijezda i mahniti fanatizam koji namjerava odvojiti od svete ugarske krune i rastaviti kraljevine koje se sastoje od Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Budući simboli Kraljevine Ilirije bili bi zvijezda i mjesec. Pod kinkom narodnosti i očuvanja starih pravica, kako licemjerno kažu, napadaju oni sve slobodnije na Mađare, a isto tako i na svoj rod i Domovinu.”

Slijedi opis događaja na restauraciji Zagrebačke županije:

“Upravo neplemići, koji nastavaju susjedne gradove, kao sljedbenici ove ilirske propagande, uz veliku buku, dok su se zabavljali uz takozvanu *tursku bandu*, dana 30. svibnja tekuće godine, u četama i naoružani te odjeveni u neko egzotično odijelo, s crvenim mitrama sašivenima od duge tkanića u obliku manje torbe, opasani bijelim remenjem, jednako opremljeni zvijezdama i prikazom polumjeseca te tunikama crnomanjaste boje sa crvenim resama. Doista, takvu odjeću kakvu turski razbojnici običavaju nositi radi zadavanja straha civiliziranim ljudima, i kakvu su u Francuskoj revoluciji nosili takozvani *sankiloti*, pojavili su se pred gradom Zagrebom, i pošto se njihova skupina uvećala četom iliraca koja se tu nalazila, tijekom cijele noći što je prethodila danu izbora poglavarstva, podizali su neuobičajenu buku po gradu i razbijali su prozore, posebno na kuću Kasina.

Zatim 31. svibnja tekuće godine nahruplici su naoružani u dvorište Kraljevinske kuće, tj. do mjesta koje je bilo određeno za izbor, a mi koji slijepo ne slijedimo tvrde ideje ilirizma zbog toga smo od spomenute promidžbe proglašeni *magyaromanima*.“

Iz tih je događaja Josipović izvukao pouku, a njegova je upornost uskoro urodila plodom. U lipnju 1842. za hrvatskog je bana imenovan mađaronima blizak erdeljski velikaš Franjo Haller, a u siječnju 1843. car je zabranio ilirsko “ime”. Tako se Josipoviću otvorio prostor da u Zagrebu organizira masovne prosvjede svojih naoružanih pristaša te da pokrene agresivne ispade u Saboru protiv najuglednijih iliraca: Ljudevita Gaja, grofa Janka Draškovića, baruna Franje Kulmera i samog biskupa Jurja Haulika. Istodobno, Josipović je sve više jačao veze s mađarskim liberalima i osobno s vođom nacionalnog pokreta Lajosem Kossuthom. Njegovo se ime sve više isticalo u mađarskom nacionalističkom tisku, a govorom na Ugarskom saboru 1844., u kojem je pozvao na pobunu ne samo protiv iliraca, nego i protiv austrijske vlasti te na izdvajanje Turopoljske općine iz Zagrebačke županije, definitivno je postao miljenik mađarskih nacionalističkih krugova. U Turopolju je vještom manipulacijom oko sebe okupio oko 700 naoružanih sljedbenika koje je uvjerio da moraju osvojiti vlast u Županiji jer bi ih u protivnom “car vkinil, pak bi Kranjci postali i plemenšćiju zgubili”. Kako bi poništili utjecaj Nikole Zdenčaja, koji je netom odstupio s položaja velikog župana, a u Turopolju je uživao stanoviti ugled, mađaroni su ga na općinskom

Pravo glasa turopoljskih plemića kao ključ sloma mađarona i uspjeha iliraca

Previranja za prevlast u još uvijek feudalnim, predmodernim političkim institucijama, tijekom tridesetih i četrdesetih godina 19. stoljeća, pokazuju da je upravo pitanje pojedinačnog prava glasa turopoljskih "jednoselaca" bilo ključno za uspjeh iliraca i slabljenje mađarona.

Feudalne povlastice koje su ugarsko-hrvatski vladari, hercezi i hrvatski banovi izdavali plemićima jednoselcima u Turopolju (Campus zagrabiensis) datiraju od 13. stoljeća. Za vrijeme i nakon osmanskih osvajanja zajednica turopoljskih plemića, organizirana u Općinu, nastavila je štititi i širiti svoje autonome ovlasti u sudstvu i upravi, no u političkom smislu Turopoljci se nisu mogli uzdignuti do pojedinačnog prava sudjelovanja u Hrvatskome saboru. Unatoč uvriježenoj praksi po kojoj su na Sabor i Županijsku skupštinu slali samo svoje predstavnike, komeša i seoske suce, Turopoljci

su tijekom 18. stoljeća nastojali zadobiti virilno (pojedinačno) pravo glasa na Hrvatskome saboru te na županijskim skupštinama i pri izboru županijskih činovnika (restauraciji). Hrvatski sabor je zakonskim člankom 28., od 5. ožujka 1749., odrekao turopoljskim plemićima virilno pravo glasa, ne samo u Saboru i Županiji nego i prilikom izbora općinskih magistrata te je to pravo dao samo seoskim sućima. Pitanje virilnog prava glasa za Turopoljce ponovno se aktualiziralo početkom tridesetih godina 19. stoljeća kada je to odgovaralo mađarskoj politici. Odlukom Ugarske dvorske kancelarije iz 1830. i *intimatima* Ugarskog namjesničkog vijeća od 1831., 1833. i 1836. godine priznato je turopoljskom plemstvu pojedinačno pravo glasa na izborima magistrata Zagrebačke županije i na njezinim skupštinama. To je bilo presudno za pobjedu mađarona na županijskim izborima 1845. Međutim, iz Beča je uslijedio konačni pravorijek. Na sjednici Hrvatskoga sabora 25. rujna 1845. obja-

viljen je kraljev reskript po kojem osobno pravo glasa imaju samo oni plemići koji su pozvani banskim pismom i predstavnici municipalija (opcine). Time je Turopoljcima one mogućeno svako pojedinačno pravo glasa i osobno pravo sudjelovanja u radu Sabora. Štoviše, Hrvatski je sabor na sjednici 9. listopada 1845. zaključio da turopoljski plemići na skupštinama i restauracijama Zagrebačke županije mogu slati samo jednog predstavnika, turopoljskog župana.

Ukinućem feudalnog sustava, nakon 1848., Plemenita općina Turopolje izgubila je staleški smisao svoga postojanja. U razdoblju neoapsolutizma (Bachovog apsolutizma) u čitavoj su Monarhiji ukinuta autonomna i municipalna prava. Turopoljcima je ukinuta samostalna sudbenost, a prestala su se održavati i općinske restauracije tj. spravišča što su se stoljećima sazivale 13. prosinca, na blagdan sv. Lucije.

spravišču u prosincu 1844. optužili da je pokušao potkupiti brojne ugledne Turopoljce i privući ih u "ilirsko kolo". Josipovićeva se politička agitacija pokazala uspješnom na idućoj restauraciji Zagrebačke županije 1845. No, iako su mađaroni pobijedili, a on sam dosegnuo politički vrhunac, atmosfera građanskog sukoba s krvavim epilogom i srpanjskim žrtvama na Markovom trgu (13 ubijenih), istodobno je označila Josipovićev *decrescendo*.

Kolebljiva potpora Beča uskoro se opet okrenula na stranu narodnjaka koji su upozoravali Dvor na opasne posljedice Josipovićevog političkog djelovanja, kako u Zagrebu i Turopolju tako i na Ugarskom saboru. Nakon dvorske istrage i niza incidenta, Josipović je 1846. suspendiran s položaja turopoljskog župana. Istodobno se protiv njega razvila šira koalicija u ostalim hrvatskim županijama ali je u Turopolju i dalje imao brojne sljedbenike. Od tada je svoju aktivnost protiv narodnjaka nastavio u okviru mađaronske oporbe i u Ugarskom saboru, gdje je posve otvoreno zastupao uvođenje mađarskog jezika u Hrvatskoj i uklapanje donjoslavonskih županija u ugarski županijski sustav.

Pod utjecajem revolucionarnih gibanja u Beču i radikalnih Kossuthovih zahtjeva, politički se procesi u Hrvatskoj potkraj 1847. i početkom 1848. sve više ubrzavaju, vodeći prema obraćanju s Mađarima. Narodna stranka dobiva gotovo plebiscitarnu podršku za prekid odnosa s Ugarskom, a vođe mađarona povlače se iz političkog života i pripremaju za bijeg u inozemstvo. Kao jedini Hrvat na Ugarskom saboru u Požunu Josipović u siječnju 1848. sa starim žarom ispovijeda svoje predmoderno političko horvatstvo. Po njegovu shvaćanju u Hrvatskoj postoje dvije stranke: konzervativno-ilirska i mađarsko-hrvatska. Prva pod zaštitom Dvora zapravo održće hrvatsko ime, a druga se za njega bo-

ri želeći ostati s mađarskom braćom i ugarskom krunom.

Uvjeren u podršku koju uživa, Josipović se vraća u Hrvatsku, a mađarska revolucionarna vlada imenuje ga zagrebačkim velikim županom iako se toj funkciji nije mogao ni približiti. Uslijedilo je veliko razočaranje; Jelačićev munjeviti uspjeh i raskol među Turopoljcima koji su se, na čelu s novim komešom, Josipovićevim nečakom Stjepanom (1830-1893), u velikom broju priklonili novome banu čije su trupe u svibnju 1848. zaposjele Turopolje. Josipoviću je preostalo samo da preduhitri konfiskaciju i čitav obiteljski imetak prepriše na ženino ime te da potkraj travnja 1848. prebjegne u Budimpeštu gdje je bio dočekan ovacijama i glazbom. Dakako, odmah se priključio Kossuthovoj revoluciji, a potom poveo gerilsku borbu u pozadini Jelačićevih trupa snjući čak i upadu u Bosnu. I kasnija Josipovićeva sudbina - uhićenje, hrabro držanje pri osudi na vješala i preinaci kazne u doživotnu robiju te desetogodišnje tamnovanje u tirolskoj utvrdi Kufstein uz odricanje od amnestije - dokazuje da je riječ o političaru neobično rijetke dosljednosti, hrabrosti i čvrstoće. Treba, naime, istaknuti da je Danijel Josipović bio jedini među vođama hrvatskih mađarona koji je aktivno i do kraja sudjelovao u revoluciji na mađarskoj strani.

Potpuni slom mađarofilskog pokreta tijekom 1848/9. plod je heterogene strukture Horvatsko-vugerske stranke i njezine premoderne i zapravo veoma "tanke" ideologije. Naime, nakon Jelačićeva preuzimanja vlasti i početka ustanka u Mađarskoj, najveći broj mađaronskih velikaša iz Hrvatske je emigrirao u Austriju, iskazujući na taj način lojalnost Dvoru. Uz skupinu "jednoselaca" i pripadnika građanskog sloja, na mađarsku su strane s Josipovićem prebjegli tek malobrojni plemići, čineći uvje-

tno lijevo krilo mađaronske stranke. Oštре mjere protiv mađarskih emigranata kao "neprijatelja kralja i domovine", koje je 1848. u Hrvatskoj poduzela nova banska vlast, veoma brzo su se razvodnile. Dapače, sa smirivanjem stanja i s postupnom obnovom apsolutizma, u Hrvatskoj je početkom pedesetih godina uspostavljen novi paradoksalni obrat: glavni oslonac oktroirane vlasti postali su upravo purificirani mađaronski emigranti koji će nakon obnove ustavnosti 1861. uskrsnuti u stranci unionista. Danijel Josipović nije pripadao takvoj vrst političara, ni ljudi. Bio je on Horvat staroga kova, čovjek s izrazitim karakterom vođe, spreman da se žrtvuje za vlastitu ideju i za svoje sljedbenike. Nakon desetogodišnje robije, navodno nije pristajao na amnestiju pa su ga morali silom istjerati iz tavnice. U budućim političkim zbivanjima ostaje po strani. Ne vraća se u Turopolje, umire 1874. na majčinom imanju Jelkovcu kraj Varaždina. Radikalni neprijatelj bečkog centralizma i Dvora zacijelo nije odobravao oportunistički *modus operandi* novih hrvatskih mađarona. Vjerojatno ni oni nisu marili za sudbinu čovjeka koji im je budio nečist savjest.

Ipak, Josipovićevi Turopoljci nisu mogli zaboraviti svoga vođu. I u novim okolnostima cijenili su njegov značaj. Godine 1866. mađarsko-hrvatski slikar Josip Franjo Mücke izradio je Josipovićev portret velikog formata. Riječ je o slici koja je dugo uzimala središnje mjesto u dvorani turopoljskog "grada" u Veli-

koj Gorici, gdje je sam Josipović godinama predsjedavao spraviščem. Nakon njegove smrti, u gornjem desnom kutu slike dodan je natpis:

Antonius Josipovich/ Nobilium Campi Turopolja/ ab anno 1838 usque 1848 Comes/ Terrestris Constitutionalism libertatis/ strenuus intrepidusque defensor,/ cui in tesseram/ venerationis et/ gratitudinis hocce ab iisdem/ Nobilibus positum est Monumentum/ Mortuus 29 Decembris 1874

Antun Josipović župan Plemenite općine Turopolje od 1838. do 1848., neustrašivi i ustrajni zaštitnik zemaljske i ustavne slobode, kojemu kao zalog poštovanja i zahvalnosti ista Plemenita općina postavlja ovaj spomenik. Umro 29. prosinca 1874.

Mađaronskim (i liberalnim) dodatkom "constitutionalis libertatis" htjelo se naglasiti da je bio izabran prema zakonitoj proceduri i da nije bio servilan. Horvatovim riječima: Danici Josipoviću se ne može oporeći dosljednost.

PRIJEVODI S LATINSKOGA: Ladislav Dobrica, Maja Pajnić i Jozo Ivanović.

Ladislav Tadić

Kontinuitet regresije

Volja za moć i antisemitizam u Katoličkoj crkvi kao obustava vremena

Papu Benedikta XVI, uostalom i cijelu Katoličku crkvu pod njegovim kormilom, prate skandali otkada se prije pet godina, odjeven u bijeli talar, popeo na katedru svetoga Petra. Od njegova regensburškoga govora i reakcija koje su ga popratile, do sadašnjega vremena u kojem se otkrivaju pedofilski zločini što ih je od javnosti desetljećima skrivala Rimska kurija, i napokon do vatikanskih financijskih afera, nije preteklo mnogo vremena, a kurijalna postojanost u izbjegavanju rješavanja problema nakupljenih godinama i stoljećima ne prestaje fascinirati kritičku svijest. Kao pročelnik Kongregacije za nauk vjere, najvažnijega vatikanskog dikasterija kojim je upravljao četvrt stoljeća, kardinal Joseph Ratzinger i sam je bio upoznat s praksom uvriježenom u Crkvi znatno prije njegova dolaska na najutjecajniju crkvenu poziciju: da se sve dojave o skandalima ili zločinima brižljivo čuvaju kao *top secret* Rimske kurije; jedinstven odgovor, koji se trajno nadaje kao razlog šutnje, oduvijek je bio isti: spasiti ugled Crkve. Kritičari, osobito unutarcrkveni, koji kompetentno prosuđuju nevolje u koje je suvremena Crkva zapala, znaju da mogu biti izloženi pritiscima, ali motivirani istinom i s iskrenim nakanama ipak ulaze u analize, naravno, posve svjesni opasnosti nadvijene nad vlastitim glavama, pa se u kritičkom diskursu osjećaju kao kod kuće i ne moraju obrazlagati svoj izbor.

Kad bi me tkogod pitao što bi trebao poduzeti zatekne li *posvećena službenika* u situaciji koja ulazi u sferu kaznenoga djela, ili pak samo dozna o njoj, jednostavno bih mu odgovorio da su

svi građani jednaki pred zakonom, pa neka, u skladu s time, o prijestupniku obavijesti najbližu policijsku upravu. Reakciju sličnu ovoj ne bismo mogli očekivati od crkvene hijerarhije: nalogu o zabrani raskrinkavanja kaznenoga djela što ga je počinio posvećeni službenik moraju se pokoravati u pravilu svi članovi strukture, pa se glas smionih pojedinaca izdvojenih iz nje pomaloj samo iznimno. Osim posluha, na koji su svi posvećeni službenici obvezani još od primanja svetoga reda, postoji i poslušništvo na koje, doduše, formalno ne prisežu, ali se ono u formativnim godinama ucjepljuje kao vrlina ili krepost kojoj pojedinac treba podrediti svoju cjelokupnu egzistenciju.

Poslušništvo u Katoličkoj crkvi iznimno je zahtjevno. Ono se svim strukturama, od vrha prema podnožju piramide, nadređuje kao jednodušnost mišljenja i postupanja, određena prostorno-vremenskim granicama, u čijem okviru sadržaj stanovita programa mora biti vjerno posredovan i dosljedno proveden. Stoga poslušništvo valja razlikovati od posluha kojim se uređuje odnos između nadređenoga i podređenoga: posluh je neutralan *terminus technicus* i pripada sferi ugovorno-poslovne djelatnosti, koja u Crkvi funkcioniра jednako kao na tzv. slobodnom tržištu, u rasponu od maloga poduzetništva do multinacionalnih kompanija. Razlučivanje poslušništva od posluha potrebno mi je da bih se mogao pozabaviti dvjema temama: jednom, koja ulazi u sferu općega problema Katoličke crkve, i drugom, partikularnom, koju smještam u sferu Crkve među Hrvatima. Temom *sub voce* moralna odgovornost unutar raspona između crkveno-

pravnih odredaba i svakidašnjega crkvenog života kao emblemom poslušništva valjalo bi se posebno pozabaviti. O tome, možda, drugom zgodom.

* * *

U travnju prošle godine švicarski teolog Hans Küng uputio je otvoreno pismo svim katoličkim biskupima, u kojem im sugerira da ne šalju u Rim pisane izjave o lojalnosti, nego da se poduhvate reformâ nužnih za vraćanje izgubljena povjerenja milijuna vjernika u Katoličku crkvu. Premda Küng nije osamljen u reakcijama što se pojavljuju u progresivnom krilu Crkve (našlo bi se još katoličkih teologa, na primjer, Jon Sobrino), mogućnosti za iskorak iz sadašnje moralne kaljuže bile bi neznatne, jer su progresivistima uskraćeni mehanizmi za odlučivanje na općoj crkvenoj razini, pa u tom smislu ne treba očekivati znatnije promjene. Ipak, za reakcije pridošle iz crkvenoga vrha može se reći da su se pojavile pod pritiskom svjetske javnosti, zapreštene otkrićem zločina protiv maloljetnika što su ih katolički svećenici desetljećima počinjali na dvama kontinentima. O prostornom smještaju drugih zlodjela zasad ne posjedujemo pouzdane informacije, ali valja pretpostaviti da ih je bilo više u tzv. nerazvijenim zemljama.

Protiv daljnog prikrivanja počinjenih zlodjela, sudeći prema izjavama, doduše, nedostatno energičnim i odlučnim, priđoslima iz vatikanskoga vrha, podignuo je glas i sam papa. Koliko je pak uvjerljiva iskrenost kojom je rimokatolički poglavar nastupio istom nedavno, pod snažnim pritiskom svjetske javnosti, pitanje je koje povlači drugo, još važnije: može li se sadašnji papa, kao nekadašnji čuvar tajnâ upravo o pedofilskim zločinima, danas očitovati o njima, ne priznavajući vlastitu krivnju. Stoga se Küngov poziv na neposlух, kojim bi biskupi spriječili nastavak prikrivanja zlodjela svake vrste, pokazuje blagotvornim: izostanak odgovornosti crkvenoga vrha nužno implicira neposluh prema pogrešnim odlukama i odbacivanje neodgovornoga ponašanja. U tekstu naslovljenu *Savjest između poslušnosti i slobode filozof Ivan Bubalo tvrdi: "Opravdano je stoga pored dužnosti poslušnosti u određenim situacijama prepoznavati i dužnost neposlušnosti. Ako je savjest zadnja moralna instanca, onda je u slučaju njezina sigurnog suda čovjek dužan slijediti njezin glas makar to značilo neposlušnost nadležnom autoritetu ili kršenje neke ljudske uredbe". Takva je neposlušnost ljudskom autori-*

Još o nekrunjenim vladarima svijeta.

Pogledajmo malo njemačku židovsku plutokraciju.

Plutokratsku dinastiju Rotschilda (Ročilda) ustanovio je Mayer Amschel, koji se je rodio g. 1743. u Frankfurtu. S početka se je bio "stariom stvarima". Godine 1890. cijenio se imetak kuće Rotschilda u samoj Njemačkoj na 300 milijuna maraka! Ova-se je obitelj raselila u Francusku, Englesku i Austriju i započela originalnom obiteljskom politikom. Ženili su se samo među se, da imetak ostane u familiji. Kad su u Francuskoj uslijed pada valute gubili, dobivali su u Engleskoj uslijed pada iste valute i tako su opet bili na dobitku. Još prije rata narastao je imetak ovе razgranjene kuće na deset milijardi maraka.

Plutokratsku židovsku dinastiju Mendelssohn osnovao je g. 1729. Josip Mendelssohn. Kakav je utjecaj imala ova kuća dokazuje činjenica, što je Bismarck god. 1865. pitao njezinog predstavnika kakovo bi stanovište oni zauzeli, ako započnu s Austrijom rat.

Malo prije svjetskog rata isplivao je Židov Dernburg. Najprije je bio bankovna ravnatelj, a kasnije je vodio cijelokupnu njemačku kolonijalnu politiku i postao državni tajnik. Iza njegove smrti cijenili su mu njegov imetak na 200 milijona maraka.

Židov Gerson Bleichrder bio je savjetnik Bismarkov u plaćanju francuskih reparacija. Iza smrti je ostavio 300 milijuna maraka imetka.

U 20. stoljeću isplivala je na površinu velike plutokracije židovska obitelj Rathenau. Prvi osnivač ove kuće nanjušio je svojim trgovackim nosom budućnost elektrifikacije i telefonizacije i zatražio koncesiju na to onda, kada je to izgledalo fantastično; domalo je izšao na 200 milijuna maraka! U svjetskom ratu vojno je ministarstvo povjerilo Walteru Rathenau organizaciju "gospodarske fronte" t. j. za vojsku je sve potrebe organizovala država i uništio se na taj način na hiljadu manjih naravno kršćanskih dobavljača. Kasnije je bio i ministar finansija, gdje je ubijen. Još možemo spomenuti kuće Ballin, Warburg Berenburig, Schroder i Stinges.

God. 1928 / br. 42 / str. 3

Katolički tjednik - 42 / 24. kolovoza 2010. 19

Još o nekrunjenim vladarima svijeta, stara serija Katoličkoga tjednika, br. 42, 1928, str. 3; preneseno u novu seriju, god. 9 (31), br. 42, 24. listopada 2010, str. 19.

tetu zapravo moralno odgovoran čin" (*Svjetlo rijeći*, 28/2010, br. 330, str. 21).

Usprkos aktualnom, načelnom stavu Crkve prema kojem se zlodjela katoličkih svećenika ne trebaju prikrivati nego se imaju dojavljivati organima reda i izručivati civilnoj sudbenoj vlasti, njegova vjerodostojnost ostaje sporna tako dugo dok se u sadašnjem crkvenom životu ne pokaže iskrenim i samorazumljivim stavom, propisanim i dosljedno provedenim s vrha piramide vlasti. Ipak, premda se ovakva načelna crkvena odluka, donešena bez privole same Crkve iznutra, odnosi samo na sferu kaznenoga zakona, spor o unutarcrkvenim sankcijama ostaje idale akutan.

Naime, *Zakonom kanonskoga prava* propisane su sankcije za različite slučajeve, pa bi se zacijelo mogla naći i odgovarajuća kazna za svećenike koji počine zločin nad djecom, ali provedba predviđene kazne vjerojatno neće, kao ni dosad, biti ni transparentna niti zadovoljavajuća. Primjer i za jedno i za drugo ne treba predaleko tražiti: već poznat slučaj svećenika zagrebačke nadbiskupije, pravomoćno osuđena zbog spomenuta zločina, ne uli-

Nekoć u Tjedniku

Kao angažirani promatrač u doba dok je izlazio (1922. - 1945.) Katolički tjednik je bio ne samo kronicar nego i subjekt koji nam danas može ponešto reći o ozračju i boji jednog vremena. Ovdje prenosimo neke tekstove iz tog razdoblja...

Sarajevo: Zar ovo ne prelazi već sve granice?

Pripovijedao nam je slijedeći događaj jedan uzoran katolik, pametan gospodin, pošten činovnik, čestit muž i otac brojne obitelji, slijedeće: Prije nekoliko dana navratio se je u jednoj pravno-financijalnoj stvari jednom advokatu - židovu. Ovaj ga je tokom razgovora počeo izazivati najdrskijim uvredama. Rekao mu je, da mu se vidi, da je katolik, i da mu stoga veli, da mu je on, advokat-židov, bog. Slaog je uz pogrdne izraze Nadbiskupu i na koncu ga, kad se je ovaj katolički i muževno branio, izbacio van i viknuo mu, da će u roku od par dana osjetiti njega kao svoga boga. Ovako drskim ljudima, - takova su izazivanja u zadnje vrijeme učestala! - dovikujemo: Ako imate novaca, mi imademo vjeru i poštenje, ali imamo i načina, da vama, drski bezobraznici, začepimo vaša pogana bezbožnička usta.

god. 1937 / br. 18 / str. 5

Zar ovo ne prelazi već sve granice?, stara serija Katoličkoga tjednika, br. 18, 1937, str. 5; preneseno u novu seriju, god. 9 (31), br. 18, 9. svibnja 2010, str. 19.

jeva nimalo povjerenja, jer je ostalo nepoznato da li je šestinskom župniku izrečena kakva crkvena kazna. A nepovjerenje u crkvene institucije još je veće stoga što je ipak poznato da spomenutom svećeniku nije oduzeta služba, kao jedina prikladna kazna za takvu vrstu zločina. Ako, pak, u crkvenoj hijerarhiji postoji uvjerenje da posvećeni službenik osuđen za seksualno zlostavljanje djece može i dalje obavljati svećeničku službu, to je dobar znak da načelnim crkvenim odlukama ne treba vjerovati.

Kako bilo, ovo je samo jedan, premda jamačno najakutniji problem Katoličke crkve koji ide u korist njezine vlastite štete. Nastave li se provedbe dosadašnje crkvene politike, a nema naznaka koje bi upućivale na bitne promjene, gubitak vjerodostojnosti, kao proces davno pokrenut i do danas dobro napredovao, bit će dovršen: vjernici će se emancipirati od Crkve, a drugi će u njoj vidjeti, kao što mnogi i danas vide, pogansku i barbarsku instituciju, lišenu moralne odgovornosti i primarnoga poslanja, koja se iz dana u dan već stoljećima pretvara u vlastitu suprotnost. Stoga Küngovo otvoreno pismo upućeno svim katoličkim biskupima, slično drugim odgovarajućim unutarcrkvenim intervencijama, dolazi kao poticaj za pokretanje reformâ nužnih za spas Crkve i njezin povratak sa sadašnje stranputice na put vlastita poslanja. Ili, pak, dolazi njezin potpuni krah. U skladu s dosadašnjom tradicijom, Crkva će svojim djelovanjem postati presudan faktor u sveopćem procesu samouništenja i ateizacije.

***

Katolička je crkva, od svojih početaka u prvim zajednicama do danas, trajno imala problema sa Židovima. Sve kasnije progoni Židova i zločine počinjane nad njima zapravo je i sama poticala stoljećima ranije, a trajnu je mržnju prema židovskom narodu, usprkos načelnim koncilskim izjavama, zadržala do danas i pretvorila je u paradigma smrtnoga neprijatelja. Koncilske izjave o Židovima, u skladu s današnjim crkvenim načelnim prihvaćanjem tolerantnosti, uglavnom su u cijelom svijetu uspjele stvoriti ambijent u kojem se ne opetuju stare optužbe, niti se širi ne povjerenje ili mržnja prema posve nepravedno optuženu židovskom narodu.

Protužidovskim su objedama obilovali publikacije Katoličke crkve u svim krajevima, a Crkva na slavenskom Jugu u protužidovskim sadržajima nije zaostajala za uzorima od kojih ih je vjerno preuzimala. Danas pak stvari stoje ponešto drukčije: članaka ili tekstova posvećenih otvorenu vrijedanju Židova nema u preobilju, dok se eksplisitne (naravno, uvijek izmi-

šljene) optužbe teško probijaju u šиру javnost.

Ipak, Katolički tjednik, koji izdaje Medijski centar Vrhbosanske nadbiskupije u Sarajevu (u suizdavaštvu Banjolučke biskupije), u rubriku Nekoć u Tjedniku višekratno je postavljao protužidovske članke objavljene u staroj seriji (1922-45). Sada ih, uz ostale, prenosi u rečenoj rubrici bez komentara. Članci su preneseni cjelovito, a naslovjeni provokativno. Na primjer: *Zar ovo ne prelazi već sve granice?*, ili *Još o nekrunjenim vladarima svijeta*. Prvi, objavljen još 1937. (prenesen u novoj seriji od 9. svibnja 2010), u liku "uzorna katolika, pametna gospodina, poštena činovnika, čestita muža i oca brojne obitelji" prikazuje čovjeka koji se spletom nejasnih okolnosti našao u odvjetničkom uredu što ga je vodio sarajevski Židov, koji ga je "tokom razgovora počeo izazivati najdrskijim uvredama", a članak se poantira porukom upućenom Židovima: "Ako imate novaca, mi imademo vjeru i poštenje, ali imamo i načina, da vama, drski bezobraznici, začepimo vaša pogana bezbožnička usta." Slučaj, očito izmišljen, bez ijednoga imena ili kakve indicije, ponovno se prenosi u novoj seriji Katoličkoga tjednika bez nužnoga komentara. Poruka je nedvosmislena: idejni i svjetonazorski kontinuitet protegnut je i u novu seriju. Drugim se člankom o tobožnjoj židovskoj plutokraciji (prenesenim u novu seriju od 24. kolovoza 2010) jednako šire protužidovske objede. Izostanak komentara uz tekstove prenesene iz stare serije ne znači drugo nego slaganje s njegovim sadržajem.

Neodgovornu ponašanju, oprimjerenu u ovim dvama člancima kojima zainteresiran čitatelj može dodati još nekoliko ponovo objavljenih ove godine, može se stati na kraj samo kaznenom odgovornošću; protužidovski je sentiment još uvijek u Katoličkoj crkvi toliko žilav da ga je drugim metodama nemoguće iskorijeniti. Samo, dok *Katolički tjednik* stari svjetonazorski ugodač uvodi u našu svakidašnjicu, šutnja udruga za ljudska prava, Židovske zajednice u Sarajevu ili Židovske zajednice Bet Israel u Zagrebu i dalje traje.

Na suvremenom crkvenom makroplanu eksplisitnih protužidovskih objeda, sličnih onima u sarajevskom (i starom i novom) *Katoličkom tjedniku*, nema mnogo; one se uglavnom drukčije formuliraju, ali su iznimno podatne za historijskokritičku analizu. Jednu među takvima nedvojbeno uprizoruje podrška Crkve Palestincima, a pritom valja znati da u izraelsko-palestinskom sporu ona nije stala na palestinsku stranu zbog stanovitih afiniteta prema tom narodu, nego samo zato da bi bila na strani suprotnoj od izraelske.

* * *

Trajna regresija, kao stoljetni način života Katoličke crkve, protivi se tečevinama moderne i svim njezinim sadržajima (navlastito racionalizmu i individualizmu), i upućuje na zaključak o neprekinutu regrediranju vremena, a time, prema stanovištu katoličke teologije, nastoji zaustaviti (odgoditi) Eshaton, što je grijeh jednak onom koji počinja na putu prema oživotvorenu vlastite volje za moć.

Ali, ni u časovima kad zabrinjavajuće vijesti o *grijehu struktura* Katoličke crkve pristižu do milijuna ljudi, ne bi trebalo nužno doći do posvemašnjega razočaranja: angažira li se građansko društvo na izjednačavanju svih građana pred zakonom, tada bi i prijestupi posvećenih službenika – od pedofilskih zločina i antisemitizma do širenja mržnje, fašizma, netolerancije ili nepovjerenja u demokraciju – postali briga njihovih očito neodgovornih poglavara. Naime, kaznenu odgovornost u slučaju izostanka sankcije pridržane dijecezanskim biskupima ili redovničkim poglavarima, valjalo bi, posve u skladu s ustrojem Crkve, zakonski tretirati i sankcionirati kao zapovjednu odgovornost.

Hans Küng

Pet godina Benedikta XVI. – povijesni gubitak povjerenja

Otvoreno pismo katoličkim biskupima cijelog svijeta

Poštovani biskupi,

Joseph Ratzinger, sada Benedikt XVI., i ja bili smo od 1962. do 1965. najmladi, a sada smo obojica najstariji i jedini još posve aktivni koncilski teolozi. Svoje sam teološko stvaralačko djelovanje uvijek razumijevao i kao služenje Crkvi. Stoga vam se na 5. obljetnicu stupanja na službu pape Benedikta obraćam otvorenim pismom, zabrinut za našu Crkvu, koja se nalazi u najdubljoj krizi povjerenja od vremena reformacije. Nemam druge mogućnosti obratiti vam se.

Veoma sam cijenio to što me papa Benedikt, svoga kritičara, domalo nakon stupanja na službu pozvao na četverosatni razgovor, koji je protekao prijateljski. To mi je tada dalo nadu da će Joseph Ratzinger, moj raniji kolega sa Sveučilišta u Tübingenu, ipak pronaći put za daljnju obnovu Crkve i ekumensko sporazujevanje u duhu Drugoga vatikanskog koncila.

Moje se nade i nade mnogih angažiranih katolkinja i katolika nažalost nisu ostvarile, a to sam papi Benediktu u našoj korespondenciji, u nekoliko navrata, dao do znanja. On je, nedvojbeno, svoje svakodnevne papinske obvezе savjesno ispunjavao, davavši nam i tri korisne enciklike o vjeri, nadi i ljubavi. Ali što se tiče velikih izazova našeg vremena, njegov se pontifikat sve više pokazuje kao pontifikat propuštenih prilika i neiskorištenih šansi:

- Prokockano je približavanje *evangelickim crkvama*: to uopće nisu crkve u pravom smislu riječi, pa stoga nije moguće priзнавanje njihovih službi i zajedničko euharistijsko slavlje.
- Prokockano je dugotrajno sporazumijevanje sa *Židovima*: Papa iznova uvodi pretkoncilsku molitvu za prosvjetljenje Židova i u Crkvu prima notorne antisemitske shizmatičke biskupe. Potiče proglašenje blaženim Pija XII., a židovstvo uzima u obzir samo kao povijesni izvor kršćanstva, a ne kao opstajuću vjersku zajednicu s vlastitim putom spasenja. Židovi iz cijelog svijeta negoduju zbog Benediktova kućnog propovjednika tijekom papinskog bogoslužja na Veliki petak, koji kritiku Pape uspoređuje s antisemitskim huškanjem.
- Prokockan je dijalog, ispunjen povjerenjem, s *muslimanima*: simptomatičan je Benediktov "Regensburški govor", u kojem, loše savjetovan, karikira islam kao religiju nasilja i neljudskosti, uzrokujući na taj način trajno nepovjerenje među muslimanima.
- Prokockano je pomirenje s koloniziranim *prastanovništvom Latinske Amerike*: Papa najozbiljnije tvrdi da su oni "žarko žudili" za religijom svojih europskih osvajača.
- Prokockana je šansa da se pomogne *afričkim narodima*: afirmacijom kontracepcije u borbi protiv prenapučenosti, a u borbi protiv AIDS-a dopuštenjem uporabe kondoma.

- Prokockana je prigoda za sklapanje mira s *modernim znanostima*: nedvosmislenim priznanjem teorije evolucije i diferenciranim potvrđivanjem novih područja istraživanja, kao što je istraživanje matičnih stanica.
- Prokockana je šansa da se duh Drugoga vatikanskog koncila napokon i u Vatikanu učini kompasom *Katoličke crkve* i ubrza njezine reforme.

Posljednja je točka, poštovani biskupi, osobito važna. Ovaj Papa neprestano relativizira koncilске tekstove, interpretirajući ih nazadnjački, protiv duha koncilskih otaca. On čak izričito uzima stav protiv Ekumenskog koncila, koji prema katoličkom crkvenom pravu predstavlja najviši autoritet u Katoličkoj crkvi:

- On je bez preduvjeta u Crkvu primio protupravno, izvan Katoličke crkve, zaređene biskupe tradicionalističkog “Bratstva Pio X.”, koje ne prihvata središnje točke Koncila.
- On svim sredstvima promiče srednjovjekovnu tridentinsku misu i sam povremeno slavi euharistiju na latinskom, leđima okrenut narodu.
- On ne ozbiljuje sporazumijevanje s Anglikanskom crkvom, kako je unaprijed određeno u službenim ekumenskim dokumentima (ARCIC), nego pokušava oženjene anglikanske svećenike namamiti u Rimokatoličku crkvu uz pomoć oduštevanja od obvezе celibata.
- On je imenovanjem protukoncilskih pročelnika službi (Državnog tajništva, Kongregacije za liturgiju i drugih) i reakcionarnih biskupa u cijelom svijetu osnažio protukoncilске snage u Crkvi.

Izgleda da se papa Benedikt XVI. sve više udaljava od velike većine crkvenog naroda, koji se ionako sve manje brine za Rim, a u najboljem slučaju identificira se još s lokalnom zajednicom i lokalnim biskupom.

Znam da i mnogi od vas zbog toga trpe: *Rimska kurija* Papu snažno podržava u njegovoj protukoncilskoj politici. Ona pokušava ugušiti kritiku u episkopatu i Crkvi, a kritičare diskreditirati svim sredstvima. U Rimu se pokazivanjem raskoši i medijski učinkovitim manifestacijama pokušava demonstrirati snažnu Crkvu s apsolutističkim “Kristovim zastupnikom”, koji u svojim rukama sjedinjuje zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast. No, Benediktova se politika restauracije izjavila. Svi njegovi nastupi, putovanja i dokumenti nisu u stanju promijeniti mišljenje većine katolika s obzirom na kontroverzna pitanja, posebice gledje seksualnog morala, ali niti glede rimskog nauka. A čak ni sušreti mladih s papom, tijekom kojih papu prije svega posjećuju konzervativne karizmatske skupine, ne mogu niti usporiti istupe iz Crkve niti probuditi više svećeničkih zvana.

Upravo ćete vi kao biskupi zbog toga duboko žaliti: Desetine tisuća svećenika je od Koncila, prije svega zbog zakona o celibatu, napustilo svoju službu. Pomačak svećenika, ali i redovnika, sestara i braće laika, smanjio se i u pogledu kvantitete i u pogledu kvalitete. Rezignacija i frustracija širi se u kleru, a trenutačno među najaktivnijim članovima Crkve. U mnogim vašim biskupijama to vjerojatno izgleda ovako: sve više praznih crkava, svećeničkih sjemeništa, župnih kuća. U mnogim se zemljama crkvene zajednice zbog nedostatka svećenika, često protiv svoje volje, spajaju u divovske “dušobrižničke jedinice”, u kojima su malobrojni svećenici potpuno preopterećeni, a na taj se način hini reforma Crkve.

A sad se na mnoge kritične razvoje još nadovezuju i u nebo vapijući skandali: prije svega zlostavljanje na tisuće djece i mlađih od strane klerika u SAD-u, Irskoj, Njemačkoj i drugim zemljama – sve to povezano s jednom do sada neviđenom krizom vodstva i povjerenja. Ne smije se prešutjeti da je sustavom zataškavanja seksualnih prekršaja, djelatnim diljem svijeta, upravljala rimska Kongregacija za nauk vjere kardinala Ratzingera (1981-2005), u kojoj su već za Ivana Pavla II. sakupljeni takvi slučajevi uz najstrože čuvanje tajnosti. Još je 18. svibnja 2001. Ratzinger svim biskupima poslao izričiti dopis o teškim deliktima (“Epistula de delictis gravioribus” / “O osobito teškim deliktima”). U njemu se slučajevi zlostavljanja stavljuju pod “secretum pontificium”, čijom povredom čovjek na sebe može navući teške crkvene kazne. Zato mnogi od nekadašnjeg prefekta i sadašnjeg Pape s pravom zahtijevaju osobni “mea culpa”. Nažalost, on je propustio priliku za to tijekom Velikog tjedna. Umjesto toga, na uskrsnu nedjelju dopustio je da dekan kardinalskog zbora “urbi et orbi” pismeno potvrdi njegovu nevinost.

Posljedice svih tih skandala su razorne za ugled Katoličke crkve. U međuvremenu su to potvrdili i visokopozicionirani dužnosnici. Nebrojni besprijeckorni i vrlo angažirani dušobrižnici i odgojitelji mladeži trpe zbog paušalne sumnje. Vi, poštovani biskupi, morate sebi postaviti pitanje kako bi trebala naša Crkva i vaša biskupija krenuti ususret budućnosti. Ja vam, međutim, ne želim skicirati program reformi; to sam u više navrata učinio prije i poslije Koncila. Jedino bih vam želio dati šest prijedloga za koje sam uvjeren da će ih podržati milijuni katolika, bez prava glasa.

1. **Ne šutite:** Sučelice mnogim teškim neprilikama šutnjom i sebe činite sukrivcima. Naprotiv, kad određene zakone, naloge i postupke smatraste kontraproduktivnim, vi biste ste to trebali reći i javno. Ne šaljite u Rim nikakve pismene izjave o lojalnosti, nego zahtjeve za reforme!
2. **Latite se reformi:** Mnogi se u Crkvi tuže na Rim, a da sami ništa ne čine. No, ako danas bogoslužje u nekoj biskupiji ili zajednici više nije posjećeno, ako je dušobrižništvo nedjeljovorno, otvorenost spram nevolja svijeta ograničena, a eku-

Hans Küng rođen je 1928. u Surseeu u Švicarskoj. Studij filozofije i teologije završio je na Gregoriani u Rimu (1948-1955). Za svećenika je zareden 1954. Specijalizirao je na Sorboni i Katoličkom institutu u Parizu (1955-1975). Bio je profesor fundamentalne teologije, dogmatike i ekumenske teologije u Tübingenu (1963-1980). Za teologa savjetnika na Drugom vatikanskom koncilu (peritus) postavio ga je papa Ivan XXIII. zajedno s Josephom Ratzingerom (sadašnjim papom Benediktom XVI.) bio je najmlađi koncilski teolog. Ustajavajući na do-slijednom provođenju Koncila, Küng zauzima sve kritičniji stav spram razvoja u poslijekoncilskoj Crkvi, da bi mu na koncu Kongregacija za nauk vjere zbog suprotstavljanja dogmi o papinskoj nepogrešivosti oduzela dozvolu za crkveno naučavanje. Od 1966. do umirovljenja 1996., bio je profesor ekumenske teologije i ravnatelj Instituta za ekumenska istraživanja Sveučilišta u Tübingenu. Idejni je tvorac i vodeći zagovaratelj ideje svjetskog ethosa. Predsjednik je Zaslade za svjetski ethos u Tübingenu. Više je djela ovog vodećeg katoličkog, ali i uopće kršćanskog teologa, koji je svojim specifičnim stilom, urešenim znanstvenom strogoćom i zadivljujućom jednostavnosću, zanimanje za teologiju i pitanje o Bogu vratilo medu "obične" ljude, prevedeno u Hrvatskoj i BiH. Među njima, uz knjige *Postoji li Bog?* (1987, 2006) i *Biti kršćanin* (2002), posebno mjesto zauzima prvi svezak njegovih memoara *Izborena sloboda: Sjećanja* (2009) u kojoj Küng bez harmoniziranja povijesti, na jedinstven i autentičan način, svjedoči o burnom vremenu Drugog vatikanskog koncila. (Željko Ivanković i Alen Kristić)

menska suradnja minimalna, krvnja se ne može naprsto prebaciti na Rim. Biskup, svećenik ili laik, svejedno, svatko neka sam učini nešto za obnovu Crkve u svom većem ili manjem životnom okruženju. Mnogo toga velikog u zajednicama i cijelokupnoj Crkvi pokrenule su inicijative pojedinaca ili malih skupina. Kao biskupi, vi biste takve inicijative trebali podupirati i unaprjeđivati, a upravo se sada posvetiti opravdanim pritužbama vjernika.

3. **Postupajte kolegijalno:** Poslije žestoke rasprave i protiv ustajne kurijalne opozicije, Koncil je dekretom propisao kolegijalnost pape i biskupa – u smislu Djela apostolskih prema kojima ni Petar nije djelovao bez apostolskog kolegija. No, tu su središnju koncilsku odluku pape i Kurija ignorirali u poslijekoncilskom vremenu. Otkako je papa Pavao VI., već dvije godine nakon Koncila – bez bilo kakvog savjetovanja s episkopatom – objavio encikliku u obranu prijepornog zakona o celibatu, papinska učiteljska služba i politika iznova se provode u starom nekolegijalnom stilu. Čak se i u liturgiji papa predstavlja kao autokrat, spram kojeg biskupi, s kojima se rado okružuje, dјeluju kao statisti bez prava i glasa. Zato biste vi, poštovani biskupi, trebali djelovati ne samo kao pojedinci, nego u zajedništvu s drugim biskupima,

svećenicima, crkvenim narodom, muškarcima i ženama.

4. Neograničenu poslušnost dugujete samo Bogu: Svi ste vi tijekom svečanog biskupskog ređenja položili prisegu neograničene poslušnosti papi. Ali vi također znate da se neograničena poslušnost nikada ne duguje nekom ljudskom autoritetu, već samo Bogu. Zato ne smijete smatrati da ste svojom prisegom spriječeni govoriti istinu o sadašnjoj krizi Crkve, svoje biskupije i svoje zemlje. Sasvim prema primjeru apostola Pavla, koji se Petru "u lice suprotstavio, jer je zavrijedio osudu!" (Gal 2, 11). Pritisak na rimske autoritete u duhu kršćanskog bratstva može biti legitiman kad ti autoriteti ne odgovaraju duhu evanđelja i svome poslanju. Narodni jezik u liturgiji, promjene propisa o miješanim brakovima, afirmaciju tolerancije, demokracije, ljudskih prava, ekumenskog sporazumijevanja i mnogo toga drugoga bilo je moguće postići samo pomoću ustrajnog pritiska odozdo.

5. Težite za regionalnim rješenjima: U Vatikanu se često oglušuju na opravdane zahtjeve episkopata, svećenika i laika. Tim više moramo na mudar način težiti za regionalnim rješenjima. Osobito osjetljiv problem, za koji vi znate, predstavlja zakon o celibatu, porijeklom iz srednjeg vijeka, koji je upravo u kontekstu zlostavljačkih skandala s pravom u cijelom svijetu doveden u pitanje. Čini se da je promjena protiv volje Rima gotovo nemoguća. Usprkos tome, nismo osuđeni na pasivnost: svećenik koji se nakon zrelog promišljanja misli oženiti ne bi morao automatski odstupiti od svoje službe ukoliko biskup i zajednica stope iza njega. Pojedine biskupske konferencije mogle bi prednjačiti s regionalnim rješenjima. No, bolje bi bilo težiti za rješenjem na razini cijelokupne Crkve. Zato:

6. **Zahtjevajte Koncil:** Kao što je Ekumenski koncil bio potreban za ozbiljenje liturgijske reforme, slobode vjere, ekumenizma i međureligijskog dijaloga, tako je potreban i za rješenje reformskih problema koji su sada dramatično izbili na površinu. Reformski koncil u Konstanzu u stoljeću prije reformacije zaključio je da se koncili održavaju svakih pet godina, što je Rimska kurija, međutim, poništila. Nema sumnje u to da ona i sada čini sve da spriječi koncil kojeg se mora pribavljati zbog ograničenja vlastite moći. Odgovornost svih vas je da se izborite za koncil ili makar za reprezentativno okupljanje biskupa.

Sučelice Crkvi u krizi moj je poziv vama, poštovani biskupi, da upotrijebite svoj biskupski autoritet, koji je Koncil revalorizirao. U ovoj mučnoj situaciji oči su svijeta uprte u vas. Nebrojni su ljudi izgubili povjerenje u Katoličku crkvu. Da se to povjerenje iznova zadobije, može pomoći jedino otvoreno i pošteno ophodjenje s problemima i dosljedne reforme. Uza sve poštovanje, molim vas da pridonesete tome; kad je moguće u suradnji s vašom subraćom biskupima, ali u slučaju nužde i sami u apostolskoj "neustrašivosti" (Dj 4, 29. 31). Podarite svojim vjernicima znak nade i ohrabrenja, a našoj Crkvi izglede za budućnost.

Pozdravljam vas u zajedništvu kršćanske vjere!

Vaš Hans Küng

S NJEMAČKOGA PREVELI: Željko Ivanković i Alen Kristić

Preuzeto iz – *Svjetlo riječi*, Sarajevo, svibanj 2010, str. 44-46.

Izvornik – Hans Küng: *Historischer Vertrauensverlust; Ein offener Brief, Süddeutsche Zeitung*, 15. 4. 2010. (istodobno objavljeno i u: *Neue Zürcher Zeitung, La Repubblica, El País, Le Monde* te u okviru *New York Times Syndicate*)
URL: <http://sueddeutsche.de/politik/theologe-kueng-offener-brief-historischer-vertrauensverlust-1.4154>

Božidar Violić

Izlet u NDH

*Sviju sam se bojao. I ustaša u njihovim smeđkastim uniformama boje djeće kakice,
s onim U na tumbastim kapama, koje je u mom strahu budilo primisao na ubiti
– sjećanja desetogodišnjega dječaka na boravak u Prijedoru godine 1941.*

Prijedor, lipanj 1941. (i prije i poslije)

Majka je pod svaku cijenu htjela vidjeti oca, moga đedu Vasu.* Žurila se da ga vidi što prije i da on još jednog vidi mene, jednoga od svoje dvadesetčetvero unučadi. Slutila je kako neće biti prilike da ga još zateknemo živoga. Rat je već uzeo maha, Split je bio okupiran, Dalmacija pod krajina Italije, moje druge po redu kraljevine. Početkom lipnja navršio sam deset godina i završio četvrti razred pučke Škole kralja Aleksandra I. ujedinitelja. Na kruništu školske zgrade podno Marjana slova su uklonjena, a natpis je pod njima ostao čitak kao bjelina pod skinutom slikom. Po vanjskim zidovima na više mesta, namazan kroz kalup, crnio se profil Ducea s fašističkom kapom. Kad mu se budu pridružili ilegalni crveno obojeni srpovi i čekići, zgrada će nalikovati povijesnoj slikovnici za pučkoškolce. Crveno i crno dobilo je opasno značenje krvi i smrti.

Bilo je to naše prvo putovanje u inozemstvo. Knin je bio pogranična stаницa između Italije i Nezavisne Države Hrvatske, tu se vršila provjera putovnica i carinski pregled prtljage. Izlazni pečat u putovnicu udarali su nam karabinjeri i talijanski policijoti, a ulazni ustaše i hrvatski redarstvenici. Pored Talijana sam, kroz prozor kupea, prvi put video bradate četnike s crnim šubarama s mrtvačkom glavom, pod kojima je masna kosa prekrivala uši. Čudno, nikada, ni uživo ni na fotografijama, nisam video plavobradog četnika. Možda su svoje dlakovlje farbali u crno da im ona mrtvačka glava na šubari djeluje opasnije zastrašujuća. I bez nje sam ih se bojao. Sviju sam se bojao. I ustaša u njihovim smeđkastim uniformama boje djeće kakice, s onim U na tumbastim kapama, koje je u mom strahu budilo primisao na ubiti.

Imao sam osjećaj da smo sumnjivi i jednima i drugima. U majčinu je putovnicu bio umetnut dvostranični papirnat prilog s mojim prezimenom i imenom: Violich Natale. Pustili su nas bez veće pretrage i ispitivanja da iz Italije pređemo u Hrvatsku, kojoj je tada ugovorom s Italijom pripadao zapadni dio Bosne, prepolovljene granicom od sjevera do juga. Vlak je krenuo, strah je prošao, odahnuo sam.

I bez toga je zastoja putovanje trajalo dugo, s lokomotivama na ugljen, od čega se povremeno u visini prozora kupea vijorio trak gustoga tamnosivog dima, kao repina pretpotpognog zmaja. Veći dio putovanja prostajao bih uz prozor, uživao sam gledati kako pejsaž promiče i mijenja se, povremeno sam istračavao na hodnik da ga vidim sa suprotne strane i sastavim cjelovitu sliku. Zbog lipanjske vrućine prozor je morao biti poluotvoren, pa se događalo da mi trun od čađe upadne u oko. Majka bi ga tada, okrajkom rupčića, prigovarajući, pažljivo odstranila. Ali kad bi me u suznome oku prestalo žuljati, puštala je da se vratim prozoru uz upozorenje da pazim kad gledam. Nikad nisam naučio kako se gleda kad se pazi. U vlaku sam volio jesti, s nasladom sam glodao batak obaveznog pohanog pileta s kiselim krastavcima i pio bevandu iz boce kao odrastao muškarac. Na Akademiji nam je Gavella pričao kako je Julije Benešić u vlaku jeo pohano pile. Nosio ga je u pletenoj košarici prekrivenoj salvetom, kad je kao intendant putovao u Beograd da od nadležnoga ministarstva izmoli dotaciju za zagrebački HNK. Današnji intendant/ce vozaju se u službenim automobilima s osobnim šoferom. A HNK nije ni izdaleka tako dobro i značajno kazalište kakvo je bilo za vrijeme – u vlaku drugorazrednoga – Benešića.

*Tekst koji objavljujemo dio je veće cjeline na kojoj autor upravo radi. Naslov te cjeline je *Međutim* i trebala bi biti uključena u novu knjigu *Izgubljeni dnevnik*. (op. ur.)

Božidar Violić, Split,
lipanj 1941.

Na stanicama manjih mjestu na kojima se "brzi" vlak nije zastavljao, u prolazu su ga, u stavu mirno, s ispruženim dlanom na štitniku crvene kape, u znak pozdrava dočekivali prometnici ili šefovi stanice. U drugoj ruci, spuštenoj uz bedro, držali su malu, crvenu zastavu kojoj je držak svinut kao na kišobranu. I na većim su i glavnim stanicama imali takve zastave. Taj njihov pozdrav doživljavao sam kao odavanje počasti i rado bih im otpozdravio kad ne bi izgledalo da im se rugam. Takve su zastavice imali i obični željezničari, oni bez čina, mahali su njima kad su sa zviždaljkom u ustima, manevrirajući lokomotivama i vagonima, sastavlјali kompozicije vlakova. "Kompozitori". A da su tim svojim zastavama mahali u štrajku tražeći povišicu, završili bi u zatvoru. Ne bi ih spasio onaj svinuti držak.

Kad sam prvi put bio u Zagrebu imao sam sedam ili osam godina. Nije bilo nikoga kome bi me majka ostavila, pa me je povela sa sobom. U Zagreb je išla poslovno da na tamošnjoj klinici ishodi potvrdu o zdravstvenom stanju svoga pokojnog muža, kao sudske dokaz u parnici protiv njegova poslodavca. Ničega se u Zagrebu ne sjećam iz toga vremena, osim da smo odsjeli kod neke obitelji u prizemnom stanu na uglu dviju širokih ulica kojima su vozili tramvaji. Tu sam s prozora video sudar dvaju automobila. Bila je to kuća na uglu Draškovićeve i Branimirove, s one strane od Glavnoga kolodvora. To sam po pamćenju prepoznao kad sam u Zagreb došao na studije.

I prije sam u Prijedoru bio u nekoliko navrata, ali ne pamtim koliko ni kada. Ima zajednička fotografija đede Vase sa svom svojom unučadi među kojima sam i ja. Đedo sjedi u sredini, a mi stojimo njemu s lijeva i s desna poslagani u tri reda po visini, jedno drugome "do uva". Ja sam u prvom redu lijevo, mogao sam tada imati pet ili šest godina. Ispod bijele kragne svezana mi je velika mašna. Fotografija je snimljena u avlji, pred tarabama preko kojih je, za ukras, prebačen veliki tepih.

U Prijedoru sam prohodao. Majka mi je o tome pričala. Bio je, kao i svaki put, lipanj, mjesec u kom sam rođen. Bilo je toplo, pa su me u kolicima ostavljali u avlji, pazio je na mene Habib, dječak od petnaestak godina, sluga za ispomoć u kućnim poslovima. Jako sam ga volio, a čini se i on mene. Nevoljko sam jeo, to je ono dječje okretanje glave na suprotnu stranu od žličice koju ti guraju u usta za tvoje dobro. Kad je Habib bio uz mene nisam okretao glavu, gutao sam hranu gledajući u njega nasmijan. Habib je bio uz mene i toga značajnog dana. Igrao se sa mnom, zabavljao me i tako mu je, zamišljam, došlo da me iznese iz kolica. Majka nas je zatekla u situaciji kako me, hodajući preda mnom raširenih ruku, vabi da dođem k njemu. I ja sam pošao za njim ispruženih ruku, lebdeći uz slabu podršku gravitacije. Toga se, dakako, ne sjećam. Ali pamtim "portret", mislim da je podloga bila vreća, majka je jednoj tkalji iz Prijedora dala da joj na njoj izveze tamnoputog dječaka s crvenim fesom na glavi, u bijeloj košuljići i tamnoplavim dimijama, oko struka omotan žuti svileni pojas; Habib u stopećem stavu: "cijela osoba". U malom splitskom

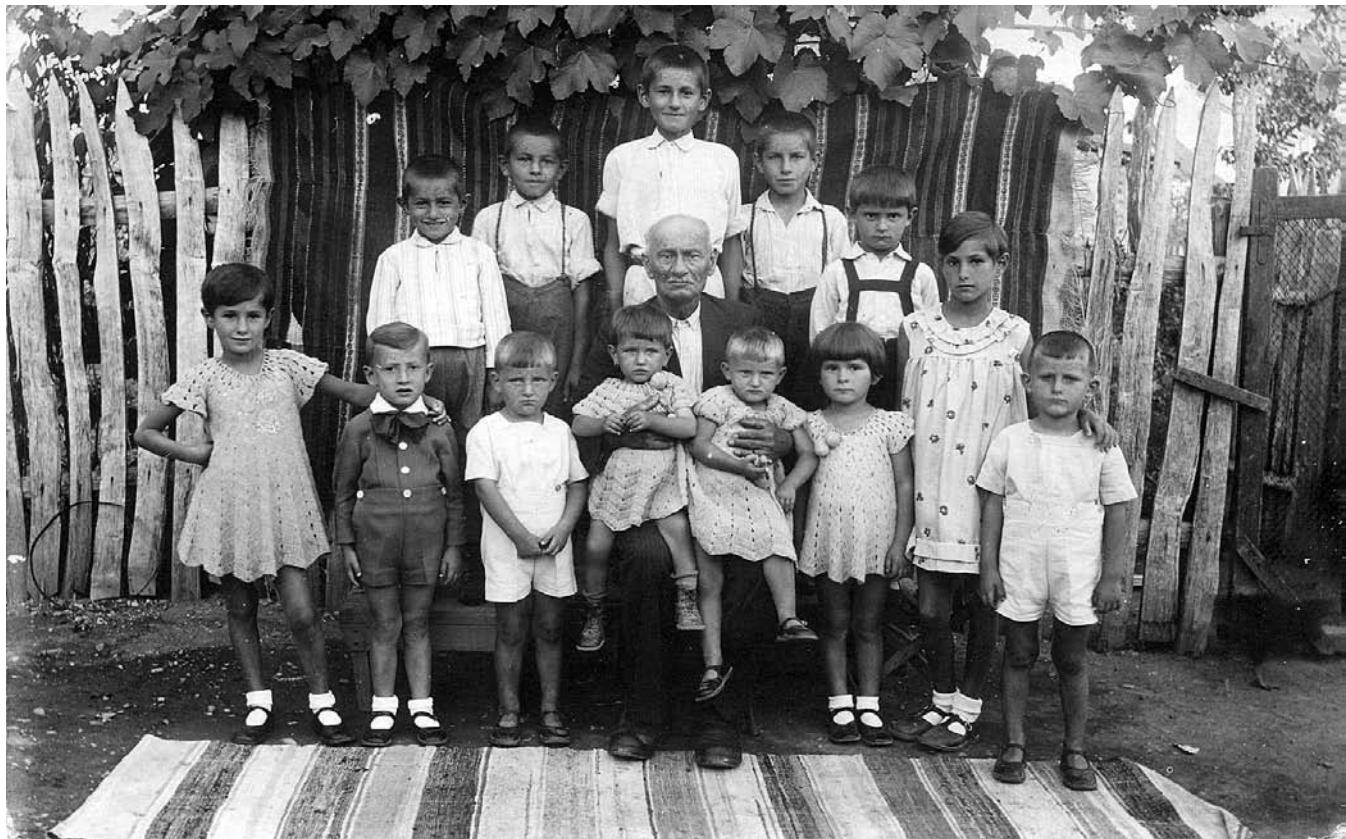
stanu nije bilo mjesta da stalno visi. Ali za vrijeme jela majka bi ga objesila u kuhinji. "Viš, Habibe, kako Boško jede! A!..." I jeo sam, sve dok lik Habiba nije izbljedio u mom sjećanju. Naučio sam jezikom odlagati zalogaje iza stražnjih zubi, otrčao bih "piški" i ispljunuo ih u zahodsku školjku. Kuhanu govedinu žvakao sam dugo i krišom je lijepio za unutarnji obrub stola kao gumu za žvakanje. A danas mi je, s hrenom, uz prethodnu juhu od istoga smekšanog mesa, jedno od najdražih jela.

Antipatična mi je, kad se toga sjetim, ta moja razmaženost, utoliko više što tada nismo živjeli u izobilju. Nije mi ni na kraj hirovite dječje pameti bilo da će za šest-sedam godina, kao za kaznu, biti osuđen na desetljeće ratnoga i poratnog gladovanja. Majčina strogost i upornost da me, ponekad i batinama, oduči od izbirljivosti, pomogla mi je da u Zagrebu preživim hraneći se po studentskim menzama. Onu na Trgu ţrtava fašizma zvali smo "dahau". Najbolje se jelo u "šesnaestici" u Masarykovoj, tamo se za mjesečni abonman i po zimskoj studeni stajalo u repu od četiri sata ujutro.

Od Prijedora do Banjaluke nije daleko, još bliža je željeznička stanica Banjaluka predgrađe. Tu je "šef stan'ce" bio tetak Karlo, muž majčine mlađe sestre Radmile. Imali su dva sina: Ivu, nešto starijega od mene, i Dragu, ne mnogo mlađega. Idealna dječaka trojka za igru i zabavu. Obojica su bili viši i jači od mene, a Drago viši i mršaviji od Ive. Ivo tamne kose, Drago plave. Iz Prijedora smo im na nekoliko dana dolazili u posjete lokalnim vlastima koji se zaustavljao na toj maloj, prometno važnoj stanici.

Tetak Karlo imao je onaku crvenu željezničarsku kapu i zastavu. Prije nego što je postao šef stanice bio je "mašinovođa", po općem судu izvrstan. "Švabo", precizan i pouzdan, po Vuku se pisao Fajl. Za razliku od tetke Radmile i moje majke, sinovi su im po ocu bili katolici: tri Vasina unuka "šokca" u velikoj bosanskoj porodici pravoslavaca. Poslije dvaju ratova još uvek se skanjujem reći: Srba. To nacionalno-vjersko obilježje u oba je rata, naizmjence, odlučivalo o njihovu životu i smrti.

Tetak Karlo je, kao šef, s obitelji stanovao u zgradi stanice. Ali prozori sobe u kojoj smo nas trojica spavalni gledali su na dvorište. Bili smo tako zaštićeni od izravne buke vlakova, a i da nismo ne bi nas smetala. Ne sjećam se da smo se u tom dvorištu igrali, pa ne znam ni čega je sve u njemu bilo ni kako je izgledalo. Kuće u pozadini bile su prilično udaljene. Za jedinca, koji je na otomanu u "tinelu" (dalmatinskoj gostinjskoj sobi) navikao spavati sam, naći se po noći u društvu rođaka vršnjaka bio je zgoditak neočekivane zabave i veselja. Nestalo je straha od mraka i muke od besanih misli koje se ne daju odagnati sklapanjem očiju. Neumorno smo brbljali i smijali se, ništa manje od djevojčica kojima to pripisujemo kao doživotnu, rodnu manu. Čuli su nas, tetak je dolazio da nas utiša. Kad je otvorio vrata trenutačno smo umuknuli. "Spavate li?" upitao je ne paleći svijetlo. Njegovi sinovi su šutjeli, a ja sam poštено odgovorio: "Da." Sva tro-

Dedo Vaso s unučadji, Prijedor, ljetо 1937 – Božidar Violić u prvome redu, drugi s lijeva

jica su prasnuli u smijeh. "Hajde, dosta je bilo galame! Spavajte." Kad je zatvorio vrata i otišao, rođaci su se okomili na mene vičući prigušenim glasom: "Budalo, budalasta, kako ћ reći da spavaš!?" Od stida sam se pokrio plahtom preko glave. Oni su se još neko vrijeme smijali. Skupljenih koljena čekao sam da utihnu i zaspnu, a onda sam otkrio plahtu pod kojom sam se oznojio.

Za igru i skitnju privlačila nas je široka, otvorena ravnica što se pred pročeljem stanične zgrade prostirala do udaljenoga zelenog, šumovita horizonta na kojemu su se nazirale zgrade i zvonik samostana trapista. Na toj su strani bile i obale Vrbasa, po lipanjskoj žegi žudili smo za kupanjem. Upamnio sam dan kad smo se odlučili poći. U torbi smo ponijeli hrane i pića, nabilni na glavu kape da nas štite od sunca. Nagovorili su me da kao i oni idem bosonog. Prešao sam tako, zaostajući za njima, tračnice nekoliko kolosijeka, ali kad sam zakoračio na suhu, pokošenu livadu, izdržao sam jedva par koraka i zastao. Gledali su me sažalno. "Što ti je, jadan ne bio?" – "Ne mogu... boli, bode!" – "Sjedni tu časak... Drago, donesider mu sandale." – "Ne mogu sjesti. Isto me bode." – "Onda stoj, jebo ga ti." – "A где su ti te sandale?" – upita Drago. – "Na podu, kraj kreveta." – I tako sam čekajući stajao, oslonjen jednom rukom na Ivu. – "Mogu i ja bos, znaš, ali po kamenu, uz more..." – "Đe ti je sad more..."

Kad se Drago vratio i ja obuo sandale, podučili su me kako se hoda po strništu. Ne koračaš normalno: ne dižeš noge, nego ih vučeš po zemlji, pritišeš travu kao da je peglaš. Demonstrali su mi usporeno kako to rade. Imali su obojica velike tumbaste palčeve. Drago je, na duljim i tanjim nogama, imao veće stopalo i veći palac. Da se pohvale, pokazali su mi tabane: četiri prljava potplata od štavljenе ljudske kože. Probao sam pod Ivinim nadzorom hodati peglajući travu. Išlo je nekako. Sa sandalamama.

Umorili smo se i oznojili dok smo došli do rijeke. Samostan i crkva bili su sad bliži, veći i vidjeli se jasnije, iako kroz podnevnu izmaglicu od isparavanja. "To su naši fratri trapisti, oni što prave sir." – objasnio mi je Ivo.

Brzo su se svukli i u kupaćim gaćicama spustili do vode. Svakao sam se i ja i pošao za njima. Bio sam zadivljen i prestrašen. Za razliku od prijedorske zelene, polagane Sane, Vrbas je šumeći jurio užburkan, mali i veći valovi preskakivali su zapreke i nosili granje, lišće i sve što je moglo plivati. Braća su stajala u vodi do pojasa i mahala mi. "Hajde, dođi!" Spustio sam se oprezno i zakoračio do gležanja. Presjeklo me, ostao sam bez dah. "Plivaj, ne boj se!" Pljusnuli su prsimice i zaplivali jakim zaveslajima, struja ih je nosila takvom brzinom da, tek što su se otisnuli od obale, začas su nizvodno bili odneseni desetak metara. U ledenu rijeku ušao sam oprezno i zakoračio do iznad koljena. Noge su mi se odsjekle od studeni, naglo sam čučnuo, umocišio se do bra-

de, a onda trzajem uspravio. Iako dobro plivam, nisam se usudio. Izašao sam na obalu dršćući, opirući se silovitoj bujici raskriljenih ruku, kao da hodam po žici. To kupanje u Vrbasu pamtim kao najkraće u životu.

U Prijedoru, na Sani, u vodu sam išao više puta. Preplivao bih do suprotne obale i natrag, struja nije bila jaka, pa kad bih izišao iz vode, uzvodno sam se bosonog i mokar, po gustoj mekanoj travi vraćao do ručnika na kom sam se sunčao. Tlo pod njim nije bilo usijano kao žalo i kamene ploče uz more. A trava je mirisala po "klorofilu", dolazilo mi je da je čupkam i žvačem.

Kako mi se na Vrbasu više nije išlo u vodu, predložio sam bratićima da krenemo natrag u kupaćim gaćicama, s ono malo odjeće smotane pod pazuhom; putem ćemo se osunčati, a nadomak kolodvora odjenuti. Pristali su. I njima je, video sam, bilo hladno, ali da sam ih upitao ne bi priznali. Tako smo se hodajući zafrkavali, smijali, pojeli sendviče i popili vodu.

Tetka je bila iznenađena. "Da vam se nije što dogodilo?" – "Što bi nam se dogodilo?!" – obrecne se Ivo. – "Meni je taj Vrbas prehladan." – "Dalmatinac!" – nasmijala se tetka. – "Kad su tvoru majku i mene vodili na Vrbas, cvokotale smo, ali se nismo dale iz vode. Silom su nas načerali da izađemo."

Pred zgradom stанице koja je, mislim, bila poduža jednokatnica, izraslo je veliko stablo crnoga duda (murve). Crnilo pamtim po umrljanosti ruku i obraza. Moji bratići, i u ovoj akciji bosonogi, uzverali bi se na razgranatu krošnju gdje su trgali plodove i bacali ih meni u korpu s kojom sam trčkarao oko debla i lovio ih koliko sam stigao. Ostajalo ih je podosta razasutih po zemlji, neugažene smo jeli otpuhujući s njih prašinu. Svaki put smo se prejeli, poslije toga dugo prali ruke i lice, bratići i noge, a odjeća bi završila u prljavom rublju.

Volio sam gledati kako se "foršibaju" vagoni. Željezničari s crvenim zastavama i zviždaljkama sporazumijevali su se u sastavljanju vlakova, uglavnom teretnih; pripremali su ih za glavnu stanicu u Banjaluci. Male, pokretljive "manevarke", lokomotive snažnoga pogona sa smiješnim kratkim dimnjacima, obrubljennima pri vrhu širokim obodom, predvodile su tu složenu, meni uzbudljivu radnju. Vagone s različitim kolosijekama trebalo je dovesti i povezati u jedinstvenu kompoziciju. Prikapčanje je bilo najosjetljiviji dio posla, pri spajanju jednoga ili više vagona s drugima moralo se kočiti da ne dođe do jačeg udara, pri čemu bi nastradao željezničar koji ih dočekuje stojeći među tračnicama. Tek tak je nadzirao foršibanje i u teku zapisivao brojeve vagona, a nadzirao je i mene: posjeo me na zelenu klupu kraj ulaza u čekionicu. Znao je da neću izdržati, pa mi je strogo zabranio da silazim s perona i približim se kolosijecima. Tako sam stalno trčkarao uzbuden i nagnjao se na rubovima perona da vidim trenutak prikapčanja. Kad se to dogodilo oduševljeno sam pljeskao. Željezničari su mi se osmjejhivali.

U lipnju 1941. nismo navratili do Fajlovih, oni nisu imali ralog strahovati od opasnosti koja je prijetila rodbini u Prijedoru. Majka je sve dane boravka htjela provesti uz oca i dvojicu braće s njihovom obitelji, koji su živjeli u istoj kući. Do Zagreba smo doputovali bez poteškoća, sve je išlo glatko osim malo mojega straha pri prelasku granice u Kninu.

Samo smo se u dva navrata zadržali u Zagrebu nekoliko dana, inače smo na kolodvoru prelazili s vlaka na vlak. Ne znam kod koga smo ovaj put odsjeli. Zacijelo opet kod nekih znanaca, jer novca za konačište nismo imali. Otada pamtim Zrinjevac i Jelačićev trg s konjem, banom i isukanom sabljom. I tržnicu na Dolcu. Tu sam video ljude sa žutim zakrpama na grudima i leđima, s ucrtanom šestokrakom zvijezdom. To su Židovi, objasnila mi je majka, oni su na tržnicu imali pravo dolaziti tek poslije podneva, kad se svi ostali namire. Mislim da smo onaj prvi put, u Draškovićevoj ulici, odsjeli kod neke židovske obitelji. Možda ih više nije bilo? Majka je o tome šutjela. Nisam li na vratima toga stana, ili negdje drugdje u posjetama, video ovalnu mjedenu pločicu s ugraviranim pisanim slovima "Zabranjeno prosjačenje"?

Iz ovoga drugog, ratnog boravka, a možda i otprije, pamtim Zagreb kao čist, uređen i tih grad, nitko se na ulici ni u tramvaju nije gurao, glasno govorio ili vikao. Bio sam time impresioniran, ulijevalo mi je osjećaj poštovanja od kojega nisam ispuštao ruku iz majčine. I restorana *Ive* se sjećam. U prednjem dijelu bila je zalogajnica gdje se "s nogu" moglo pojести sendvič, hrenovke, kolače i popiti kiselo mljeko i pivo. Bilo je dakako i drugih jela i pića, ali ovo je bio moj redoviti izbor. U stražnjem dijelu, gdje su bili postavljeni stolovi, jelo à la carte, a goste su posluživali konobari.

Ive je nadživio rat. Radio je danju i noću, tamo sam za studentskih dana u sitne sate povremeno navraćao s društvom. Za šankom bismo nailazili na nekog pjesnika i s njim provodili vrijeme. Sjećam se Krkleca i Alfrevića, Krklec je bio gumište, Alfrević rakiju. Krklec je bio razgovorljiv, duhovit kozer, visok, si jed, sa šeširom na zatiljku, ružičastih obraza, sa zlatnim naočalama na rumenom nosu, u jednoj je ruci držao cigaretu, u drugoj dugoljastu čašu. Jedamput je govorio o Krležinom kompleksu mature, koju nije imao, pa sad o čemugod piše paradira svestranim znanjem. I tako, dečki, budemo imali enciklopediju.

(U našoj samostalnoj državi nema *Ive*, propao je. Cijelu zgradu zaposjela je jedna austrijska banka, ne znam kako se zove. Andreia i ja već desetu godinu otplaćujemo kredit što nam ga je velikodušno udijelila.)

U vrijeme rata iz Zagreba se u Prijedor nije moglo bez posebne propusnice koju je izdavao nadležni redarstveni ured. Po mom mutnom sjećanju nalazio se na današnjem Trgu žrtava fašizma, tamo gdje je sad studentski dom. Majka se išla raspitati, doznaла je da se na tu propusnicu čeka danima, a mogu ti je i ne izda-

ti. "I gdje smo onda?" Uznemirena i nestrpljiva, nije imala ni vremena ni novaca, pa je odlučila krenuti bez propusnice. "A što ćemo ako nas vrata?" Znao sam da pitam uzalud. "Što bi nas vraćali! Idemo rodbini, to je privatna stvar."

S uzbudnjem sam na prozoru kupea čekao trenutak kad vlak izbija na uzvisinu pokraj Hrvatske i Bosanske Kostajnice. Tu se, između dvaju gradića povezanih mostom, otvara panorama na široku okuku Une koja se valovita i brza ljeska na lipanjskom suncu. Vlak se spušta prema nizini, pa lagano koči i vozi usporen, užitak gledanja traje duže.

Ne znam zašto smo tako dugo čekali pred ulaskom u Caprag. Prijе rata nazivi na pročelju stanica bili su na latinici i cirilici. Uočio sam da mi je Caprag zanimljiv one godine kad smo u školi učili cirilicu. U nazivu mjesta samo su dva slova *a* ista na latinici i cirilici, naspram četiri različita: *c-p-r-g*. A ona dva ista *a* k tome su još i simetrična: *cap - rag*. Fantastično otkriće!

Kako je vlak stajao pred stanicom, iz kupea su se u pozadini vidjele pomoćne zgrade. Pogled mi se zaustavio na dugačkom skladištu, podignutom na visokom podnožju. Na desnom, čelnom krilu bila su jedna pored drugih, razmagnuta, dvoja velika vrata; do njih su vodile kose rampe, predviđene za prekrcaj tereata iz vagona. Oboja su bila širom otvorena, a na njima, uz svaki dovratak, simetrično postavljena četvorica ustaša s kandžijom u ruci (*c-p-r-g*); pri dnu svake kosine po jedan, također s kandžijom (dva *a*). Po kosini bližoj nama, do pojasa goli i bosonogi, vezanih ruku na leđima i pognuti, uspinjali su se jedan za drugim bradati, kosmati ljudi, koji su ulazili na prva vrata, izlazili na druga i silazili po drugoj, daljoj kosini. Formiran je tako pokretan, eliptičan lanac ljudskih tjelesa koja su ravnomjerno kružila. Na vratima su ih ona četvorica dočekivala udarcem kandžjom po leđima, a prilikom zaokreta na dnu kosine ona dvojica.

Stajao sam uz prozor zaprepašten. Majka me uhvatila za ruku i privukla na sjedište do sebe. U kupeu svu su sjedili nepomični, gledali pred se i šutjeli. Netko je promršio: "To su popovi." Vlak se konačno pokrenuo i nakratko zastao pred zgradom stanice koja je zakrila pogled na skladište. Na pročelju zgrade natpis Caprag bio je samo na latinici.

Dugi niz godina nakon završetka rata taj mi je prizor nerijetko, bez ikakva povoda iskršavao pred očima. Vidio sam mnogo fotografija i filmskih snimaka zvјerskih mučenja i ubijanja, ali svi su prije ili kasnije izblijedjeli u sjećanju. Jedna mi je fotografija, međutim, ostala trajno zapamćena. Na njoj je, kao nogometna momčad, "uslikana" grupa bradatih četnika sa šubarama: u prednjem redu čuće, oni iza njih stoje. Na koljenima čučavaca leži obezglavljeni ljudsko truplo, a u sredini iznad njega jedan, nasmijan, drži za kosu odsječenu glavu. U rukama dvojice stojeci na lijevom krilu dugačka je testera (pila) s nazubljenom stranom u obliku polumeseca, kakvom se režu klade. Koji nisu na-

smijani, dostojanstveni su, s izrazom ponosnih heroja. Za razliku od prizora u Capragu, ta me čudovišna fotografija nije nikad zaskočila ni na javi ni u snu, u mom je ratnom spomenaru pohranjena "pod kontrolom".

Danas znadem kako razlika u doživljaju prizora u Capragu i fotografije četnika-koljača nije samo u tome što sam "prizor" gledao uživo. Bio je to daleki preteča suvremenih *performansa*, perverzno smisljen i uvjerljivo izveden, aktualan, u skladu s prilikama i duhom vremena. Za punoču estetskoga dojma nedostajala mu je muzika klasičnog baleta, kao pratrna simetrično raspoređenim mučiteljima i eliptičnom kruženju zatvorenika. Autor, vjerojatno ustaški časnik, neosporno darovit i neostvaren koreograf, ostao je anoniman. Kritika, napisana osušenim suzama, stiže sa zakašnjenjem od sedamdesetak godina.

Da nadoknadi kašnjenje vlak se nije dugo zadržao u stanici. Čim smo krenuli skočio sam i prilijepio se nosom uz prozor da zureći u slike osunčanog krajolika prekrijem mračni negativ koji je još titrao na potiljku. Nismo daleko odmaknuli kad sam čuo da su se otvorila vrata kupea. Ušla su dvojica, jedan u odijelu sa šeširom – "Dobar dan"; drugi, u "fuj kaka" uniformi, skupljenim je prstima dodirnuo donji rub tumbaste kape – "Pregled isprava." Osjetio sam grč u želucu, bljedilo u licu. Provjeravali su putovnice i tražili pokaz propusnice. Morao sam se okrenuti da usporede fotografiju u putovnici. Vratio sam se prozoru ukočen od straha, dok je majka nervozno prekapala po torbici i dvjema torbama. "Gdje li je samo nestala... uf!... nisam je valjda izgubila...? Deset dana krala sam Bogu dane da je dobijem..." Bjesnila je, očajna, spremna na svađu s onima u Zagrebu koji su je tako dugo zavlačili. Zgrabilo me za ruku, otrgnula od prozora, privukla i žestoko pljusnula po licu. "Gdje je propusnica?! Gdje si je stavio?!" Suze su mi iz grla navrle na oči. "Ne znam..." plakao sam dršćući. Majka je posegnula za koferom na prtljažniku i zamolila da joj ga pomognu skinuti. "Pustite, gospodo, nemojte se mučiti." – rekao je velikodušno "Fujkakavac" – "Pazite da vam se to više ne dogodi. Doviđenja." Skupljenim je prstima dodirnuo rub kape i izišao iz kupea, a za njim i onaj u odijelu sa šeširom.

Trinaest godina i dva mjeseca proći će od toga dramatičnog događaja do dana kad sam na Akademiji za kazališnu umjetnost položio prijemni ispit iz režije. A majka, ponosna na mene, ništa nije znala o glumi, još manje o režiji.

* * *

Željezničku stanicu u Prijedoru slabije pamtim od one u Banjaluci predgrađu, bila je veća, ali nije mi se sviđala. Sve je oko nje bilo nekako pusto, bez onoga dudova stabla, a đedina kuća zamorno daleka u dolasku i tegobna u povratku. Pregleda nisam imao kojim se ulicama krećemo, sve su bile prašnjave, većinom ravne, a kuće u njima razmagnute avlijama i vrtovima. Iako upo-

redne s čaršijom činilo se da su od nje udaljene i dulje. Zrak je tiraо užaren od lipanskog sunca. Išao sam za majkom, ona bi rekla klipsao, noseći veću torbu u ruci, a manju na leđima, prebačenu oko vrata i lijevoga ramena.

Živnuli smo i trenutačno zaboravljali umor na posljednjem raskršću, kad se pred nama pojavio otvoren prostor s pogledom na dugačku, stotinjak metara udaljenu prizemnicu što se na suprotnoj strani svojom dužinom ispriječila u ulici u koju se ova kojom smo dolazili slijevala pod pravim kutom. U toj prizemnoj kući s mnogo prozora rođena je moja majka, u njoj je sa svojom braćom i sestrama odrastala i živjela do udaje za moga oca. Majka je spontano ubrzala korak, požurio sam za njom znojan, zadihan; zadnju dionicu puta prevaljivali smo kao dugoprugaši završnicu trke.

S lijeve strane tih stotinjak metara ulice, na velikoj livadi guste zelene trave, ograđeni crnom kopljastom ogradom od kovana željeza, uzdizali su se zvonik i zgrada pravoslavne crkve. Razgranata krošnja ogromne lipe s desne strane crkve bacala je gустu sjenu. Opojan miris dopirao je noću do otvorenih prozora naše kuće i uspavljivao nas. Moj bratić Draško, četiri godine stariji od mene, bosonog bi se uzverao na nju i brao mirisne cvjetove koje sam (kao dudove u Predgrađu) sakupljaо u košaru. Nitko nam nije branio da ih beremo.

Na ugлу između onoga posljednjeg raskršća i željezne crkve ne ograde, sjećam se ručne pumpe za vodu, zvali su je: jeréza (s dugouzlažnim na drugom "e"). Ne znam odakle im taj naziv. S naglaskom na prvom "e" bila bi "hereza" (jeres) što je besmisleno za takvu napravu. Prijedor tada nije imao vodovoda. Đedina kuća imala je pumpu u avlji. Ali "jerézina" voda bila je ukusnija, uvijek bistra, a ljeti 'ladna, pa kad zaredaju vrućine ukućanima nije bilo teško skoknuti s demijošnom da se napijemo "za dušu". Toga ljeta, međutim, zaveden je "redarstveni sat": Srbima, Židovima i Ciganima bilo je zabranjeno izlaziti iz kuće poslije šest sati navečer. U taj sat još je dan, a u lipnju sunce žeže. U nas u Splitu to se zvalo "coprifuoco", počinjao je kasnije, sa zalaskom sunca, a zabrana se odnosila na sve građane osim "Talijanaca". Kao jedinoga Hrvata u obitelji mene je dopalo da idem po vodu. Tamo sam sretao Ciganina koji je dolazio redovito s dvije kante. Kad me prvi put ugledao zinuo je, zaprepašten. "Ja sam šokac." – "E, onda može!" rekao je s uvažavanjem i uslužno mi držao demijoš dok sam ja pumpao vodu. Moji su se smijali kad sam im to ispričao. "Cigo je čaknut, pa ga puštaju." – rekao je ujak Branko. Ali jednoga dana Cigu su ubili.

Atmosfera u gradu bila je mučna, napetija po noći, tada su hapsili i odvodili ljude. Jednoga dana o podne u cijelom je gradu, s različitih strana, istovremeno odjekivala pucnjava. Zamrli smo od straha. Poslije smo doznali: pucalo se u znak veselja, većinom iz lovačkih pušaka, kad se pronio glas da je Rusija objavila rat Njemačkoj. Bilo je to 22. lipnja. Dok su se ustaše i redar-

stvo snašli pucnjava je utihnula, a oružje posakrivano gdje je i prije stajalo. Nedugo nakon toga, u rano jutro odjeknula je snažna eksplozija iz pravca Sanskoga mosta. Na horizontu se pojavio gust, crni oblak s crvenožutim proplamsajima. Doskora je i službeno potvrđeno, moglo se čuti na "krugovalu", da su "odmetnici dignuli u zrak skladište benzina".

Tjeskoba je zajedno s vrućinom nalegla na grad, neizvjesnost, potiskivani strah, neki čudan osjećaj gluhoće koja guta zvukove pa se nehotice govori tiše, pjesma i smijeh mogli bi odati što se misli i osjeća. A uporedo, čudno je to, pojačan je nagon za smijehom, potreba za subverzivnim humorom, izrugivanjem onih od kojih strepimo. Pakosni odušak sputane slobode u bliskom je srodstvu s duhom hrabrosti. Majčin brat Branko bio je živahan, duhovit zabavljač, imitator; kad je dolazio s posla uveseljavao nas je istinitim i izmišljenim zgodama, vicevima, njima bi, makar trenutačno, odagnao potištenost koju su svi međusobno skrivali kao osobnu sramotu.

Koliko se moglo i koliko mi se dalo provodio sam dane kao prethodnih godina. Kupanje na Sani nisam propuštao, a ne pamtim ni jednog kišnog, pa ni tmurnog dana. Ravnodušnost neba prema nesrećama našega zemaljskog života upoznao sam upravo tih ratnih godina. Najstrašnije, najkrvavije bombardiranje u Splitu doživio sam usred kristalno vetrovog, ljetnog dana. Nisam zamijetio da je te godine bilo manje kupača, osobito nedjeljom. Ali uglavnom mladež i djeca, starijima to nije priličilo. Osjećaj neslobode je kao korota. Zvono pravoslavne crkve nije zvonilo u podne, po njemu sam se inače ravnao za povratak kući. Crkva je bila zatvorena. Obala Sane, na suprotnoj strani od crkve, nije srećom bila daleko. U polasku i povratku odmicao sam odvaljenu dasku na stražnjim tarabama avlige, provlačio se kroz otvor, zatvarao ga za sobom i puteljkom uz susjednu njivu visokih "kuruza" brzo stizao na lijevu obalu. Tu sam imao svoje mjesto s kojega sam lako silazio do blage, zelene vode što je proticala sporo i smirenno.

Dok je sunce pržilo prevruće je bilo za igranje na otvorenom, a poslije šest sati djeca iz susjedstva nisu smjeli izlaziti. Ja sam smio, majka me u početku nije puštala, ali je pristala kad je vidjela da u dugo lipansko predvečerje ne znam što bih sa sobom. A meni je bilo privlačno lutati ulicama pustoga grada, uživao sam da ja smijem što je odraslima zabranjeno, osjećao sam se važnim.

Do čaršije nije bio daleko, od kuće sam išao ulijevu uzdužnom ulicom i ubrzo stizao do ugla na kom je s desne strane završavala ta glavna prijedorska ulica. Da je produžila tu bi bilo raskršće i ona bi došla do Sane. U Prijedoru sam gubio orientaciju, u Splitu je more na južnoj strani, pa je za mene i Sana bila na jugu. U čaršiju sam tako ušao s "južne" strane, dugačka i uglavnom ravna protezala se prema sjeveru. Učinilo mi se da je bila šira od drugih ulica, a kuće s obje strane nanizane jedna uz drugu, ne pre-

Dedo Vaso sa sinovima, kćerima i snahama – majka Desanka treća s lijeva

visoke. Ne pamtim izloge, trgovine, krčme, brijaćnice, urede. Sve je bilo zatvoreno, zamandaljeno. Ugrijani od sunca zidovi su isijavalni toplinu. Kao ni ostale ulice ni čaršija nije bila asfaltirana. Zrak je nad prašnjavim tlom treperio kao u pustinji. Hodao sam, ne mogu reći šetao, s pojačanim doživljajem samoće. Zaputio sam se na "sjever" prema neizvjesnom središtu grada, ko-račao ispraznjenim prostorom s oslabljenom silom teže pod nogama i pritiskom zgusnuta, toploga zraka na plećima.

Zacijelo nisam bio jedini prolaznik, ali osjećaj izgubljenosti bio je toliko potpun da pred sobom ni oko sebe nisam vido nikoga. I onda sam, odjednom, u daljini, na suprotnoj strani ulice ugledao grupu ljudi koja je prilazila. Nisam razabirao ni tko su ni što su. Zastao sam na pločniku i čekao. Hodali su u grupi usklađenim ravnomjernim korakom kao da stupaju. Kad su prišli bliže video sam da doista stupaju ukorak, opuštenim vojničkim korakom tako da nisu dizali prašinu. Ostao sam na mjestu zamirući od straha kad sam shvatio da su to stvarni ustaše, naooružani, u onim svojim uniformama. Nisu više bili udaljeni kao u Capragu i nisam ih gledao iz kupea, iza stakla, s majkom u zaledju. Ovi su bili svrstani u dva reda: u prvom četvorica, a iza njih trojica. U sredini između četvorice hodao je crnomanjast čovjek u odijelu s raskopčanom košuljom pod vratom. Ruke su mu bile spuštene niz tijelo, prekrizene, a oko zapešća omotan odeblij po duži lanac; jedan krak lanca s jedne, drugi s druge strane, u prvom su redu držala po dvojica ustaša, kako se u pogrebnim po-

vorkama drže trake vjenca. Trojica u drugom redu, s puškama na ramenu, raspoređeni su tako da je središnji između dvojice stupao u potiljak zatočeniku. Opet simetrija! Nevjerojatno. Dva naspram dva s jednim u sredini i za njima tri od kojih se središnji poklapa sa središnjim pred sobom.

Kad su promaknuli digao sam pogled na fasade kuća na suprotnoj strani. Za zatvorenim prozorima, iza razmaknutih zavjesa, stanari su pogledom pratili sprovodnike. A ustaše su znali da će ih gledati, zato je koreografirani "sprovod" izveden prije zalaska sunca, u vrijeme redarstvenoga sata: na znanje i ravnanje svima. Nastavio sam hodati, nisam se usudio ići za njima. Kad sam se osvrnuo već su bili zamaknuli iza ugla. Produžili su, dakle, ulicom kojom sam došao. Proći će pored đedine kuće, moći će ih vidjeti skriveni za prozorom.

Nisam mogao nastaviti šetnju, bio sam uzneniren, ustrašen, na uglu sam zastao, počekao da odmaknu dovoljno daleko, a onda se trkom vratio svojima. Znali su tko je čovjek u lancima: doktor Mladen Stojanović bio je poznat u gradu i cijeloj Krajini. Znali su i da ga premještaju u zatvorsku zgradu na drugom kraju grada. Specijalist za plućne bolesti obljubljen u narodu, posebice u Potkozarju gdje je harala susića, doktor Mladen je siromašne, izgladnjele seljake liječio besplatno. Kad sam u sedamnaest godini poboljjevao na plućima zdravi je šumski zrak bio jedna od liječničkih preporuka, a važnija od toga zdrava, obilna

prehrana. Seljaci u Potkozarju od rođenja su udisali zdrav šumski zrak ali su, kost i koža, umirali od gladi pljujući krv.

Nismo više bili u Prijedoru kad je doktor Mladen iz zatvora pobjegao u šumu, u partizane. Kasnije smo dočuli da su ga iduće godine četnici zarobili i ubili. Nije mu pomoglo što je Srbin. Poslije rata bolnica u Vinogradskoj ulici u Zagrebu nazvana je njegovim imenom. Poslije Domovinskoga rata zove se kao prije dva ju ratova: Bolnica sestara milosrdnica. I doktor Mladen bio je milosrdan čovjek. A Vinogradska ulica, nazvana po vinogradima na periferiji grada, nije nikad promijenila ime.

Te prve ratne godine sve se promijenilo na gore osim što se u đedinoj kući jelo jednako dobro kao i prije. Dok nije ošo u penziju đedo je radio kao činovnik na "opštini". Uz to je posjedovao i neke zemlje koje je davao na obrađivanje. Upamto sam priču kako je birao radnike. Posjeo bi ih za veliki "astal" u avlji i s njima jeo obilan ručak. Za vrijeme jela potajice je gledao kako koji od njih jede; one što su jeli sporo nije upošljavao. "Tko sporo jede, taj sporo radi" bio je kriterij odabira. U avlji je bilo mjesta za hambar, svinjac i kokošnjac. Dvije su radišne snahe brinule i o povrtnjaku, a njihove ukupno tri kćeri pomagale su u kućanskim poslovima. Za veliku patrijarhalnu porodicu hrana je bila osigurana. Moja majka i njezine četiri sestre su, kako stoji u Bibliji, "ostavljaće oca i mater i polazile za muževima svojim". S đedom su pod istim krovom živjela dva sina: Branko i Milivoj sa svojim ženama i djecom. Duhoviti, veseli ujak Branko imao je dvije kćeri, Milicu i Obreniju, a mučaljivi i natmurenji Milivoj kćer Velenku i sina Draška (što je na lipi brao cvjetove). Svi su imali četiri do sedam godina više od mene, taman toliko da se sa mnom nisu igrali; voljeli su me i pazili kao "stariji", a ja sam se družio s vršnjacima iz susjedstva.

Ujak Branko, plave kose i plavih očiju, živahna pogleda "uvrh glave", oženio je Matiju, crnu ovalnu lici i crnih očiju, Makaranku, katolkinju. Zvali su je Mapa.

Nevenka, žena ujaka Milivoja, bila je Bosanka, Srpskinja, tmnoputa, smeđe kose i slične naravi kao i njezin muž. Da mi nisu rekli da je Mapa Dalmatinka ne bih to otkrio, govorila je i poнаšala se kao rođena Prijedorčanka. Obrnuto od moje majke otišla je s mora i do smrti živjela u Prijedoru. Moja majka je otišla na more i provela život u Splitu, ali je do smrti u svemu ostala Bosanka. Tako su je zvali. Riječi splitskoga žargona usvojila je sa štokavskim akcentom, a u govoru izgubila bosansku intonaciju i prestala gutati vokale. Čistoća njezina govora bila mi je od velike koristi u redateljskom zvanju.

Za mene koji sam u Splitu, u malom stanu, živio s majkom i čovjekom kojemu nije bila supruga, boravak u Prijedoru, u prostranoj kući i patrijarhalnoj porodici, bio je uzbudljiv doživljaj pun radosnih iznenađenja. Uprkos tjeskobnom ratnom ozračju i prijetećim opasnostima osjećao sam se siguran i zaštićen. U toj

sam rodbinskoj pripadnosti posebice uživao za vrijeme jela: hrana je, kao glazbenom pratinjom, bila začinjena zveketom pribora, glasovima, smjejhovima, uporednim razgovorima i došaptavanjima koje nisam uspijevao izdvojiti osim kad bi svi – pšššš! – umuknuli da čuju onoga koji je kazivao nešto važnoga, zanimljivoga ili zabavnoga. Sva su mi jela prijala, mljackao sam s užitkom i zalijevao ih 'ladnom jerézom uz koju, zafrkavajući me, nisu propuštali da me pohvale za šokačku hrabrost. Najdraže mi je bilo kiselo mlijeko preliveno po izlomljenoj pogači, koju smo mi mladi drvenim kašikama "kusali" iz plitke drvene činije. Sviđale su mi se i sve pite, više zeljanica od krumpiruše, ali najviše sam, zna se, volio burek s mesom. "Sve su pite pite", – govorio je đedo – "samo je burek pitac." Na odlasku bi nam kao popudbinu davali bureka upakiranoga u masnom papiru da u koferu ne zafluka odjeću.

Kad smo odlazili, taj dan je uvijek dolazio prebrzo, kao da je preskočio nekoliko na koje smo još računali. Manji dio narezanih šnita bureka bio je u manjoj torbi na leđima, predviđenih da ih jedemo u vlaku. Majka je u svojoj torbi nosila bocu 'ladne vase (moje!). Išla je, kao uvijek, nekoliko koraka pred mnom. Biла je sredina popodneva, sunce je žarilo, zrak zamagljen. Nigdje nikoga. Hodali smo šutke. Ne znam jesam li išta mislio. Na trećini puta uz željeznu crkvenu ogradu stao sam, ispustio iz ruke onu težu torbu, okrenuo se i što me noge nose potrcao prema đedinoj kući. Đedo je sjedio u okviru prozora svoje prizemne kuće, čelav, s vijencem sijede kose oko glave, kao na portretu naivnog slikarstva. Trčao sam obliven suzama i vikao: "Đedo, đedo moj... ubit će te ustaše!" Ustao je, nagnuo se preko praga prozora i rasišrenih me ruku dočekao, poduhvatio ispod pazuha, pridigao k sebi. Zagrljio sam ga oko vrata, poljubili smo se. Kad me spustio na zemlju jednako sam brzo otrčao prema majci koja je stajala, ukrućena, gledajući u mene i oca. Nije plakala. Uzeo sam odloženu torbu i nastavio hodati za njom. Nisam sam se usudio osvrnuti. Više ga nikad nismo vidjeli.

* * *

O sudbini naših Prijedorčana saznavali smo neredovito, od slučaja do slučaja, uglavnom usmeno, relativno pouzdano, loše su vijesti zvučale uvjerljivije, dobre smo prihvaćali s plahom nadom. Telefona nismo imali, pisma su bila rijetkost, ne sjećam se zapravo ni jednoga. Bitno se pitanje svodilo na: je li živ? jesu li živi? Bio sam premlad da shvatim kako je teško pomiriti se s činjenicom da sunce neće izaći onima kojima je zauvijek zašlo. Tu ga preživjelih za ubijenima i nestalima zarana me zarazila doživotnim strahom od budućnosti.

Draško je zajedno s ocem Brankom i stricem Milivojem pobegao u partizane, vjerojatno već u jesen, u zimu bi bilo prekasnno. Šume Kozare nisu bile daleko. Kad su odlazili nisu pripadali ni jednoj političkoj stranci, iz rata su se vratili kao članovi Partije. Milivoj se nije vratio. Potkraj rata, u njemačkom vojnom lo-

goru u Zemunu ubijen je sa zarobljenim partizanima. Izgladnji vali su ih, a onda im u grah umiješali solne kiseline, umirali su razdrtih crijeva. Ujnu Nevenku ustaše su odveli u logor u Staroj Gradiškoj i tamo je zaklali. (O tom pokolju čitao sam u knjizi hesesovca Ilije Jakovljevića *Konclogor na Savi*; njega su ustaše posjetile, poslije rata ubili su ga Udbasi u zatvoru.) Nevenkina kći Velenka preživjela je u Prijedoru s ostatkom obitelji. Četrnaestogodišnji brat Draško je kao partizanski kurir "po šumama i gorama" prešao tritisućešesto kilometara. Kad je rat završio imao je osamnaest godina, diplomirao je Pravni fakultet u Sarajevu i nekoliko godina bio gradonačelnik Prijedora.

Krajem jeseni 1941. đedo je bio jedini muškarac u kući, s četiri ženske glave uz njega: Mapa, Milica, Obrenija i Velenka. Uskoro im se, kao podstanar, pridružio domobranički časnik, vojni liječnik Vojo Plančić, koji je u Zagrebu diplomirao medicinski fakultet i bio mobiliziran u hrvatsku vojsku. Rođen je u Zagrebu, ali Plančići su Hvarani. Mio, dobroćudan mladi čovjek, koji će u njihovu i svojem životu odigrati sudbonosnu ulogu. Kad se jednog poslijepodneva s posla vraćao kući i ušao u avlju zastao je zaprepašten. Uz stražnji zid kuće stajali su poredani jedno do drugoga đedo i tri ženske. Njima nasuprot grupa ustaša pripremala se da ih strijelja. Vojo je raširenil ruku utričao pred njih vičući: "Stanite! Stojte!" svojim je životom i časničkim činom svjedočio nedužnost članova obitelji i za njih na sebe preuzeo osobnu odgovornost. Bilo je takvih skupnih strijeljanja članova obitelji, pokapali su ih u avlijama. Mučno mi je prepričavati taj događaj, osjećam se nelagodno kao da izmišljam fantazmagoričan san.

Ujko Branko preživio je u partizanima. Imam njegovu fotografiju iz tog doba: utegnut u uniformi s titovkom na glavi, ozbijan u licu, nasmijan u očima, na lijevoj ruci bijela traka s crvenim križem. Snašao se. Srećković.

Vojo se zaljubio u Milicu koja je već bila odrasla djevojka: lijepa, zdrava, dobre, vedre naravi. Vjenčali su se, bez sumnje ne u pravoslavnoj crkvi. Ne znam kad su doselili u Zagreb, možda i prije kraja rata. Vojo je specijalizirao ortopediju. Imaju dvoje djece: Sonju i Tončija. Sonja je studirala romanistiku, a Tonči, čini mi se, pravo. Đedo je umro od moždane kapi. U Domovinskom ratu Tonči se javio u dragovoljce. Hrvatski vojak Tonči Plančić, praunuk Vasilija Popovića, ratovao je protiv srpskih agresora.

Najmlađi majčini brat i sestra, Vlado i Borka, umrli su prije mog rođenja. Borka, ljepotica, umrla je od sušice. Vlado, koji je studirao orijentalne jezike, u Prvom je svjetskom ratu iz austro-ugarske prebjegao u srpsku vojsku, zarazio se tifusom, sahranjen je u Solunu. Đedo je pričao kako je u gostinjskoj sobi preko slike kralja Petra I. visjela slika cara Franje Josipa. Od trešnje karka Franjina slika bi skliznula, pa bi iznad nje izvirio Petar. Došlo je vrijeme kad su skinuli jednu pa drugu. Poslije toga nisu više objesili ničiju.

Prije mog rođenja umrla je i baka Savka, rođena Vukadinović. Liječila se u Zagrebu od raka maternice, sahranjena je na Mirogoju, odavno se ne zna gdje joj je grob.

Prevelika je ta moja bosanska rodbina, ne znam im svima ni imena, neke nisam nikad upoznao. Kako li se zvao onaj u sredini, najviši, najstariji na zajedničkoj fotografiji svih đedinih unuka? I on je bio u partizanima, poslije rata je dobio stipendiju u SSSR-u i tamo studirao za inženjera. Oženio se, imao djecu, obitelj. Izjasnio se za rezoluciju Informbiroa i ostao u Rusiji. Sjećam se Olje, kćeri tetke Zdravke, moje vršnjakinje, pjegave po prćastom nosu, svijetlocrvene kose, glatkate svijetle puti. Đedi je došla u posjete iz Sarajeva. Jednoga smo se jutra tukli jastucima, jer je letjelo, smijali smo se, zajapureni. Bio sam u nju zaljubljen. Bljesnu mi trenutačno i drugi doživljaji, stvarni, opipljivi, a onda kao da sam se probudio zaboravljam koga sam se i čega sjetio.

Pretrpana vreća uspomena, ispremiješanih događaja, izokrenula se nad glavom, rastvorila na vjetru nemirnih vremena, slike su poispadale, raspršile se na sve strane, nemoguće ih je sabrati, razvrstati. Možda su na dnu, u rogu vreće, ostale zgužvane one najljepše, izgubile se zauvijek zastre oblacima? Bog nam je za utjehu podario sposobnost prizivanja, zamišljanja, priviđanja, izmišljanja. Ali ni u tome nije uvijek jednakо darežljiv. Nije li bolje što je tako? Zar bih mogao izdržati trajanje bez zaborava?

* * *

Kad sam živio s Nadom Grujić zacijelo sam joj pričao o Prijedoru. Predložila mi je potkraj sedamdesetih, u proljeće, da se tamo odvezemo njezinim starim, dobro uščuvanim Spačekom. Potaknuta mojim doživljajima iz dječačkih dana željela je da se uz nju vratim izvornim "mjestima događanja". Shvatila je da sam za njih intimno vezaniji nego što mislim.

Od samoga početka sve je bilo drukčije. Nismo putovali željeznicom, išli smo cestom. Vozila je ona, ja voziti ne znam, pa se za volanom nismo smjenjivali. I u tome sam bio gotovan, "bočni mehaničar Panjikovski" rekli bi podrugljivo Ilj i Petrov. Zaboravljeni krajolik prepoznavao sam iz perspektive suvozača, u mom pogledu spajao se u široku polukružnu panoramu, nisam morao trčati na suprotni prozor da dobijem uvid u cijelinu. U vožnji sam bio i vlak koji je udaljen, gore visoko, meni s desna, uporedo vozio u smjeru Prijedora. Izgledao je kao igračka. Nije dimio, išao je na naftu. Uskoro sam ga izgubio iz vida.

Prošli smo kroz obje Kostajnice, u Hrvatskoj smo zastali, u jednoj gostionici nešto pojeli i popili. Mjesto nam se svidjelo. U Bosansku smo prešli preko mosta na koji sam nekad s gledao odozgo, iz vlaka, sa željom da se nađem na njemu. Pod nama je brzala nemirna Una. U mašti sam umociš ruke u hladnu vodu, ispričao Nadi kako sam se na kupanju smrzavao u Vrbasu.

Kad smo u Prijedor ulazili autom, a ne od željezničkog kolodvora pješice, nisam znao kuda bismo krenuli. Trebalo je ući u grad koji nisam prepoznavao. Prošlo je otada gotovo četrdeset godina. Ulice su sad bile asfaltirane. Zastali smo da jednog prolaznika upitam kako se dođe do pravoslavne crkve. "Ideš dolje pravac do Sane." – "A željeznička stanica?" – Pokazao je rukom. – "Tamo ti je tabla đe je nacrtna lokomotiva." Bio sam sigurniji ako krenemo od stanice. Kad smo došli do table, skrenuli smo u suprotnom smjeru. "Je li ti to ta ulica?" upitala je Nada. "Vozi ravno dalje, pa ćemo vidjeti." Napregnuto sam iščekivao kamo ćemo stići. "Evo je! To je!" Izbili smo na raskrsće s kojega sam ugledao zelenu livadu, manju nego kad sam ja bio manji. Nada je zaustavila Spačeka. Crkva s tamno zelenom lukovicom od oksidiranoga bakra na bijelom zvoniku učinila mi se lijepom. Oko nje kao da je bilo više stabala. Nije bilo crne željezne ograde, jesam li ja umislio da je postojala? Ni pumpe za vodu "jeréz" nema. Grad sad zacijelo ima vodovod. Sjedio sam ukočen na sjedištu s rukama na koljenima. Prošaptao sam s nevjericom. "Nema đedine kuće...?" Cijeli prostor kuće i avlje bez pomoćnih zgrada zjapio je prazan. Zanijemio sam. Nada je položila ruku na miju. Stajali smo tako neko vrijeme bez riječi. S desne strane, nasuprot crkvi, bilo je novijih kuća, ali nama sučelice sve prazno, ni onoga kuruzišta uz koje sam išao do mekane trave na obali što se blago spuštala rijeci.

"Idemo." Krenuli smo do ispraznjenog mjesta gdje je nekad stajala đedina kuća, a onda zaokrenuli ulicom kojom sam išao u čaršiju. "Iza prvog desnog ugla je čaršija." – "Hoćeš da svratimo?" – "Idemo dalje." Stigli smo do mosta, skrenuli ulijeve i prešli na drugu obalu. Sana je mutna, smećkasta, uprljana od tvornice celuloze, tekla jednako polagano kao nekad.

I tako nisam video Prijedor. Što će mi grad bez đedine kuće. "U ovoj crkvi su se vjenčali moji otac i majka. Po tadašnjim zakonima bio je dogovor: vjenčanje u pravoslavnoj crkvi, prvo dјete katoličke, drugo pravoslavne vjere. Kako je otac umro mlađi nije bilo prilike da imam pravoslavnoga brata ili sestru. Sad nema ni oca, ni đede, ni kuće. A oni preživjeli razasuti su po drugim gradovima."

Nisam poželio da svratim u Omarsku. Bio sam jednom. Tamo je živjela tetka Danica, najstarija majčina sestra. Udata za šefu pošte Kostu Simića imala je petoro djece. Onaj što je ostao u Rusiji njezin je sin. "Dejan! Dejan! Da!" – tako se zvao. Pamćenje je proradilo uz rad motora. Tko zna gdje su sada, ima li još koga u Omarskoj? Za Domovinskog rata tu je bio logor za Muslimane i Hrvate. Četnici su ih držali zatvorene u ogromnom skladištu, mučili ih i ubijali. Na televiziji sam video izglađnje kosture zatočenika kako bespomoćni, ograđeni bodljikavom žicom, rezignirano zure u prazno ne očekujući spasenje.

Produžili smo uz Sanu, nasuprot obali uz cestu su nanizane nove tipizirane vikendice. Prema Nadinom itinereru skrenuli

smo na Kozaru. Vijugavom smo se strmom cestom što se uspije kroz šumu usporeno vozili prema vrhu; odatle se spuštal prema Savi. Tuda su odvođeni logoraši u Staru Gradišku. Bilo je to posljednje putovanje nesretne ujne Nevenke. Na čistini pri vrhu, u spomen njima i kozaračkim partizanima, izdiže se impozantan Džamonjin spomenik, sazdan od bijela kamena nadvisuje tamno zelenilo šume. Nismo išli do Stare Gradiške, skrenuli smo i preko Jajca vratili se u Zagreb.

* * *

Godine 1992. telefonom me iz Zagreba nazvao Ivo Fajl, onaj stariji rođak šokac iz Banjaluke predgrađa. Dogovorili smo se i došao me posjetiti. Iznenadili smo se kad smo se prepoznali i zagrili, obojica smo prešli šezdesetu, on prosijed, ja čelav. Upoznao je Andreu, koja je bila nekoliko mjeseci pred porodom. Ivo je s obitelji doselio u Zagreb. Izbjegao je iz Banjaluke. Tamo je bio direktor nekog preduzeća, smijenjen je. Uspio je prodati trosobni stan i tu je uz pomoć Zrinka Tutića našao smještaj u manjem stanu na Trešnjevcu. Mlađi brat Drago nije bio te sreće. I on je bio direktor preduzeća, oženjen, dvoje djece. I on je smijenjen, istjeran iz trosobnog stana u mali dvosobni. Nije mu pomoglo što mu je žena Srpskinja, pa ni to što je prešao na pravoslavnu vjeru i uzeo njezino prezime. Ne znam točno što je s njim, nadam se da mu je nova vjera, hrišćanska kao i naša, pomogla da ne izgubi radno mjesto ili da se zaposli u nekom drugom preduzeću. Da je musliman loše bi se proveo. Daytonskim sporazumom nije riješeno pitanje odnosa među vjeroispovijestima. Sumnjam da bi bradati prota krstio obrezano čeljade.

* * *

Nepunu godinu dana poslije Ive telefonski mi se najavio sin Draška Popovića (partizanskoga kurira koji je u ljeto 1941. na lipi brao cvjetove). Posjetio nas je. Lijep crnomanjast mladić, diplomirani arhitekt, izbjegao je iz Sarajeva da iznese živu glavu. Otac Draško je oženio Fikretu, muslimanku, koja ga je porodila u Zagrebu. Tako piše u krsnom listu. Nadao se da bi temeljem toga mogao dobiti hrvatsku domovnicu. Zamolio me da to pokušam ishoditi ako imam političkih veza. Mnogi su mislili da ih imam, u početku "glede" toga nisam loše stajao dok se nisam pokazao nepodobnim. Poznavao sam Slobodana Praljka koji mi je bio student na režiji. Objasnio mi je da nije dovoljno biti rođen u Zagrebu ako si Srbin koji ne živi u Hrvatskoj. Nisam, dakle, uspio. Možda bi se moglo u nekim iznimnim slučajevima. Rekao mi je da će pokušati otići u Švedsku. I otišao je, ali ne znam da li je tamo ostao.

Čudno mi je bilo da se Draškov sin zove Dinko kao Andrein i moj jednogodišnji sin. Do toga je došlo slučajno, trebao se zvati Danko, ali je matičar zabunom upisao Dinko. Drašku i Fikretu ime se svidjelo, nisu tražili ispravak. Imamo tako administrativnom greškom hrvatskoga i srpskoga Dinka: Violića i Popovića.